

- Sherman Alexie: Gyászbeszéd (vers) 3
Joseph Boyden: Hajsza (próza) 6
Sherman Alexie: Tiszta, tisztább, legtisztább (próza) 9
Cheryl Savageau: egyetemi alapképzés első szemeszter:
már megint indiánokról írok (vers) 19
Sherman Alexie: Nem kell kimondanod, hogy szeretsz (próza) 24
Sherman Alexie: Himnusz (vers) 27
Sherman Alexie: Megmentés (kispróza) 30
- Ron Padgett versei 31
Jász Attila: Az utolsó füzet (vers) 35
G. Tóth Franciska – Kálazy András: Jarmusch-olvasatok (esszé) 36
- Tompa Zsófia: „...kinyúlhat égig a lélek...”
(Jegyzetek egy új perspektívájú Babits-kötet margójára) 42
Frank Tibor: Babits Mihály ismeretlen levele (dokumentum) 47
Szénási Zoltán: Háború a szövegek mélyrétegeiben
(Babits Mihály 1916 és 1919 között keletkezett,
kéziratban maradt töredékeiről) 49
Latzkó Andor: Hazatérés (próza) 57
- Murzsa Tímea: Családi kör (Pap Károly *Azarel* és Nádas Péter
Egy családregény vége című kötetének összehasonlítása) 69
Deczki Sarolta: A szabadság tébolyodott szükséglete
(Nádas Péter: *Világló részletek I-II.*) 78
- Lázár Júlia prózái 87
Szűcs Balázs Péter: Rádió (próza) 93

A borítón és a lapzárókon Brátán Vera fotói.

E számunk szerzői:

Alexie, Sherman költő, író (Seattle), Boyden, Joseph író (Kanada), Deczki Sarolta irodalomtörténész (Bp.), Frank Tibor történész (Bp.), G. Tóth Franciska irodalomtörténész (Esztergom), Greskovits Endre fordító (Bp.), Gyukics Gábor költő, fordító (Szeged), Illés Róbert fordító (Bp.), Jász Attila kultúr-indián (Gerecse), Kálazy András kutató (Esztergom), Latzkó Andor író (1879-1943), Lázár Júlia költő, író, fordító (Bp.), Mesterházi Mónika költő, fordító (Bp.), Murzsa Tímea kritikus (Bp.), Savageau, Cheryl költő (Kanada), Szénási Zoltán irodalomtörténész (Tatabánya), Szűcs Balázs Péter író, fordító (Bp.), Tompa Zsófia kritikus (Bp.)

GYÁSZBESZÉD

Anyám szótár.

Az utolsók között őrizte a törzs nyelvét.

Tucatnyi szót tudott, amit senki más.

Vele temettük a szavakat.

Anyám szótár.

Sokezer éves szavakat tudott.

Senki nem mondja ki többé a szavait.

A dalait senki nem énekl.

A meséit senki nem mondja el.

Anyám szótár.

Anyám tezaurusz,

Anyám enciklopédia.

Anyám sosem tanította a gyerekeit a törzsi nyelvre.

De megtanított tízig számolni.

Megtanított arra: „Szeretlek”.

Megtanított arra: „Figyelj!”

És megtanított káromkodni is.

Anyám szótár.

Egy a négyből, aki utolsónak beszélte a nyelvet.

4 Még néhány év, és a többiek is utána mennek.

Fiatallindianok az ősi nyelv új változatát beszélnek.

De az utolsó régiesen beszélőkből senki nem marad.

Anyám szótár.

De sosem tanított a törzsi szavakra.

Sosem követeltem, hogy tanítson.

Anyám mindig azt mondta: „Az angol lesz a legjobb fegyvered.”

Igaza volt, igaza volt, igaza volt.

Anyám szótár.

A gyerekei angolul siratták.

Sokezer éves szavakat tudott.

Késő éjjel régi dalokat énekelt.

Egy ősi dallal álomba ringatott.

Az őssökkel álomba ringatott.

Anyám szótár.

Van egy 74-es magnószalagom.

Azon is a törzsi nyelvet beszél.

Az ősi nyelvet beszél az anyjával, Big Mamával.

Aztán elénekelnek egy ősi dalt.

Húsz éve nem hallgattam meg a szalagot.

Nem akarom, hogy egy régi magnóban elszakadjon.

Nem akarom, hogy bárki digitalizálja.

Anyám és nagymamám ne a felhőben beszéljen.

5

Túl szent az Internethez az a régi dal.

A szalag kopik, elkopik hamar.

Talán anyám mellé temetem.

Talán apámmal közös sírkövük tövébe.

Hazudok, hát persze.

Sosem temetném olyan helyre, ahol valaki rátalálhat.

El innen, régészek! El innen, el!

Anyám szótár.

Sokezer éves szavakat tudott.

Senki nem mondja ki többé a szavait.

Bár minden szónak emelhetnék sírkövet!

Talán ez a vers is sírkő.

Anyám szótár.

Beszélte az ősi nyelvet.

De sosem tanított meg az ősi szavakra.

Sosem követeltem, hogy tanítson.

Anyám mindig azt mondta: „Az angol lesz a legjobb fegyvered.”

Igaza volt, igaza volt, igaza volt.

(Fordította: Lázár Júlia)

Felriadok. Zaklatott pihenésem legfeljebb néhány percig tarthatott. Úgy vacog a fogam, hogy érzem, elharaptam feldagadt nyelvemet. Véreset köpök a hóra, miközben próbálok felállni, de nem engedelmeskedik a testem. A legidősebb

6 Joseph Boyden

HAJSZA *

huron, a vezetőjük, akinek a parancsára egész éjjel gyalogoltunk, hogy valami nevetséges álom miatt megkerüljük a nagy tavat ahelyett, hogy átkeltünk volna rajta, meg-

áll fölöttem kezében egy harci bunkóval. Túl nagy jelentőséget tulajdonítanak az álmaiknak, ez lesz egyszer a vesztük.

Bár alig beszélem a nyelvüket, megértem elsuttogott szavait, és minden erőmet megfeszítve oldalra gördülök, amikor felém sújt a husággal. A tüskék a hátamba marnak, mire átkokat zúdítok rájuk, a huronok pedig két-rét görnyednek neveltükben. Bocsáss meg, Uram, hogy hiábavalóan veszem számra a Te neved!

Vidáman nyerítenek, és a hasukat fogják a nagy hahotázásban, mint akik megfeledeztek arról, hogy éppen vadásznak ránk. Felfelé kúszik a téli nap az égen, a levegő pedig olyan hideg, hogy ilyenkor messzire szállnak a hangok. Látszik rajtuk, hogy torkig vannak az irokéz kislánnyal, aki egész éjszaka megállás nélkül zokogott. A lány arca feldagadt a sok sírástól, és amikor meglátom, hogy a hóban fekszik, megrémülök, hogy talán megölték, amíg aludtam.

Nem sokkal korábban, közvetlenül mielőtt felkelt volna a nap, megálltunk pihenni. A vezető és maroknyi vadásza egyszerre torpantak meg, mintha előre eltervezték volna, majd összebújva leültek a hóba, hogy melegen tartásák egymást. Sugdolózni kezdtek, és közben többször is rám pillantottak. Bár sietve elhadart szavaikat nem tudtam kivenni, éreztem, hogy azon tanakodnak, itt hagyjanak-e, feltehetően a lánnyal együtt, aki akkor hátát egy nyírfának támasztva ült, és bámult maga elé, mint aki álmodik. De az is lehet, hogy azt mérlegelték, végezzenek-e velünk. Lelassítottuk őket. Hiába igyekeztem nesztelenül járni éjszaka, csak botladoztam a sűrű bozótban, és minduntalan orra buktam a hó alatt meg bűvő kidőlt fában. Egy idő után levettem a lábamról a hótalpakat, mert annyira esetlenül lehetett csak haladni bennük, de rögtön a következő lépésnél derékig süppedtem a hóba, és az egyik vadásznak kellett kihúznia belőle, mire dühében az arcomba harapott.

A tavat borító hótakaró most kéken ragyog a felhőkön átszűrődő napfényben. Ha ezt a napot túlélem, mindig emlékezni fogok a torkomat bizsergető száraz érzésre, a közeledő súlyos fejfájás előhírnökére. Elindulok a lány felé, hogy megvigasztaljam, ha még életben van, amikor kutya vonyítása töri

meg a csendet. A hangjából kicsendülő izgatottságtól, amiért rátalált a szagunkra, hányingerem támad. Még több kutya vonyítása felel rá. Megfeledekzem elfeketedő lábujjaimról, magas termetemhez képest kóros soványságomról és a mellkasomat rágó, bőrömet sárgára színező betegségről.

7

De a kutyákat legalább ismerem. Akárcsak régi világomban, itt is azon kevés dolgok közé tartoznak, amelyekből vigaszt meríthetek. Ez a falka még távol van, hangjuk messzire száll a fagyos levegőben. Amikor lehajolok, hogy felsegítsem a kislányt, észreveszem, hogy a többiek már el is tűntek a fák és a sűrű bokrok között.

Annyira rettegek tőle, hogy utolérnek bennünket üldözőink, akik biztosan lassú kínhalált szánnak nekem, hogy még az is megfordul a fejemben: önkezemmel vetek véget az életemnek. Pontosan tudom, mit kell tennem hozzá. A Te isteni kegyelmedet kérve meztenre vetkőzöm, és kísétálok a tóra. Azt latolgotom, mennyi ideig fog tartani. Elvégre ez már a második telem az új világban, és az első, amelynek során meg tapasztaltam a fagyhalál brutalitását. Minden bizonnyal az első tíz perc lesz a legrosszabb, miközben a falka egyre közelebb ér hozzám. A bőröm lángol majd, mintha égne, mintha elevenen főznének meg egy üstben. A fagyhalál első perceinél csak egy borzalmasabb dolog van, a kiolvadás, amikor a test minden porcikája azért ordít, hogy legyen már vége. De emiatt nem kell aggódnom. Hasra fekszem a befagyott tavon, és hagyom, hogy a fortyogó hideg elnyeljen. Néhány perc elteltével már észre sem veszem, hogy reszketek, csak a halántékomat bökdöső éles fájdalmat érzem majd, ami egyre mélyebbre hatol, mintha halszálkákkal szurkálnák az agyamat. A kutyák már csak percekre lesznek tőlem, amikor megérezem a testemben szétáradó meleget. Továbbra is görcsösen reszketek majd, de az ujjaim, a lábujjaim és a heréim már nem lángolnak. Ha nem is megnyugvás, de egyfajta megkönnyebbülés lesz úrrá rajtam, a légzésem szaggatottá válik, amitől pánikba esem, de aztán lassan megszokom azt is. És amikor a kutyák elérnek a tóhoz, és habzó szájjal, vicsorgó fogakkal rohannak felém, tudom, hogy már nem bánthatnak, lecsukódik a szemhéjam, és álomba merülök, amelyből senki nem tud felébreszteni. Mosolyogni próbálok a körülöttem köröző kutyákra, kivicsorítani én is a fogamat, és amikor nekiállnak marcangolni, nem azt érzem majd, hogy megesznek, hanem hogy oda adom a testem, mint Te, Krisztusom, hogy mások élhessenek.

Ebből a gondolatból, testem odaadásából elég erőt merítek ahhoz, hogy felnyaláloljam a lányt, és távolodni kezdjek vele a tótól. Végére is, ha életben marad, a népe – üldözőim – talán fontolóra veszik, hogy megkíméljék az életem. Életben fogom tartani, nemcsak azért, mert ez a Te parancsod,

hanem azért is, hogy megmentsem saját magamat. A lehetőséget, hogy megtagadom a Te parancsodat, inkább érzem intellektuális dilemmának, semmint olyasminek, ami tényleges, fizikai fájdalmat okozna a szívemben, de ezen ráérek később is rágódni. Egyelőre követem a többieket a legjobb tudásom szerint, de vastag, fekete reverendám minduntalan beleakad az ágakba és a csalánokba. A bozót olyan sűrű, hogy akaratlanul is eltűnődöm, vajon ezek az emberek, akiket követek, és azok, akik üldöznek engem, nem állatok-e részben, akik valami fekete mágia révén természetfeletti képességekkel rendelkeznek.

Nagyon távolinak érzek, Uram, ebben a hideg pokolban, és az előljárom szavai, amelyekkel fel akart készíteni, mielőtt Franciaországból útnak indultam volna ebbe az új világba, nevetségesen naivnak tűnnek. Nagy veszéllyel fogsz szembe nézni. Minden bizonnyal halálos veszedelembe kerülsz majd. Megkérdőjelezed Jézus irgalmasságát, talán a pusztá létét is. Az csak Lucifer hangja. Lucifer jeges tüze. Nem melegíti sem a testet, sem a lelket. De miközben a kislánnyal együtt elnyel a fák sötétje, ahová az erőtlenség nap sugarai nem tudnak behatolni, rájövök, hogy az előljáromnak fogalma sincs arról, milyen az igazi hideg.

(Fordította: Illés Róbert)

Az orenda című regény a Jaffa Kiadónál jelenik meg 2017-ben

A használt óvszerek egy idő után már nem zavarták Marie-t. Az emberek legalább biztonságosan szexelnek a motelben. Katolikus lévén nem hitt az abortuszban. De inkább rugalmas, mint vaskalapos katolikus volt, úgyhogy a születésszabályozásban hitt:

a fogamzásgátlóban, az eszközökben, a módszerekben. Ez a tudomány jó célt szolgál, gondolta. És Isten teremtett mindent, a tudományt is. Isten egyik neve Nagy Bumm.

Néha, amikor imádkozott, azt mondta, „kedves Nagy Bumm”, és félig-meddig biztos volt benne, hogy Istennek tetszik a megszólítás. De Istent illetően senki nem lehet teljesen biztos a dolgában. Ő soha senkiben nem bízott, aki azt állította, hogy ő biztos a dolgában Istent illetően. Az ember nem lehet egyszerre önhitt és hívő, gondolta.

Marie az évek során egyre kevésbé félt a használt injekciós tűktől. Egyszer, amikor lehúzott egy párnahuzatot, megszúrta egy tű. Másnap elment az ingyen kórházba, és HIV-vizsgálatot végeztetett magán. Napokon át imádkozott. Aztán választ kapott imájára: a negatív is lehet néha jó dolog. Miután a crack meg a speed népszerűbb és olcsóbb lett minden más drognál, alig talált már tűt. A kristályt be lehet löni, de úgy tűnt, legtöbbször felszippanjták. Vagy szívják. És véletlenül felgyújtják a kis motelszobákat. De kezdtek újra felbukkanni a tűk. Sajnálta ezeket a függőket – sajnált minden függőt. Végül úgy festenek, mint az éhező hollók. Mint a madárijesztők bozóttűz után. Mint az olyan csecsemők, akik a kiéhezett hollók meg az elégett madárijesztők nászából születnek.

Ennyi év után Marie még azt se bánta, ha székletet meg vizeletet kell takarítania az emberek után. Rájött, nagyon fontos, hogy a „széklet” meg a „vizelet” szót használja a durvábbak helyett arra a mocskra, amit az emberek a vécében hagynak. Vagy a vécén. Vagy a vécé környékén. Vagy néha nem is csak a fürdőszobában. A „széklet” meg a „vizelet” orvosi kifejezés. Ő csak szobalány a motelben, de segít neki, ha úgy gondolkozik, mint egy orvos vagy nővér. Segít, ha arra gondol, hogy *segít* az embereken.

Egy keddi délelőtt bekopogott a 213-as szobába. Sarokszoba. Nagyobb, mint a többi. Két nagy ablak egy helyett. Hús dollárral több éjszakánként. A vendég már néhány napja ott volt, és tizenegyig ki kell jelentkeznie. Marie újra kopogott.

– Takarítás – mondta. Aztán hangosabban: – Takarítás.

Senki sem válaszolt, úgyhogy kulcsával kinyitotta, aztán belökte az ajtót, majd hátralépett. Ez tanult önvédelem volt. Az ember nem lép be egy

Sherman Alexie 9

TISZTA, TISZTÁBB, LEGTISZTÁBB

szobába addig, amíg világosan nem látja, mi vár rá. A tévében a zsaruk ugyanígy viselkednek, amikor idegen helyre hatolnak be.

Csekkold a terepet, mondják mindig egymásnak a tévézsaruk.

– Takarítás – ismételte meg Marie. Nem támadt visszhang.

10 A szobák túl kicsik voltak ahhoz, hogy visszhangozzanak.

A nappali részben senki. A bevetetlen ágyban senki. Az asztalnál álló székeken senki nem ült. Senki sem húzódott be az ajtótlán szekrénybe. De a fürdőszoba ajtaja be volt csukva, úgyhogy ott lehet valaki. Marie figyelt, hogy hallja-e a zuhany, a vécé vagy a mosdó hangját.

Néhány éve a 122-es szobában egy meztelen vendég lépett ki a fürdőszobából, amikor ő épp az ágyat vetette be. Mind a ketten felkiáltottak meglepetésükben. Aztán Marie egyre csak nevetett, mert a vendég péniszénél még életében nem látott nagyobbat. Nem tudta abbahagyni a nevetést, miközben kimenekült a szobából, és a recepcióhoz szaladt.

Elvörösödve mondta el a recepciósoknak, Evie-nek, hogy mi történt. Evie évekig szobalány volt, aztán előléptették.

– *Mekkora volt?* – kérdezte Evie.

– Nem tudom – felelte Marie. Tudta, hogy erről a pillanatról be kell számolnia a papnak, James atyának. Nem vétkezett, tényleg nem, hiszen semmit nem akart csinálni azzal a pénisszel, csak nevetett a képtelen méretén. De azt akarta, ha feloldozásra van szüksége, James atya feloldozza.

– Vagy tizenöt évvel ezelőtt – mondta Evie – összeakadtam egy fickóval, akinek hatalmas volt. Úgy nézett ki, mint egy gördeszka, aminek két ke-reke hiányzik.

– Jaj, Evie – mondta Marie. – Téged megszállt az ördög.

– Az biztos – bölintott rá Evie.

Marie, ahogy ott állt a 213-as szoba ajtajában, nevetett az emléken. Hiányzott neki Evie, aki egy nap kilépett, és azt mondta, Arizonába költözik. Aztán Renóból küldött egy lapot, amelyen ez állt: „Félúton vagyok!”. De azóta egy szót sem írt. Marie a táskájában tartotta a lapot. Látta, valahányszor elővette a pénztárcáját vagy a kulcsait.

– Takarítás – mondta Marie negyedszer is. Semmi válasz. Tudta tehát, hogy nincs senki a szobában. A vendég elment. Tiszta ember volt. Szinte az összes szemetet kidobta a szemétkosárba. A vécét lehúzta. A mosdót letörölte. A használt törülközőket halomba rakta a zuhanyozóban, nem hajította őket a padlóra. Egy origami-daruvá hajtogatott egydolláros bankjegyet hagyott a tévé tetején. Csekélyke borraivaló. Nem fröcskölt emberi vagy állati testnedvet a padlóra, a falra vagy a mennyezetre. Legalábbis nem látszott ilyesmi.

De előrecsomagolt ételt hagyott egy műanyagdobozban az asztalon. Egy csaknem teljesen elfogyasztott hamburgert meg sült krumplit.

Marie mindennél jobban utálta az ételmaradékok eltakarítását. Ezért nem dolgozott soha étteremben. Ezért nem evett szinte soha étteremben. Ha egy asztal tele volt zsíros tányérokkal, félig üres poharakkal és kávéscsészékkel, hányingere támadt. Különösen a szottyadt főtt hagyma szagát utálta.

11

Kedves Nagy Bumm, gondolta többször is, ha a Pokolra jutok, remélem, a Pokolnak nem szottyadthagyma-szaga lesz.

A bibliakörben annyiszor emlegette a Sátánt Szottyadt Hagyma néven, hogy néhány hívőtársa is kezdte így nevezni. Hallotta, hogy még James atya is így mondja egyszer-kétszer.

Szottyadt Hagyma. Utálta a Szottyadt Hagymát.

De szüksége volt a munkájára. Hitt a munkájában. Úgyhogy fogta a műanyagdobozt, visszatartotta lélegzetét a hagymaszag miatt, és beledobta a kocsija oldalán lógó szemeteszsákba, majd fertőtlenítőt permetezett a zsákba, hogy enyhítse kicsit a szagot.

Aztán kitakarította a szobát.

Először fogta a piszkos törülközőket, és beledobta őket a kocsija oldalán lógó szennyeszsákba. Tiszta törülközőket terített a vékony fémrúdra. A törülközőket kimosták, igen, de olyan régiek és kopottak voltak, hogy már elfelejtették, miképp kell törülközőnek lenniük. Ezek a törülközők időskori elbutulásban szenvedtek. És ezt a vékony fémrudat olyan gyakran húzták ki a falból ügyetlen vendégek, hogy alig tartotta meg a törülközők súlyát. De nem számít – ő akkor is szemet gyönyörködtető szimmetriával terítette ki a törülközőket. Aztán mentolos folyékony szappant permetezett a mosdóba meg a zuhanyozóba, gyorsan végigtörölte őket a rongyával, és kinyitotta a forró vizet, hogy lemossa a szappant. Lefújta a véccésészét, lehúzta a véccét, és megismételte az eljárást. Az eltávozott vendég illemtudó viselkedésének köszönhetően nem kellett foltokat súrolnia. Tudta, hogy csak a dolgok felületét tisztította meg, de a szappan erősen mentolos illatától úgy tűnt, mintha alaposabban takarított volna.

A tisztaság illúziója.

Egyszer ezt a kifejezést használta, amikor a munkájáról beszélgetett James atyával, aki azt mondta, hogy a kifejezés pontosan leírja az emberket is.

Miután végzett a fürdőszobával, gyorsan letörölte a port a kis komód-ról, a tévéről, a két éjjeliszekrényről, a két lámpáról, a székekről, az asztalról meg az asztal fölött függő csillárról.

Ez a csillár csak egy papírernyős villanykörte volt, amely vezetéken lógott. De ha azt mondja, „csillár”, az majdnem olyan, mint ha azt mondja, „széklet” és „vizelet”.

Aztán behúzta a porszívót, és gyorsan végiment vele a szőnyegen. Már régebben meggyőzte a motel tulajdonosát, Naseemot, hogy állítsa az ágyakat faemelőnyre. Drága dolog, tudta, de időt és pénzt takarított meg vele Naseemnak, mert a szobalányoknak nem kellett az ágy alatt porszívózniuk. És megmentette a lányokat az elkerülhetetlen borzalmaktól, amelyeket az ágyak alatt találtak.

12 Csupán tizenöt percébe telt, hogy kitakarítsa a szobát.

Ez jó volt, mert egy anya meg egy apa jelentkezett ki a 144-es szobából a négy gyerekével. A legkisebb, egy pólót viselő totyogó egyszer az üdítőautomata előtti járdán már levette a nadrágját meg az alsóneműjét – tiszta Cucu Malac –, aztán leguggolt, és kinyomta a székletét. Marie ezért halálosan félt attól, hogy mit művelhetett ez a család szobája magányában. Rettegett a maratoni takarítástól, amely minden bizonytalán vár rá.

Kezdetben volt Marie, Agnes, Rosa és a másik Rosa. Agnes iszákos volt. Kirúgták, mert lopott a vendégektől. Rosa No. 1 hozzáment a középiskolai szerelméhez, és elköltözött; Rosa No. 2-nek nem voltak papírjai, és kilépett, amikor pletykákat hallott arról, hogy a bevándorlási razzikiakat tartanak majd a helyi vállalkozásoknál. A razzikiakra nem került sor. Akkor még nem.

Aztán ott volt Olga, aki Oroszországból jött, hogy férjhez menjen egy amerikaihoz. Az illető azt állította magáról, hogy milliomos, de kiderült, csak annyi pénze van, hogy kifizesse Olga vízumát meg repülőjegyét. De Olga így is hozzáment, mert úgy vélte, hogy az amerikai hazugságok egy kicsit jobbak az orosz hazugságoknál. Ám munkát kellett vállalnia, akármilyet, hogy hozzájárulhasson a háztartási költségekhez. Teherbe esett. Nem engedhették meg maguknak, hogy a lakbért is fizessék és a gyerekekről is gondoskodjanak, úgyhogy elköltöztek Oregonba a férfi szüleihez.

Aztán ott volt Evie, aki keményen dolgozott, sok éven át volt Marie bárátnője, majd eltűnt a szemhatár mögött.

Volt egy fekete meg egy fehér bőrű nő is, nevük már homályba vész, akik ugyanazon a napon kezdtek, és azonnal kiléptek, miután bementek egy szobába, ahol egy döglött bikasiklót találtak vastag darabokra vágva és furcsa alakzatban elrendezve a szőnyegen.

Az évek során öt állatot áldoztak fel a motelben.

Hét ember halt meg. Négy szívrohamban, kettő túlادagolásban, egy nő pedig akkor, amikor részegen átbukott az emeleti korláton, és fejével mikrobuszra zuhant.

Az évek során tíz, tizenkettő, tizenöt vagy huszonhárom egyetemista dolgozott itt. Legtöbbjük mindössze néhány hétig. Páran bírták hónapokig, aztán egyszerre léptek ki és maradtak ki az iskolából, hogy valami szomorú életbe süppedjenek. De két lány, Karen és Christine addig dolgozott, míg meg

nem szerezte a diplomáját – Karen 1991-ben, Christine 2000-ben –, aztán jobb munkát vállaltak jobb városokban. Marie mindkettejük diplomaosztójára elment. Karent sose látta többé, de egy nap összefutott Christine-nel a helyi plázában – a lány hazajött karácsonyra a szüleikhez –, és hosszan beszélgettek egy kávé mellett. Christine hozzáment egy férfihoz, elvált tőle, aztán hozzáment egy Ariel nevű nőhöz. 13

– A lelki társam – mondta Christine.

Marie egy kicsit kényelmetlenül érezte magát Christine új, leszbikus életétől. De elintézte egy vállrándítással, és gratulált régi barátjának. Marie úgy vélte, az ő bűnei pontosan ugyanolyanok, mint mindenki más bűnei.

Az egyik szobalány férfi volt. Hector. Hangosan énekelt, és minden szobalánynál lassabban takarított. Hat évig bírta, aztán egy reggel telefonált, és váratlanul kilépett.

De legalább telefonált.

Az évek során harminc-negyven nő lépett ki szó nélkül. Sokuk még azzal sem vesződött, hogy visszaadja az egyenruháját, és felvegye az utolsó fizetését. Marie attól tartott, hogy némelyiküket az életükben felbukkanó férfi tüntette el. Legtöbbjüket azonban nem érdekelte a felelősségteljes gondolkodás. E nők közül néhány ugyanolyan éjszakai és csélcsap életet élt, mint a patkányok. Marie-t a korábbi szobalányok ütötték, verték, rúgták és harapták. Háromszor lopták el a pénztárcáját. Az autóját egyszerűen.

Az egyik őrült szobalány fegyverrel rabolta ki Naseemot. Négy év börtönre ítélték.

Az egyik legszomorúbb szobalányt megtámadta és megfojtotta egy sorozatgyilkos. Harminc évig gyilkolászta a szegény nőket, és amikor elkapták, elrejtett holttestekhez vezette el a rendőröket, nehogy halálos injekciót adjanak be neki.

Voltak drogfüggők, alkoholisták és olyan nők, akik fertőtlenítőbe mártották a törülőrongyukat, és beszívták azokat a mérgező és kábító párákat a tüdejükbe.

Voltak illegális és legális bevándorlók, bár Marie nem törődött a státuszukkal. Minden menekült drága gyermek, gondolta.

Mindenféle fajtájú szobalány volt. Mindenféle színű. Mindenféle vallású. Legalább egy tucat muzulmán nő viselt fejkendőt munka közben.

Marie gyanította, hogy az egyik szobalány, egy olasz nő, akit meg kellett tanítani a porszívó kezelésére, a szövetségi tanúvédelmi program keretében van ott.

Voltak nők, akik gyakran sírtak, de soha nem akarták megmagyarázni az okát.

Voltak nők, akik egyfolytában a fájdalmaikról meg a kínjaikról beszéltek. Az évtizedek során Marie két-háromszáz nővel dolgozott. Felüket kedvelte, legalább ötvenet utált, és talán egy tucatot szeretett őszintén.

14 Aztán ott volt Evie, akit a legjobban szeretett, s aki egy renői lappá lényegült át. Hogyan hagyhatja így ott az embert a barátnője, sőt talán a legjobb barátnője?

– James atya – gyónta egyszer Marie –, Isten titokzatos, az biztos, de néha úgy érzem, az emberek még titokzatosabbak.

Marie, amikor második évét töltötte a motelben, beleszeretett a tulajdonos fiába, Amirba, aki csupán húszéves volt. Pakisztánból jött, és minden gépet meg tudott javítani.

Marie-t lenyűgözte az Amir keze fején és ujjain növényes dús, fekete szőrzet. Egy nap, amikor együtt ebédeltek a raktárszobájában, Marie ösztönösen kinyújtotta mindkét kezét, és finoman megsimogatta a fiú kezén a szőrt.

Besurrantak a 179-es szobába, az egyetlenbe, amelynek ajtaja nem látszott az irodából, s ezért mindig ezt adták ki utoljára, aztán néhány percig szenvedélyesen csókolóztak.

A fiú megpróbálta ledönteni az ágyra. De ő a fejét rázta.

– Bocsáss meg – mondta Amir, és az ajtóhoz hátrált. – Bocsáss meg, hogy megcsókoltalak. Bocsáss meg, ha megsértettelek téged. És a férjed.

Amir kedves ember volt, úgyhogy kedves maradt még akkor is, amikor elutasították. De Marie előtt nem volt világos, hogy miért mondott nemet, és a fiú félreértette a visszautasítást.

– Semmi baj, semmi baj – mondta Marie. – Csak nem szeretném összepiszkítani az ágyat.

Kihozott egy törülközőt a fürdőszobából, és egy székre terítette. Aztán gyorsan kibújt minden ruhájából. Sosem volt még ilyen vakmerő. Három férfival szeretkezett életében, de sohasem világos szobában fényes nappal. És sohasem állt ennyire meztelenül és védtelenül egy férfi előtt, olyan előtt meg pláne nem, aki teljesen fel van öltözve.

– Légy szíves – mondta –, vetkőzz le, és ülj a törülközőre. A székre.

A fiú engedelmeskedett. Leült, és ő meglövölgölte.

Hat, egymást követő napon találkoztak így. Aztán eljött Marie szabadnapja. Amikor megint bement dolgozni, megtudta, hogy Amir hirtelen visszautazott Pakisztánba az apai nagyszüleihez. Marie megkönnyebbült.

– Ez váratlanul jött – mondta Naseem. – A fiam anyja fehér amerikai, mint maga. Miután Amir megszületett, elváltunk. De mindig jó volt hozzám. Meg hozzá. Azt hittem, Amir amerikai akar lenni. Nagyon szomorú vagyok, hogy elment.

Marie aggódott, hogy Naseem tudja, ő szeretkezett a fiával. De valószínűleg nem tudta. Végül is Amir nagyon jóképű férfi volt, aki mindig randevúzott fiatal és csinos, barna bőrű nőkkel – pakisztániakkal és máshonnan származó muzulmánokkal, sőt ázsiai és afrikai nőkkel. Még néhány mexikói lánnyal is, köztük szobalányokkal. De Marie tíz évvel idősebb volt Amirnál. Azonkívül fehér és csúnyácska. 15

Később, amikor végül meggyóna James atyának, ő úgy vélekedett, hogy Amir vallási utazásra vállalkozott.

– Azt hiszem, eddig csakis a testében élt – mondta James atya. – Most pedig a lelkében akar élni.

– Amirral házasságtörést követtem el – mondta Marie. – Nyerehek bűnbocsánatot?

– Igen – felelte James atya.

Marie tehát bűnbánatot tanúsított. Megkapta a penitenciát. Feloldozást nyert, és így megtudta, mennyi szeretet kell ahhoz, hogy megbocsásson másoknak. Ő csaknem megbocsátott önmagának, és remélte, hogy Amir teljesen megbocsátott magának.

De sosem mondott semmit erről a férjének, bár megígérte James atyának, bevallja neki, hogy megcsalta.

Néma büntudata végül hússá és vérré lett, s új szervvé változott a testében. Ez eleinte nagy és állandó fájdalmat okozott. De tizenöt év után a fájdalom már ugyanolyan észrevétlenül volt jelen benne, mint a veséje meg a mája. Majd miután Naseem eladta a motelt, és ő is visszaköltözött Pakisztánba, Marie fájdalma elcsökevényesedett.

Az új tulajdonos megtartotta Marie-t. És ő soha többé nem hűtlenkedett. De sohasem gratulált magának azért, mert oly sok éven át a jobbik énjét adta. Úgy vélte, nem érdemli meg a kegyelmet.

Marie térdé és bokája fáj, mert nagyon gyakran guggolva és térdelve súrolta a padlót.

Fáj a lába, mert a nap java részében állt. És sosem volt rendes munkapője. Mindig megígérte magának, hogy a következő fizetéséből vesz egy jobb cipőt.

De „a következő fizetésből” olyan volt, amint amikor azt mondta: „kedves Nagy Bumm”.

Fáj a dereka, mert folyton cipelte a porszívót meg a tiszta és piszkos törülközők súlyos zsákjait, s a szemetet, a hasznosítható hulladékot meg a komposztot a motel mögötti konténerekbe hordta.

Egy nap olyan súlyosan meghúzódott a háta, hogy összeesett a járdán fájdalomában.

Az ingyen kórházban megtudta, hogy a „háthúzódás” az „izomszakadás” választékos kifejezése.

16 Azóta évente egyszer-kétszer meghúzódott a háta. De csak néhány napot hagyott ki a rossz háta miatt. Egy napot ágyban töltött lábadozva, aztán erőnek erejével rávette magát, hogy visszatérjen a takarításhoz, mert azt olvasta valahol, hogy a sérült hátat a tevékenykedés gyógyítja legjobban.

Lassan hízott, másfél-két kilót évente. Nem sok ez, amíg egy reggel az ember rá nem ébred, hogy százkilós nő lett belőle.

Egyik napról a másikra elhíztam, gondolta. Ez a nagy amerikai varázslat.

A súlytöbblet nem tett jót a hátának. Tucatnyi diétát csinált végig. Nem segítettek. De semmi baj. Nem látszott kövérebbnek azoknál az emberkeknél, akiket nap mint nap látott. Közéjük tartozott.

Fájt a keze is.

Ízületi gyulladás.

Kéztőalagút-szindróma.

És a visszatérő kiütések, amelyeket a szappanok, fertőtlenítők és ab-laktisztítók okoztak.

Bőre viszketett és égett.

Megpróbált kesztyűt viselni a munkához, de ettől kiütései csak átvándoroltak a kezéről a csuklójára, az alkarjára meg a könyökére.

Egyes reggeleken olyan merev volt a keze, hogy nem bírta ökölbe szorítani. Nem tudta tartani a kávéscsészéjét vagy a fogkeféjét. Forró vízbe merítette kezét, és addig hajlítgatta, amíg ujjai nem működtek ismét rendesen.

– Nehéz munka – mondta James atyának. – De jobb, mint a szénbányában.

– Lehetséges – felelte az atya.

Egy lagymatag napon Marie, amikor a recepción helyettesítette az új tulajt, a motel számítógépén próbálta megkeresni Evie-t.

Begépelte Evie teljes nevét és azt, hogy „Reno, Nevada”, de semmit sem talált. Odaírta az „eltűnt”, „gyászjelentés” és „meghalt” szót, de így sem talált semmit. Aztán begépelte Evie nevét meg azt, hogy „házvezetőnő” és „Arizona”.

És ott mosolygott Evie egy alkalmazotti fényképen. Egy nyugdíjasotthonban dolgozott, Flagstaffben.

Jó néhány év eltelt, de Evie még mindig pontosan úgy festett, mint Evie.

– Hát élsz – mondta Marie Evie fényképének.

Evie fényképe alatt egy e-mail-cím meg egy telefonszám állt.

– Most rögtön felhívhatnálak – mondta Marie a fényképnek.

A távolságra meg az időre gondolt. Eszébe jutott, hogy egyszer azt olvasta, Kleopátra időben közelebb élt az első Pizza Hut felépítéséhez, mint a gízai nagy piramiséhoz.

Minden elmúlik, gondolta Marie.

Aztán letörölte könnyeit, becsukta az Evie fényképét tartalmazó ablakot, és megfordult, hogy köszöntse az új vendégeket, akik épp akkor léptek be a recepcióra.

17

Utolsó munkanapján, hatvanhárom évesen Marie-nek nagy megtiszteltetésben volt része.

– Csak egy szobát kell kitakarítania – mondta az új tulajdonos. Marie még mindig új tulajdonosként gondolt rá, tizenegy évvel azután is, hogy Naseem eladta a motelt.

– De én szeretném teljesen ledolgozni az utolsó műszakomat – felelte. Hogy miért? Mert szüksége volt a befejezésnek erre az érzésére. Mert ebből az utolsó pénzből nyugdíjajándékot szeretett volna venni magának. Egy új órát talán, hiszen most már nem kell amiatt aggódnia, hogy szappannal, vízzel vagy tisztítószerrel tönkreteszi.

– Az egész műszakot kifizetem egyetlen szoba kitakarításáért – mondta a tulajdonos. – Ez az én ajándékom magának.

Úgyhogy ráerősen dolgozott. Áttúrta a tiszta törülközőket meg lepedőket, hogy megkeresse a legújabbat és legtisztábbat.

Fehértővel sikálta ki a vécét, a mosdót meg a zuhanyt. Aztán szedett pár vadvirágot a járda repedéseiből, vízzel félig töltött műanyagpohárba tette, és a fürdőszoba ablakpárkányára állította.

Aztán letörölte, lefújta és megtisztította az össze fabútort. Fenyésítette a fát. Túl olcsók, régiek és viharverték voltak a bútorok ahhoz, hogy szikrázzanak. De egy homályos csillagot is jobban lehet látni egy sötétnél.

Kiperszívózott, keményen nyomta a csövet, amíg már látni lehetett a kefélés mintáit a szőnyegen. A következő vendég előtt nyilvánvaló lesz, hogy a szőnyeget alaposan kiperszívózták.

Szemmel látható bizonyíték.

Megtisztította az ablakokat. Ez sokáig tartott, mert az ablakokat alig tisztították. Soha egyetlen vendég sem panaszkodott a piszkos ablakok miatt, mert ez olyasféle motel volt, ahol csak ritkán húzták szét a függönyt.

Marie letörölte a falakat.

És végül, háromórányi takarítás után felállt egy székre, és lesikált egy kis foltot a plafonról.

Aztán kilépett a szobából, és bezárta az ajtót maga mögött.

A személyzeti fürdőszobában kibújt szobalány-egyenruhájából, és felvette kedvenc, bíborszínű blúzát meg a farmerét.

A tulajdonos készpénzben adta oda Marie-nek az utolsó fizetését. Kétheti pénzt. Hatszáz dollárt.

18 Aztán Marie beült a kocsijába. Csak negyedszerre indult.

Hazavezetett a férjéhez. Ő a kanapén ült, és a déli híreket nézte.

Néhány hónappal korábban vonult nyugdíjba a vaskereskedésből.

A társadalombiztosítással, a Medicaiddel, a Medicare-rel és kis szerencséivel Marie és a férje életben marad majd.

– Kérsz egy sört? – kérdezte Marie a férjét.

– Csak ha magadnak is hozol – felelte a férfi.

Marie kivett két Budweisert a hűtőből. Aztán ő meg a férje együtt nézte az időjárás-jelentést.

Közelgett az október. Nappal meleg lesz, éjszaka hideg.

Ez pontosan így van rendjén, gondolta Marie.

Aztán pusztit nyomott férje arcára, és várta, hogy folytatódjon az élete.

(Fordította: Greskovits Endre)

*„A hódítás nem fenntartható”
- Winona LaDuke*

EGYETEMI ALAPKÉPZÉS ELSŐ SZEMESZTER: MÁR MEGINT INDIÁNOKRÓL ÍROK

kösz, hogy tudomásunkra
hoztad,
felelte a tanárnő reakcióra
A québeci csata című híres festményről
szóló történelmi szöveg kapcsán,
amely egy szóval sem említette a franciákat,
az indiánokat is csak kétszer,
először zavaró körülményként, másodszer
nemes vadként,
amint térdelnek a haldokló
angol tábornok előtt

ez a francia-indán háború
idején történt,
mondtam, hamarosan több ezer
francia és indián lesz áttelepítve,
adósként kiszolgáltatva lesz köteles dolgozni,
köztük saját családom,
fejpénz lesz kitűzve Maine-ben
az abenaki indiánok fejére,
és az angolok sóval hintik be
a mohauk indiánok földjeit

kösz, hogy tudomásunkra hoztad,
mondta

a másik könyv
a Karib-tengeri kannibálokról szólt,
olyan indiánokról, akik azt hitték,
hogy a spanyolok istenek,
öngyilkos indiánokról, indián
nőkről spanyol pöcsökkel szerelembe esve,
indiánokról, akiknek neve helyett, még ha ismert
is, spanyol neveket adnak a gyerekeknek

ne írj többet
indiánokról,
mondta,
mindenkiben
bűntudatot ébresztesz

de a következő könyv
hazatalál Maine-be, az
az ottani dolgokról beszél,
egy bábaasszony naplója
pont ugyanazon francia- indián
háború után,
olyan gyógynövényeket használt,
amelyeket az angol füvészkönyv nem ismer,
és azt írta, hogy egy fiatal indián
nő járt hozzá
három héten át, de

a híres történész
csak annyit mond,
hogy valószínűleg
indiánok is éltek a környéken
arról is hosszasan értekezik,
hogy fehér férfiak
indiánnak öltözve
tiltakoztak az ellen,
hogy a gazdagok elveszik
a földjeiket

ne írj többet
indiánokról,
mondta ismét,
csak ezúttal hangosabban,
mintha baj lenne a hallásommal,
minden szerző arról ír,
amiről akar, mondta,
ne írj olyan dologról,
amit nem említ
ami végül is a mi teljes történelmünk

ezen a héten, mondta,
nagyon fel vagyok dűlva
háromszor mondtad el
ugyanazt a történetet,
pedig csak egy történet van
az indiánokról,
és mindannyian tudjuk, mi az,
megkérdeztem tőle, hogy akkor
a fehérekről végtelen számú
történet van?
azt felelte,
ne legyek rasszista

ezután egy hétig nem jártam be órára,
mert a többi diák egy Everglades-ben játszódó
krimit olvasott
és tudtam, hogy a könyvben
biztosan lesznek
indiánok abban a mocsárban,
és nem akartam újra
indiánokról írni

a következő könyvet, mondta
egy cseroki író írta,
bizonyos Leslie Silko,
aki máskülönben Laguna Pueblo,
na ez érdekelné a tanárnőt,
mert a könyv címe Ceremónia,
bár itt becsúszott egy kis hiba,
mondjuk, mintha azt mondanánk,
hogyan Dante kínai,
de nem foglalkoztam vele

Na, szólt,
most írj az indiánokról

meg is tettem volna,
de ő rákezdett,
hogyan az indiánok fehér
maszkot vesznek fel
csakúgy, ahogyan a fehérek
feketét, ezt pár diák
feljegyezte a füzetébe,
és azután mindenki a
minstrel showról** kezdett beszélni

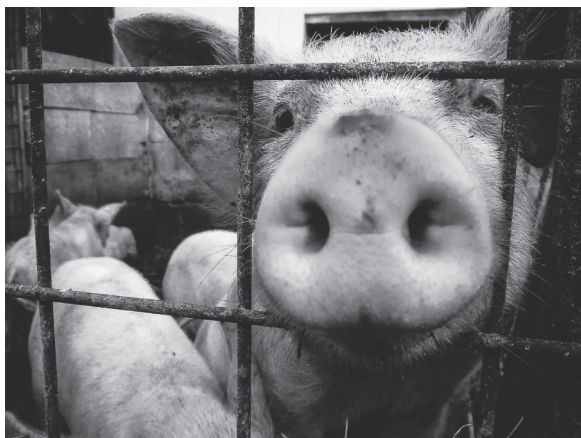
azt akarta,
mondjam meg neki,
hogyan van-e
indián világgép,
azt feleltem, igen is meg nem is,
arra gondoltam, evvel nem lövök mellé,
mivel félig-meddig igazat mondtam,
és végül is ilyen válaszra várt,
de amikor megemlítettem
az európai világgépet,
azt felelte olyan nincs,
ami kissé megnyugtató,
nem örülnék, ha kiderülne,
hogyan egy csomó ember
hierarchiában gondolkodik,
mert ha a föld egy halott dolog
és az állatoknak, a növényeknek

és néhány embernek
nincs lelke,
akkor jobb, ha ahhoz tartom magam,
amiről van ismeretem, ami ugye
az indiánok, de hát ez az, amiről
beszélék, és ha az európai filozófia
túl soknak tűnik primitív agyammak
annak ellenére, hogy ezt tanulom,
azért megjegyeztem, hogy az elnyomott
mindig többet tud az elnyomóról,
mint az róla, ő meg csak bámult
és azt mondta,
hogy úgy nézek ki, mint egy
skandináv

ez kissé meglepett,
azon tűnődtem, hogy akkor miért nem voltam
soha bálkirálynő, mivel általában a skandináv lányoknak
jár ez a kitüntető cím, talán soha nem vették észre,
hogy közéjük tartozom. Különben is,
mennyire vagy te indián, kérdezte.
Azt feleltem, úgy gondolom, hogy
teljes egészében indián vagyok.
Erre fel talán azon elmélkedett,
hogy miért nem fogadom el sajátomnak
a fehérség maszkját,
amiről beszélt.

*(sz. 1950) Abenaki és kanadai francia származású költő. 1995-ben Pulitzer díjra jelölték.

** Amerikában, a 19. század elején kialakult rasszista felhangú varieté, melyben főleg az afrikai származású amerikaiakat figurázták és gúnyolták ki.

A nagytestvérem temetése utáni napon – előtte anyám ötször-hatszor roskadt össze a bánattól – visszamentem a kisvárosi iskolába. A fehér srácok, a barátaim és más nyolcadikosok a kezemet rázogatták, a hátamat veregették, fura

24 Sherman Alexie

NEM KELL KIMONDA- NOD, HOGY SZERETSZ

és kedves dolgokat mondtak. Visszafogottak lettek a bánat jelenlétében. Udvariasan kezelték a bánatomat. Nem értettem. Túláradó érzelmű anyanevelt. Néha a rossz érze-

lem süttött belőle, de akkor is érzélem volt. Apámat pedig láttam részegen sírni, közben zagyva szerelmes dalokat énekelt, és összehugyozta a nadrágját. Szóval, nem sok közöm volt a visszafogottsághoz.

Egy évvel a nővérem halála után az egyik fehér osztálytársam halt meg autóbalesetben. Tanyán nőtt fel, minden nap westerningben és cowboy-csizmában jött. És folyton vigyorgott, a szekrénye tele volt kólásüvegekkel és sajtos chipses zacskókkal. Nagyvonalúan megosztotta velünk a készletét. Voltak napok, amikor se reggelire, se ebédre nem jutott pénzem, ilyenkor Donny gyorskajáin éltem. Az iskolában senki nem tudta, mennyire szegény vagyok. Soha nem szóltam, hogy nincs mit ennem. Ingyen ebédet is kaphattam volna, de inkább nem mentem be az ebédlőbe. Attól féltem, másképp néznének rám, ha megtudnák. Egy szegény gyerek sosem lesz népszerű, igaz?

Az egész osztály, mind az ötvenen elmentünk Donny temetésére. A templomban beültem a hátsó padba és sírtam. Szerettem Donnyt. Hiányozni fog. Olyan fiatalon halt meg. Voltam már több tucat virrasztáson és temetésen, és most úgy éreztem a sok kis külön bánat összeállt, hogy egy végeérhetetlen nagy legyen belőle, mintha az exponenciális matek miatt mindegyik eggyel rosszabb lett volna az előzőnél. Szóval, ez a gyász most akkora volt, mint az összes többi együtt, plusz még egy. Aztán abbahagytam a sírást, amikor észrevettem, rajtam kívül milyen kevesen mutatják ki az érzelmeiket. Még sosem láttam ennyi sztoikus nyugalmú embert egy temetésen. Sosem láttam, hogy egy temetés ilyen csendes és udvarias legyen. Az én törzsem nem így temeti a halottait. Mi jajgatunk, zokogunk és mocskos vicceket mesélünk a sírnál.

Egészen ledermesztett, hogy Donny legközelebbi családtagjai – a kisöccse, anyja, apja és a nagyszülei – oldalvást ültek egy átlátszó fekete paraván mögött. Alig tudtam kivenni a vonásaikat. Tőlünk külön gyászoltak. Összszavarodtam. Hogyan gyászolhatnak az emberek, ha nem együtt? Miért jobb egy külön helyen? Nem kételkedtem a fájdalom nagyságában. Nem akartam megítélni, mennyire gyászolnak. Csak nem értettem, miért így. Először éreztem idegennek magam. A földnek lehettem őslakója, de az Államokban én voltam az elsőgenerációs kulturális emigráns. És éppen olyan

helyen éltem, ahol az emberek nem úgy gyászoltak, ahogyan én. Később, újra az iskolában, még jobban megdöbbentett, hogy a legtöbb osztálytársam először volt temetésen. Donny Piper volt az első halottjuk. Azt hittem, viccelnek. De nem. Az én fehér osztálytársaim szinte semmit nem tudtak a halálról. Persze nem számoltuk össze, de abból, amit aznap meséltek, arra következtettem, hogy én már több temetésen voltam, mint az összes fehér osztálytársam együttvéve.

Később, még azon a héten a tanárnak ki kellett mennie valahova, és megkért, írjam össze a hiányzókat.

Gyorsan futottam végig a neveken, A-tól O-ig. Aztán azt kérdeztem: – Donny Piper?

A teremben nagy csönd lett.

– Donny Piper? – kérdeztem. – Donny?

És még mindig nem jöttem rá. – Donny? – kérdeztem. – Merre vagy?

Aztán mégiscsak fölfogtam, hogy a halott barátomtól várok választ. Úgy elszégyelltem magam, úgy fájt, hogy az asztalomra borultam, és sírtam. Senki nem szólt. Sem akkor, sem később. Az osztályból senki soha nem tette szóvá, ami történt. Senki nem szidott, gúnyolt vagy vigasztalt. Magamra hagytak az érzéseimmel. Sírtam hát még percekig, aztán kihúztam magam, és folytattam a névsorolvasást.

Egy évvel korábban, azon a nővérem temetése utáni napon, csak ültem az asztalomnál, és azon gondolkodtam, hogyan is lehetnék valaha boldog a nővérem nélkül. Ő volt az egyetlen, aki hitt benne, hogy író leszek. Én csak nevettem az ötleten.

– Indiánok nem írnak könyveket – mondtam. Amennyire tudom, nem is írtak. Sosem került a kezembe olyan könyv, amit indián írt volna, csak egy évtizeddel a nővérem halála után.

Negyedikes voltam, amikor írtam neki egy halloweenes történetet. Már nincs meg, de emlékszem egy sorára: „Amikor a szellemek fölcsoncolódtak a lépcsőn, olyan hangot adtak a csontjaik, mint a pow-wow csengettyűk.” Igen, megismételtem a „csont” szót. És igen, ígét csináltam belőle. A nővérem fölkiáltott, mikor olvasta.

– Junior! – mondta. – Hogy bírsz kitalálni ekkora hülyeséget?

– Nem tudom – feleltem. – Csak behunyom a szemem, és belül látom, ami történik.

– Írnod kellene egy egész könyvet! – mondta. Én meg nevettem az őrült ötleten.

Egy biztos: eszembe nem jutott az írás, mikor a nővérem temetése utáni napon ott ültem az osztályban, a nyolcadikosok között. Talán éppen azon gondolkodtam, mi a fenének járok egy olyan iskolába, ahol ennyi a fehér kölyök, ennyi az idegen.

Ekkor Barb lépett be a terembe, meglátott az asztalomnál, és levegőért kapkodott. Hozzám rohant, és úgy megölelt, hogy alig kaptam levegőt, aztán leterdelt elém.

– Hát élsz! – mondta.

26 – Hogy mi? – kérdeztem zavartan.

– Azt hallottam, meghaltál.

– Nem – mondtam –, a nővérem halt meg.

– Nem azt mondták, hogy „Sherman nővére halt meg”, hanem hogy „Sherman meghalt”.

Nem tudtam, mit felelhetnék.

Barb a kezemet szorongatva folytatta: – Annyira sajnálom, hogy meghalt a nővéred! És úgy örülök, hogy te élsz! Úgy szeretlek. Mindenki szeret.

Újra megölelt. És aztán a többi lány is, Pam, Rachel, Tiffany és mindkét Liza.

Csak néhány hónapja ismertem őket. És úgy emlékszem, nem mertem visszaölelni egyiket sem. Barb szavai visszhangoztak a fülemben.

Visszhangoznak ma is.

A nővérem meghalt. Én még szinte idegen voltam az iskolában. Aztán összehaverkódtam szinte mindenkivel. Miután kikerültünk a középiskolából, a barátságok mély ájulatba hulltak. De néhány sráccal egy életre megmaradt a kötelék, ma ők is középkorú felnőttek, mint én.

Barbot talán ha kétszer láttam az elmúlt harmincegy évben. Mégis gyakran gondolok rá. Ő volt az első ember, aki igazán rám nézett, aki igazán a szemembe nézett, és azt mondta: „Úgy szeretlek.”

És még mindig döbbenet állok, mert azt is hozzátette: „Mindenki szeret.”

A rákövetkező évben, az első napon, amikor gólyák lettünk, egyhangúlag megválasztottak az osztály elnökének. Donny Piper később, abban az iskolaévben halt meg. De akkor még felemelte a kezét, és rám szavazott.

Sírok, amikor ezt írom, és arra a délelőtre gondolok.

Az asztalomnál ültem, és végignéztem az osztálytársaimon – csupa fehér ember –, akik mind rám szavaztak. A negyvenkilenc főlemelt kéztől az osztályterem különös kertté változott. Büszkén álltam. És virágba borultam.

(Fordította: Lázár Júlia)

HIMNUSZ

Miért mérjük az emberek szeretetét,
avval, hogy mennyire szeretik utódjaikat?
Ez a fajta szeretet súlytalan. Kódolt.
Akármelyik oroszlán lehet elkötelezett
A kölykeihez. Minden rovar, legyen ez zsákmány
Vagy ragadozó, imádja saját DNS-ét.
Csakúgy, mint a farkas, az elefánt, a medve és a méhek.
Mi, emberek be vagyunk programozva, hogy szeressük azt, amit nemzünk
Ezért olyan döbbenetes, amikor a szomszéd
Autójával belehajt egy tóba és megöli
Mégfullasztja saját gyerekeit. Ezért átkozzuk el azt az anyát,
Aki elhagyja gyermekeit – a szívét –
És nem jön vissza. Ez a fajta árulás
Szétrepesztja a lelkünket. Ez biblikus mocsok.
Ő igen, összesírhathatunk egy óceánt,
Amikor szembekerülünk egy megtört gondozóval.
De akkor sem küldök neked üdvözlőlapot,
Mert jó szülő vagy. Nem olyan nehéz szeretni
Azt, aki hasonlít rád. Ha egy ódát akarsz
Akkor csatlakoz a végtelen sorban állókhoz, akik jók a rokonaikhoz –
Akiik valamiért szeretik azokat, akiknek ugyanolyan az álluk,
A bőruk, a vallásuk, az akcentusuk és a szemük.
Szereted a testvéreidet. Kibaszott nagy meglepetés.
De mennyire szereted a mást, az idegent?
Hej, őseim, veszélyt látsz csupán,
amikor fürkészed az éjszakát?
Félsz attól az országtól, amelyik a barlangodon kívül létezik?
Zavar a bolygó forgásának iránya,
Hogy a nap körül forog és nem a másik irányba?
Megrémít az állandóan mozgó föld?
Hej, Trump, tudom, hogy smirgli apád nem szeretett eléggé
miközben dörzsölte, dörzsölte, dörzsölte a földet.

Valamennyire együtt érzek avval a fiúval,
Aki akkor voltál. De az istenit neki, civilizálatlan viselkedésed,
Vulkánikus rosszindulatod, ellenségeid listája
és erkölcsi apokalipszised ostobává és veszélyessé tesz.
Te vagy az Antikrisztus, aki nekünk anti-patikus
Vagy lehet, hogy csupán egy másodlagás diktátor vagy –
Ideiglenes, kicsi és gyenge.
Megsebezted országunkat. Talán meggyógyul.
Most mégis arra gondolok, amit napvilágra hoztál
Milliónyi és milliónyi amerikaiórol
Aki fényét veszített kupolád alatt imádkozik.
Azok az emberek imádják szánelmad hiányát.
Azt hiszik, hogy őszinte és divatjamúlt.
Hagyományosnak és kereszténynek neveznek.
Hahaha! Engedted, hogy érzéketlenek legyenek.
Megjutalmaztad őket fegyverarzenáljukért,
Meggyőzted őket, hogy halálos bűneik
(Irigység, harag, kapzsiság) győzelemmé változott.
Természetesen én is gyenge vagyok, mulandó és hibás.
Még jóvá kell tennem az okozott fájdalmat.
Ateista vagyok, aki ha nem istenben hisz, akkor a megbocsátásban.
Olyan humanista vagyok, aki úgy gondolja, hogy
nem vagyunk elég humánusak. Olyan valakire gondolok, aki szeret engem –
Egy barátira, akit viszontszeretek – és mennyire nem hitte el
Mennyire fájtnak Prince halála és a Paisley parkbeli koncert.
A barátaim kételkedtek abban, hogy valaki ennyire meggyászolhatja
egy ismeretlen halálát, főleg egy sztárét.
“Nem érzem valósnak” mondták. Ha tudnék gitározni
és énekelni, akkor lilává változnék és elüvölténém Prince
száz dalát – minden húrnyalását és akkordját –
De szerintem a barátaim akkor sem hinnének nekem.
És most, ennek a versnek a kontextusában látom,
hogy a barátom szeretete olyan volt,
mely csak a viszonzásként várt tűz reményében ég.
Többé már nem a barátom. Gyászolom ezt a veszteséget.
De Trump utóhatásaként felmértem a szeretet árát és hasznát
Azokon, akik nem szeretik az idegeneket. Elvégre sokszor
Én lógok ki a sorból. „A legfurcsább idegen” – bármely helyen vagy teremben.
„Különc volt” lesz a sírkövemre vésvé.
De nem jó felmérni a családomat és a barátaimat
felém irányuló szeretetük kezdetével és végével.

Így könnyű házi nyilvántartást fenntartani.
Ez a világ ennél több szeretetet érdemel. Többet.
Szóval, hadd tegyek fel egy megerőltető kérdést: Leszel-e
szeme a vaknak? Leszel-e lába a sebesültnek?
Megvéded-e a szegény embert?
Befogadod-e házadba az eltévedteket?
Harcolsz-e a vértolvajok ellen és
kimented-e a gyengéket karmaik közül?
Te ki leszel? Kivé válok én,
Amikor összegyűlünk ebben az iszonyú királyságban?
Barátom, nem vagyok biztos benne, mit kellene tennem.
Én is félek és ugyanolyan haragos és kiábrándult vagyok, mint te.
Azt viszont tudom: Ellenállok a gyűlöletnek. Ellenálllok.
Állom a sarat és a szeretetről énekelek. Az öklömmel
Dobolom, dobolom a szeretetemet. Olyan verseket írok és olvasok,
Amelyek az igazi otthon melegségét árasztják és menedéket adnak.
Olyan embereknek énekelek, akik nem biztos, hogy énekelnek nekem.
Olyan embereknek énekelek, akik nem a családom.
Tiszteletadó dalokat énekelek az ismeretleneknek és az újaknak.
Elmegyek különböző templomokba és különböző padokban imádkozom.
Csendben ülök és figyelmesen hallgatom más emberek tragédiáiról
és dicsőségeiről az új történeteket.
Nem tételezem fel, hogy az én fájdalom és örömöm nagyobb, mint másé.
Nem állítom, hogy az népem találta fel a gravitációt és az időjárást.
És, igen, tudom, hogy érezni fogom a dühöm, a dühöm, a dühöm,
De nem játszom úgy, mintha egyedül én lennék a színpadon.
Egy vagyok a sok állampolgár közül, aki a gyűlölet ellen menetel.
Egyedül védtelenek vagyunk. Együtt megszentelték.
Milliónyian fogunk menetelni. Remegünk és gyászolunk.
Dicsőítünk, sírunk és nevetünk, Hiszünk.
Bátrak leszünk a szeretetünkben. Megkockáztatjuk a veszélyt,
Miközben énekelünk, énekelünk és üdvözöljük az idegeneket.

(Fordította: Gyukics Gábor)

MEGMENTÉS

Miután ikerfiaink elmentek a főiskolára, a feleségemmel örökbe fogadtunk egy menhelyi kutyát, melyet Howardnak hívtak. Skizofrén korcs volt, ugatott és mindenféle láthatatlan dolgokat üldözött.

Múlt héten, vele sétáltam éjfélkor, amikor valamelyik szomszéd nyitott hálszobaablaka előtt haladtam el, s hallottam, hogy szeretkeznek odabenn. Természetesen megálltam és hallgatóztam. Gördülékeny, jól begyakorolt, házastársi szeretkezés folyt. Ez boldoggá tett, de féltékennyé is. Már legalább tizennyolc hónapja, hogy nem láttam meztelenül a feleségemet.

Ekkor Howardnak látomása támadt, és üvölni kezdett.

Hirtelen megint ötvennyolc éves emberré váltam, aki végigrohan a csendes környéken, egy kis bansheével a karjában.

Hiányoznak a gyerekeim. Soha többé nem fognak velem élni. Hiányzik a feleségem. Nem tudjuk, hogyan lehetnénk mások, mint szülők. De megvan az őrült kutyám. És ahogy üvöltött az éjszakában, én is vele üvöltöttem. A kutyám szellemekre üvöltött, de én az összes emberért, akiket elveszítettem.

(Fordította:
Szűcs Balázs Péter)

VERSEK*

1.

Van itthon rengeteg gyufánk.
És mindig kéznél vannak.
A kedvencünk most az Ohio Blue Tip,
bár régen a Diamondot szerettük.

Mert nem fedeztük még fel,
hogy van Ohio Blue Tip gyufa is.
Remekül csomagolt köpcös kis skatulyák,
sötét- és világoskéken fehér a felirat,
a betűk hangszóró formájúak,
mintha csak kihangosítanák a világnak:

„Itt a világ legszebb gyufája,
négycentis szár, puha fenyőfa,
a tetején szemcsés sötétbíbor fej,
józan és dühös, ugrásra kész,
hogy meggyulladjon és lobogjon, talán
amíg először segítesz rágyújtani
a szerelmednek, és utána már
minden megváltozik.

Mi ezt adjuk neked.”
Ezt adtad nekem,
én lettem a cigi, te a gyufa,
vagy én a gyufa, te a cigi,
csókban égünk, a menny felé parázslunk.

2.
MÁSIK

- 32 Gyerekkorodban megtanulod: három dimenzió van:
magasság, szélesség, mélység.
Mint egy cipősdoboz.
Később hallod, van negyedik dimenzió: az idő.
Aztán mondják, lehet öt, hat, hét is...
Hagyom a munkát,
iszom egy sört a pultnál.
Nézem a poharam, és boldog vagyok.

3.
VERS

Itthon vagyok.
Szép odakint:
meleg nap a hideg havon.
Az első tavaszi nap
vagy az utolsó téli.
A lábam felrohan a lépcsőn, ki az ajtón,
a felső részem írja ezt.

4. RAGYOGÁS

Ha korábban ébredek, mint ahogy
 álmodban felém fordulsz, arcod a párnán
 és a hajad mindenfelé,
 titokban megleslek,
 elképeszt a szerelem, és félek, ha kinyitod a szemed,
 elijed belőled a napfény.
 De ha a napfény eltűnne, talán
 meglátnád, mennyire berobban érted
 a mellkasom és a fejem, hangjuk bent szorul
 mint a magzat, aki fél, hogy
 sosem látja meg a nap világát.
 A falban most tompán felfénylik a rés
 esős kékje és szürkéje.
 Cipőt húzok,
 lemegyek és fölteszem a kávé.

5. ZUHATAG

Víz zuhog a fényes levegőből.
 Zuhog, mint a haj, végigzuhog egy lány vállán.
 Zuhog a víz, tócsákat rak az aszfaltra,
 piszkos tükrök, bennük a felhők és a házak.
 Zuhog a házam tetejére.
 Zuhog anyámra és a hajamra.
 Általában azt mondják rá, eső.

6.
A FUTÁS

34 Átvágok
trillió molekulán,
mind oldalt mozdul, utat enged,
de mindkét oldalon
másik trillió marad a helyén.
Az ablaktörlő rúdja nyikorog.
Elállt az eső.
Megállok.
A sarkon
egy sárga esőkabátos kissrác
fogja az anyja kezét.

7.
A vasútnál dolgozom
egész álló nap.
A vasútnál dolgozom,
az idő így halad.

8.
MACSKÁM

Kis macskám,
Kis macskám,
néha gondolok más lányokra is,
de az a helyzet,
hogy ha elhagynál,
kitépném a szívem,
és vissza se tenném.
Soha senki nem lesz ilyen, mint te.
Ez milyen kínos.

(Fordította: Mesterházi Mónika)

* Jim Jarmusch *Paterson* című filmjének versbetétei

AZ UTOLSÓ FÜZET

Jim Jarmuschnak

Mindig is buszvezető akartam lenni egy külvárosi járaton. Üres füzettel, fém uzsonnás dobozzal. Szünetekben ülni a padon, nézni a vízesést. Vasárnap délelőtt William Carlos Williams fiatalkori verseit olvasni. Esténként a helyi bárban kutyasétáltatás ürügyén lassan meginni egy korsó sört. Verset írni, soronként, és ha megkérdezik, azt mondani, nem vagyok költő, csak buszsofőr. Na, ez a szabadság! Egy füzetben vagy egy filmben létezik. A többi mind kitalált történet.

„Szeretem a költészetet.
A francba, szeretem a költészetet;
valakinek problémája van ezzel?!“
(Jarmusch)

36 G. Tóth Franciska – Kálazy András

JARMUSCH -OLVASATOK

Néhány észrevétel Jim

Jarmusch *Dead Man* és

Paterson című filmje kapcsán¹

Jim Jarmusch filmművészetét jellemezve a legtöbb filmesztéta megemlíti, hogy filmjeiben gyakran irodalmi és művészeti utalásokat használ. A *Hallott emberben* (1995) például William Blake angol szerző írásaiból a szereplők versrészleteket citál-

nak, a *Törvénytől sújtva* (1986) egyik szereplője gyakran utal Frostra. 2016-ban pedig megjelent a filmrendező legújabb filmje, *Paterson* címmel, amely már a címadásával is irodalmi vonatkozásokat sejtet. Jarmusch, a tőle megszokott módon, ezekkel a filmekkel is kilendíti nézőjét a hagyományos filmnézésből. Filmolvasást akar. És ez természetesen nem a filmfeliratra, ha szükséges, vonatkozik, hanem a konkrétan megjelenő textusra, amely számos irodalmi összefüggést von be az adott film értelmezési lehetőségei közé. Meglátásunk szerint tehát ezek a megjelenő és elhangzó idézetek noha látszólag váratlanul tűnnek fel az egyes filmekben, mégis a befogadó számára kódolhatóvá válnak, rendszerbe foglalhatók, főleg a filmek többszöri megtekintése-filmolvasása után. Ezekben az esetekben nem könyvtári beazonosításról² és a szerzői intencionalitás firtatásáról van szó, hanem sokkal inkább az egyes szövegek mozgásának és mozgatásának óvatos figyeléséről. „A szándékosság egy gyakran megfoghatatlan és ezért hamis kérdésköre a kritikának – ha másért nem, azért, mert a szavakból, hangokból és képekből álló munkák szerzőjüktől függetlenül vesznek fel jelentéseket és a tudatos és tudattalan motívumokat gyakran lehetetlen különválasztani egymástól.”³

„...menny felé parázslunk...”
(Ron Padgett-Paterson)

A film számos, izgalmas irodalmi és művészeti problematikája közül kitűnik számunkra az egyik. Paterson, a film főszereplője éppen a gyufa-láng-cigaretta viszonyáról ír verset. A filmben egyébként ez az először olvasható és elhangzó alkotás *Love poem* címmel. Az eredeti szövegek szerzőjét pontosan ismerjük, Ron Padgett mai, amerikai költő. A buszsofőr füzetébe jegyezi fel a gondolatait, amikor egy jól megtalált hasonlat után felnéz. A 10. játékperc után vagyunk ekkor. A filmképre íródó versszöveg⁴ – ami egyébként betűtípusát illetően hűen tükrözi a színész írásképét – megszakad egy pillanatra, amikor Paterson az uzonnásdobozába nyúl. Most épp nem a következő szendvicsfalatért, hanem szellemi-lelki táplálékért, épp Dante Alighieri Botticelli által 1495-ben készített portréját ábrázoló képeslapért. Jarmuschra jellemző talányos és elgondolkodtató komponálás. Látszólag váratlan, ugyanakkor fontos és összetett motívum ez. A versírásban a következő sor előtt Paterson talán ihletet keres és talál Dante életművére gondolva. A nagy, olasz költő Beatrice-élménye áthatotta, többek között, *Az új életet:*

*Engedjétek hölgyemről szólni számat,
elmém dicséretétől sose fárad,
sőt inkább új erőre kap legottan...
Ámor szavamnak édes újulást ad,
így lesz az ének szebb és egyre bátrabb,
s aki csak hallja, menten lángra lobban.*

A szerelmes Dante szó-és lélektanából bőségesen meríthet az utókor. Sorai pont ugyanúgy parázslanak „menny felé”, a platói hevület ellenére is, mint a Ron Padgett-Paterson-féle kölcsönös szerelem égi élményével záruló vers. Miután Paterson visszateszi Dante képét a helyére, befejezi a versét is:

*...én lettem a cigi, te a gyufa,
vagy én a gyufa, te a cigi,
csókban égünk, a menny felé parázslunk.*

A filmben a Dante képe melletti piros kis rózsza nemcsak a tisztaságot, eszményi létállapotot, boldogságvágyat és annak beteljesülését jelzi, Paterson párkapcsolatára vonatkozóan akár, hanem egyfajta kultikus tiszteletadást is

az irodalom nagy alakja, Dante iránt. Egyébként a filmben szereplő, többször visszatérő helyszínek erőteljes atmoszférateremtő erővel bírnak. Paterson és a japán turista, mintegy zarándokként, közvetve az irodalmi kultuszképződés tényére és folyamatára is rákérdez, amikor az egyes terek és az idő viszonylatában a város nagy irodalmi és művészeti elődeiről beszélgetnek. Mintha tőlünk is megkérdeznék: milyen paramétereiktől és tér-idő koordinátáiktól függ a tehetség kibontakozása, egy életmű megszületése és kanonizálása, kortárs megértése és értékelése.

38 S ha már Dante szerepéről gondolkodunk a *Paterson* kapcsán, feltűnik a filmrendezővel készült interjúkból, hogy többször is mintaként emeli ki az olasz költőt. Dante nemcsak az *Isteni színjáték*, hanem *A nép nyelvén való ékesszólásról* munka szerzője is. Nem véletlen, hogy Jarmusch pont őt említi a legkiválóbb szerzőként, stílusosan: „...he’s the man...”⁵ – mondta 2016 decemberében Stephanie Zacharekkel beszélgetve. Korábban pedig: „Dante a hip-hop kultúra része, mert köznyelven írt, és abban az időben erről még nem hallottak. Az emberek latinul írtak, Petrarca ugyan olaszul, de kizárólag irodalmi nyelven, ezzel szemben Dante az utca emberének nyelvét használta. A költők bizonyos értelemben mindig előrébb járnak, a nyelvérzékükkel és a látásmódjukkal.”⁶

Kulcsfontosságúnak véljük Jarmusch fenti megállításait, és egyben ennek a néhány észrevétel inspirálójának is. A *Paterson*ról szóló kiváló esszék megjegyzi a film kapcsán a hétköznapiak derűjét, a mindennapok költészetét. A filmben elhangzó versek témái apró részletek megfigyeléséből, életérzések megfogalmazásából állnak. Valamennyiünk alaptapasztalait rögzítik. Természetes, egyszerű, köznyelvi hangon teremtenek párbeszédet az olvasójukkal és hallgatójukkal, mintha az ember egy pohár bor vagy egy kávé mellett ülne a barátjával társalogva. De ezek a versek nem állnak meg itt. Becsapós nyelvi műveltségbe kezdenek. A befogadó úgy érzi a szövegeket olvasva és hallva, hogy nyugodtan haladhat a köznyelvi megértés egyszerű, megszokott rendjében, nem kell elvont, metaforikus nyelvi játékokba bocsátkoznia. És pont ez a megkapó a versbetétekben. Mondatról mondatra, szóra szóra vezetnek tovább a gondolati ívek, majd egy pillanatnyi fénytörés következtében minden eddigi belső, nyelvi logika felborul. A vers-és történetértés katarzisa azonban megmarad, a film újranézésre- és olvasásra készítve. Dante ugyan nem hivatalos költészeti rokona Ron Padgett-Patersonnak, de a nyelvi közérthetőség szempontjából és alkalmasint tematikai gazdagságában igen.

Dead Man

„Mily sors, mily végzet hajt e mélybe?
Haláloed előtt hogy jöhetsz pokolba? S ki ez, ki néked útát int az éjbe?”

(Dante)

Nobody és Blake – Vergilius és Dante

39

Jim Jarmusch Dantéhoz való kapcsolódásait a korábbi, szintén számos irodalmi utalást tartalmazó *Dead Man*ben is megtalálhatjuk. A film két főhősének, Nobodynak és Blake-nek a viszonya, többszörösen is, az *Isteni színjáték* szereplőire, Dante és Vergilius kettősére emlékeztet. Dantét Vergilius vezeti át a Poklon és a Purgatóriumon. Az ókori költő célja, hogy a lélek megtisztulásának, üdvösségének útját mutassa meg költőtársának, és általa valamennyi bolyongó, kereső léleknek.

... javadra váland,
ha most követsz és az én vezetésem
utat neked az örök helyre tárand,
hol elszorúlsz majd annyi szenvedésen

Tudjuk, hogy Dante emberiség-költeményében, a *Pokolban* és a *Purgatóriumban* a két főszereplő együtt járja be a keresztény vallás túlvilági tartományait. Körről körre, a vétkek súlya szerinti szigorú rendben. Már Dante korában is, és azóta is a legtöbb kiadványban rajzok és ábrák, vázlatok segítik szemléltetni mindazt, amiről a műben olvasunk. Akad ezek között olyan megjelenítés, ahol ténylegesen körként jelenítik meg az egyes bugyrokát, helyeket, ahol a bűnösök szenvednek. Allegorikus ez is. Jelzi, hogy az újra és újra, önmagába visszatérő vonalon való járás végetérhetetlen, és így reménytelenséget sugall, végső pusztulást sejtet a szenvedő lélek számára. Erőtlenjes üzenet ez a középkorból, az újkor hajnalán kortársnak, *Dead Man* szereplőinek, mai embereknek is akár: önmagunk, az egónk körüli forgás, felszínre nem hozott nehézségeink ugyanazokat a köröket járattják meg velünk, egy életen át is. Meglepően modern felismerés Willaím Blake gondolata ezzel kapcsolatban: „Annak ellenére, hogy hitt ezekben a helyekben, úgy gondolta, hogy azok a helyek a mi világunk részei, nem a túlvilágnak.”⁷ Jarmusch főszereplő kettőse is ennek megfelelően nem a túlvilágon, hanem itt, a földi világban járja be sorsa köreit. A film nagy részében úgy tűnik, hogy ennek vezetője és irányítója Nobody, követője pedig Blake, de végül kiderül, hogy ez mindkettőjük utolsó útja lesz, és Blake sorstörténein keresztül Nobodynak is szembesülnie kell saját múltjával, jelenével és végzetével. A sorskörök egyes jelenetek

Új Forrás 2017/9 – 6. Tóth Franciska – Kálazay András: Jarmusch-olvasatok
Néhány észrevétellel Jim Jarmusch *Dead Man* és *Patersson* című filmje kapcsán

és találkozások során realizálódnak, szinte valamennyit kegyetlenség és állati gonoszság járja át. A két főhős útja igazi, földi pokoljárásnak tűnik. Ahogy Dante, úgy Blake is „áthalad a 'sorskörökön', amelyek minden emberi tapasztalatot magukba foglalnak”⁸. Lehetséges egyáltalán egy ilyen kietlen, embertelen világban a feloldozás, bármilyen égi vigasz? Igen. „A film központjában Nobody és Blake meleg és komikus barátsága áll, bár egyikük sem érti meg teljesen a másikat”⁹ – írja Rosenbaum. Pontosan ez a dantei mintát követő személyes kapcsolat, amely reményt adhat.

Dante és William Blake

*„Menj! legyünk ketten egyek akaratra:
te mesterem, parancsolóm, vezérem.”*

Így szóltam. S akkor, ő elől haladva, indultunk a mélységes erdőszélen.”
(Dante)

„A *Halott ember* írása során Jarmusch első számú inspirációja William Blake angol költő volt, bár első pillantásra talán kevés összefüggést találunk a XIX. századi Anglia és a fekete-fehérben rögzített vadnyugat között. Jarmusch így nyilatkozott erről: William Blake egy látnok angol költő, festő, nyomdász és feltaláló volt. A munkája forradalmi erejű volt, mégis bebörtönözték az ötletei miatt. Őszintén szólva én nem látok pontos vagy konkrét okot arra, hogy miért lépett be a forgatókönyvembe. Talán arról van szó, hogy amikor az indiánokról vagy az indián gondolatokról olvastam könyveket, rájöttem, hogy Blake ötletei és írásai akár az indián lélekből is eredhettek volna. Ez különösen igaz a *Pokol közmondásai* című versére, illetve más töredékekre, melyeket Senki karaktere idéz a film kapcsán.”¹⁰

William Blake életének utolsó éveiben nagy érdeklődést mutatott az *Isteni színjáték* iránt, 1824-27 között 102 darabból álló sorozatot készített Dante művéhez, amely fontos olvasmányai között volt, „de nem osztotta a vétkeseket megbüntető isteni igazságosságba vetett mélységes hitét. Blake az isteni kegyelemben és a bűnök megbocsátásában hitt, az *Isteni színjáték* margóján csípős megjegyzéseket tett Dantéra... Az illusztrációk elkészítésére Blake-et minden valószínűség szerint Dante túlvilág-víziója ihlette; ezt a látomást kommentálja grafikáin.”¹¹ Az illusztrációk ceruzával és akvarelllel készültek. Ha néhol vázlatosak is ezek, a kompozíció középpontjában mindig az ember áll, akit elevenen vesz körül a természeti közeg, máskor pedig szinte agyonnyom a gigantikussá növesztett, allegorikus utalásrendszer, csak úgy, mint magában az eredeti műben is. E munkáin többször megjelenik Dante és

Vergilius alakja, ahogy szerepeiket felvállalják, úgy rögzülnek a képi marandóságban. Pontosan ugyanúgy, ahogy a film folyamán, a helyzetek és a kapcsolat mélyülésének függvényében, változnak és egyesülnek ezek a szerepek Nobody és Blake karakterében. A film végére ezek a szerepek kiegyenlítődnek. William Blake Dante-illusztrációi sok esetben, szinte 41 kísérteties módon, hasonlítanak Jarmusch filmjének egyes jeleneteire, képi beállításaira.

Zárásként

„Hagyom a munkát,
iszom egy sört a pultnál.
Nézem a poharam, és boldog vagyok.”
(Ron Padgett – Paterson)

Nem könnyű feladat irodalmi szövegeket egy-egy film narratívájába úgy beépíteni, hogy mind a szövegek, mind pedig a film sajátos játéktere megmaradhasson, és maga a szövegtér is megjelenjen a filmben. Rövid vizsgálódásunk során mégis azt láttuk, hogy Jarmusch ennek nagymestere, legalább 20-25 féle különböző módszere van erre. A váratlanul előkerülő irodalmi és művészeti utalások egy mélyebb összefüggérendszer részévé tehetők, így újabb és újabb Jarmusch-(film)olvasatok születhetnek.

¹ A téma néhány vonatkozása egy esztétika szakdolgozat keretén belül került először feldolgozásra. Jelen munka során gondolataink új kontextusba kerültek, különösen Jim Jarmusch új, *Paterson* c. filmjének megjelenése után.

² „...mint sok más kitűnő irodalmi alkotáshoz hasonlóan a *Dead Man* is inkább származik egy ember képzeletvilágából, mintsem egy ember könyvtárából.” = ROSENBAUM, Jonathan: *Dead Man*. London, 2000, 76.; Továbbiakban: Rosenbaum 2000.

³ Rosenbaum 2000. 75.

⁴ A néző szeme előtt megszülető alkotás a keletkező szöveg esztétikájába való beavatás is. Számos érdekes alkotáslélektani és szövegszerkesztési kérdés merülhet fel a nézőben, aki egyszerre olvasgatja és hallgathatja is a verseket.

⁵ Jim Jarmusch Talks About His New Movie, *Paterson*, and the Exuberance of Great Poetry=<http://time.com/4605637/jim-jarmusch-paterson-interview/> (2017. október 1.)

⁶ ANDREW, Geoff: „Ha úgy érzed, tudsz mindent, abba kell hagynod”, *Interjú Jim Jarmusch-sal*, (Fordította: Györe Bori). In: *Prizma* 2010/4, 64.; Továbbiakban: Jarmusch-interjú 1999.

⁷ BERG, Briana: *Unveiling the spiritual nature of Dead Man*. = http://www.cinescapade.com/feature_texts/dead_man.htm (2016. január 28.); Továbbiakban: Briana Berg 2001.

⁸ Briana Berg 2001.

⁹ Rosenbaum 2000, 20.

¹⁰ HUBAI Gergely: *Valami új sz*r, Jim Jarmusch és a pre-produkciós zene*. In: *Prizma* 2011, 30.; Továbbiakban: Hubai 2011.

¹¹ KONOPACKI, Adam: *William Blake*. (Ford.: BIHARI Gábor), Bp., 1986, 25. kép

42 Tompa Zsófia

„...KINYÚLHAT ÉGIG A LÉLEK...”

Jegyzetek egy új perspektívájú

Babits-kötet margójára

ted, még akkor is, ha nem érezed a jelenlétét. Ezt a ráhagyatkozást az imában gyakorlod. A belső ima érdeklődő, figyelmes jelenlét, amely a bizalmat erősíti. Nem kímél meg attól, ami fáj. Új szemmel nézhetsz arra, ami van. Megbékélhetsz vele.”¹

„Az élet növekedése csendben, sötétben történik. Nem akkor, amikor mindent átlátsz. Nem akkor, amikor tudod, hova tartasz. Tanulj bizalommal várni, kivárni! Időre van szükséged ahhoz, hogy a lelked, az életed kibontakozhasson. Isten hat és működik benned, körülöt-

Próbáltam, de nem tudom másként elkezdni írásomat – melyben Babits Mihály új verseskötetéhez szeretnék közelíteni –, mint egy szemlélődő imádságra tanító jezsuita szerzetes szavaival. Nem csak azért, mert megérzésem szerint a vers az imádság rokona, és mert Babits költészete valamiképp az Istenhez közelítés kísérlete is. Az indok ennél egyszerűbb, személyesebb: Babits új verseskötetét olvasva egy olyan belső kertbe vezettem, ahol s ahonnan csak így tudok kilépni, megszólalni.

Új verseskötetről beszélek, holott új versekről nyilvánvalóan nem lehet szó – de új kötetéről igen. A Babits esztergomi verseit és esszéit egybekerítő „...kinyúlhat égig a lélek...” az egyazon házban, egyazon kertben született írásokat tartalmazza, s ezzel új fénytörésben, az esztergomi Előhegy kertjének perspektívájából láttatja az ismert szövegeket. Mintegy belülről olvasunk, „a nagy ég kék templomívei alatt” (*Tavaszi szél*). Ott ülünk a kerti székben vagy a verandán. Hallgatjuk a tücsökszót. Vagy a szelet. Érezzük magunk mellett Ádám melegét. Látjuk, ahogy a kedves fáradtan jön föl a kertből, vagy ahogy „a fáradt dajka, a Nap, / a jó kerítéslecek árnyát / a puha fűben / egymás mellé fekteti szépen.” (*Miért lázadsz az este ellen?*) Szemlélődünk. És elfogadjuk, hogy „Csöndben érik a csira / a föld alatt; halk a termékeny éj; a fű / növése lassú: ez az élet!” (*A gazda bekeríti házát*)

A kötetet, akár egy régi tárgyat, mely gazdájának valaha a legbensőbb életéhez tartozott, s tanúja volt soha el nem mondott titkoknak, eseményeknek, kissé megilletődötten veszi kézbe az ember. Az egykori gazda iránti tisztelettel, ugyanakkor motoszkaló, izgató kíváncsisággal is. A sárgult hatású papír, a szépiabarna fotográfiák pontosan azt az esztétikai 43 összhatást teszik az olvasóra, melyért az alkotók (s örömmel találok meg most ezt a szót a szerkesztő helyett) talán létrehozták. A nem csupán értelmünkre, szellemünkre, hanem érzékeinkre is ható könyv beléptet bennünket Babitsék előhegyi világába. Diszkrétén bevezet abba a valóságba, ami az ő valóságuk volt.

Mondják, egy vershez nem a szerző életének ismerete által kerülünk közel. Igaz. De éppen így igaz az is, hogy egy szöveg értelmezéséhez izgalmas utakat rajzolhat annak valóságreferenciális háttere, és adhat ismert verseknek egészen friss értelmeket! Egy költő hétköznapijainak ismerete sorsközösséget teremt időben és térben egymástól távol eső, de az emberlét változatlan belső struktúrái miatt egymáshoz nagyon is közel álló sorsok és életek között. Szerző és olvasó között.

E kötet megéreztetni velünk, hogy Babitsék emberek voltak. Olyanok, mint mi. S teszi mindezt úgy, hogy nem töri meg Babits és Török Sophie, Babitsék és a barátok, Babits és a kert, Babits és Ildikó, Babits és Ádáz kapcsolatának, vagy épp Babits betegségének intimitását. Nem boncol, hanem felmutat. Finoman egymás mellé rendez fotográfiákat és verseket. A(z élet)képek és a szövegek közötti kapcsolat egyértelmű, de titok marad. A képekhez címként választott idézetek összekötik a fotográfiákat az őket körülvevő szövegekkel – de semmi több. Szemléljük Babits és szerettei Esztergom-előhegyi életét, de nem elemezzük azt.

Egy kicsit távolítva tekintetünk fókuszát a családi intimitástól, megállapíthatjuk, hogy fotók és versek dialógusán túl további intermedialitás is jellemzi a könyvet. A kötetben helyet kapott a Babits család barátjának, Einczinger Ferenc festőművésznek két alkotása, és fel-felbukkannak a sorok között a kortárs grafikus, Schubert Péter András illusztrációi. Ám az esztétikai, művészeti igényesség mellett a filológiai gondosság is tiszteletet és bizalmat ébreszt az olvasóban. A pontos keletkezési évszámok segítenek elhelyezni az ismert és kevésbé ismert szövegeket térben és időben, míg a kötetalkotó szerkesztő, G. Tóth Franciska irodalmi muzeológus és tanár, az esztergomi Babits Mihály Emlékház újraálmodója hely- és irodalomtörténeti vonatkozásokban gazdag, az esszé és a tanulmány műfajait egyesítő elő- és utószava, továbbá igényes jegyzetei és magyarázatai egyaránt megerősítik a befogadóban, hogy nem csupán látványos, hanem irodalomtörténeti szemmel is hiteles munkát tart kezében, amely azt sugallja: „Babits élő örökség” (*Babits Mihály Esztergomban*).

Új Forrás 2017/9 – Tompa Zsófia: „...kinyúlhat éjig a lélek...”
Jegyzetek egy új perspektívájú Babits-kötet margójára

A filológiai precizitásból könnyen következhetne, hogy tisztán kronológiai alapon, születésük lineáris sorrendjében kövessék egymást fotók és szövegek. A kötetben mégsem egészen ez történik. Egyszerre eklektikus és egyszerre komponált ez a könyv, akár egy kert, melyben rend van, és
44 amely mégis megmutat valamit a természet emberi szem előtt rejtett, egy mélyebb rend törvényei szerint létező, szelídítetlen erejéből. A fotók a versek vagy egy-egy versrészlet valóságos háttérét adják, egyértelműen, de sosem erőszakos direktséggel: mint írás alatt a papíron az egyedi, titkos vízjelek, úgy állnak a fényképek a versek mögött. A szövegek esetében pedig a dominánsan, de nem kizárólagosan időrendi egymást követésnél mintha még erősebb rendezőelv volna a fókusz szűkülése (mélyülése!) a történelmi távlatokból és a táj szemléléséből az intimitás belső tájai felé. De lehet, hogy ezt maga az élet szerkesztette így: ahogy teltek rendre-rendre az esztergomi évek, úgy lett egyre bensőségesebb a viszony az alkotó és a kert között, úgy szólította meg mind mélyebb rétegeiben a külső táj a belső állapotot, úgy tükrözték egyre tisztábban kert és költő egymás életét, valóságát.

Mert ahol élünk, az a világ. Közel két évtized tavaszain, nyarain és őszein át Esztergom és az előhegyi kert jelentette Babitsnak a világot. És ez semmiképp sem jelent szűk látóhatárt. A kert befelé tág, a város pedig a szellemi érzékelés számára az idő és a történelem tágas horizontján fekszik. „A hegyek csöppet sem kevesebb méltósággal viselik régiségüket, mint az a hét domb, amelyen Róma épült: itt a magyar Róma!” (*Esztergomi riport*) „Sokszor eltűnődtem, mit szeretek Esztergomon? Nyilván a Benczur-pompát, az ősvadont és a szelíd szegénységet együtt. [...] elem tárul az időbeli hosszsmetszet is, maga a történelem, minden dicsőségével és pusztulásával. Egyformán jelentős itt, amit látok és ami hiányzik. [...] A szellem azonban, mely belőle árad, pontosan az a szellem, aminek Szent István nyitott kaput ebbe az országba. Az európai kultúra és keresztény egység szelleme.” (*Szent István városa*) „Ahogy e domb fölött állok, szemem egyetlen pillantással röpi át a Dunán, s hiába mondom neki, hogy ott már vám áll és új ország kezdődik... Ő egynek látja az egész tájt, minden tarkaságával és változatával. Így látom én is együtt és egyszerre az egész európai irodalmat...” (*Babits Mihály és Esztergom*)

„Árnyék mögött Fény ragyog, / nagyobb mögött – még nagyobb, / amire nézek: az vagyok.”² Ez a gondolat kétféleképpen is értelmezhető. Egyrészt nyilvánvalóan hat ránk, tükröződik bennünk az, amire nézünk, sőt: részben azzá is válunk, amire nézünk. Ám hogy arcunkat mi felé fordítjuk, hogy tekintetünket mi vonja magához, az belőlünk is fakad: ami vagyok, azt fogom benned is látni. Így Babits és Esztergom találkozásakor nem csupán arról a nyilvánvaló hatásról beszélhetünk, hogy Esztergom és az előhegyi kert miként hatott Babitsra és költői világára, hanem arról is, hogy hogyan hat

Babits világa Esztergomra és az előhegyi kertre: vagyis hogy mi Babits Esztergom- és kertérzékelésében az, ami jellegzetesen Babits-féle meglátás és érzékelés.

Talán ahogy antik-keresztény motívumkincsünk színei egymással elvegyülnek. „A föld most már az Istené, a nap lanyhán üget, / mint ló az istálló felé. / A fény lármája és a méh / dongása is süket. / Zöld lombok tárják ég felé prémes mezőjüket.” (Hegyi szeretők idillje) „Nézd, úgy hinti fényét a nap szét a világra áldón, békén, / mint a szenteltvizet a pap a nép közé a mise végén. // Búcsuzik s a Dunába mártja hosszú rózsaszín evezőjét; / rózsaszín csöppeket feccsent, s visszaint ablak és mezőség.” (Győzelmi ének, estefelé) „Még az egész napon át / bolygjuk a nyár vadonát, / de az est már szelid ősz: / bágyadt szemünk elidőz / a sötétség mélytavu / völgyein s a vértanu / ég testén mely csillagos / fénysebekkel gyulladoz. / Ami nappal oly pogány, / a fű a domb homlokán: / ez a fény s az esteli / harmat megkereszteli.” (Rímek)

Talán ahogy a táj az alkotás tájává íródik át, melynek horizontján földi és égi alkotó munkája összeér. „Már este van, s kint ülök a terráson, köröttem a / világ, alattam a város, félkörben mint egy óriás bil-/lentyűzet... azon pedig az Isten ujja ír! [...] // Láttam billentyűket, kik égi olajért imádkoztak, és / láttam billentyűket, kik nem tudták, mily szavakhoz / kellenek?” (Írógép előtt) „Te itt maradsz, ősz tarka táj, / eldobott rajz, míg majd a vihar / letöröl nedves spongyával.” (Búcsú a nyári laktól)

Talán a táj képeiből kibomló, a kerti növények mögé bujtatott, alig érzékelhető, diszkrét szerelmi líra. „Te fáradtan jössz a kertből, palántáid látogattad, / mint egy kastély szent urnője völgyi falvak szegény népét: / tarkakendős porleányok vetek körül, a virágok. / Jer, szép várurnóm, halkléptű tollas szerecsen szolgálk / leeresztették mögöttünk fölvonóhídját az éjnek.” (Verses napló) „Vetkőzni vágy lelkünk, mert tenger az ég most és part a világ. / Eleven és veszteg állnak és reszketnek a százkezü fák. / Ezer remegő ujj, remegő sötét ujj kapkodja szelid / kívánczással az ellengő szeleknek úszó selymeit. / Még e selymek közt, e remegő sok ujj közt úszik, foszlik, száll / végső pár szavad, mint egy utolsó fátyol, amit ledobtál.” (A vetkőző lelkek) De „én csak az őszre / nézek, az őszet érzem, mint bölcs növények és jámbor / állatok, érzem, a föld hogy fordul az égnek aléltabb / tájaira, s lankad lélekzete, mint szeretőké – / óh szent Ritmus, örök szerelem ritmusa, évek / ritmusa, Isten versének ritmusa – mily kicsi minden / emberi történést! a tél puha lépteit hallom.” (Mint különös hírmondó)

Talán a hegyi költő bölcsessége, a magaslatról látás áldott és terhes állapota. „Búsan mosolyog rám kertemből a nyár, / mert engem az ősz kezd aranyozni már, / hervadt fa rozsdája, halálos arany, / kit ez a fény von be,

annak este van." (*Levél*) „Ideges az ember szíve a mezőben: / jön valami amit minden ért, csak ő nem." (*Magyar szonett az őszről*) „A múltó perc a mienk. A többi az Isten dolga." (*A sziget nem elég magas*) Mert „Nincs gyökered az / időben, s nem vagy mint kemény hegyoldal / árvalányhaja, melyet
46 hasztalan cibál / a vak vihar, hanem mint pitypáng pelyhei, / legek koldusa, [...] semmi sem tiéd / s hol fogsz a végén virágozni, nem tudod." (*Szelek sodrában*)

Bűvös körünkből nincsen mód kitörnünk. Mikor Babits Mihály Esztergomról ír, tulajdonképpen önmagáról ír. S mindnyájunkról, ezzel egy időben. Így lehetséges, hogy ez az esztergomi verseket, esszéket és fotográfiákat egybe rendező kötet messze túlmutat Esztergom mikrokozmoszán. S ez csöppet sem von le esztergomiságának unikális értékéből! Mi több, egyetemesség tágítja azt: „S száz kandi szemer láng / pislog egyszerre fel ránk: / a város villanya. / Köztük e fölébredt / csillagos földi égnek / tejutja a Duna." (*Verses napló*)

Esztergom és az előhegyi kert megtapasztalása minden szövegben a létezés megtapasztalásává nyílik. A táj életünk tájává alakul. Az életet és a halált gyakoroljuk benne. „Óh éjszaka, aki naponta meghalsz, / taníts meghalni! Mennyit ültem e / hegy fölött, a hajnalok karzatán / s tünődtem, milyen a halál? de egy / csillagot sem értem még rajt, mikor / a semmi mögé elbútt! sem a percet / mikor elhallgat a tücsök zenéje. / Minden úgy tűnt el, lopvást, mint az álom, / s a nap nem emlékszik a csillagokra. // Óh életemnek csillagai ti, / kemény morzsák vagytok, és nem tudom, / el tudtok-é majd olvadni a Nappal / meleg szájában? vagy ha majd utam / véget is ér már, Isten e keserves / mocnása, tán megtapadva porként / vak szemcséitek még sajnóva fájnak / a fénylő semmiség csigahusának?" (*A Nap nem emlékszik a csillagokra*) „Most újra megered az eső, kopogó / zajjal, s az ég olyan, / mint a félárbocra eresztett lobogó: / úgy leng, alacsonyan. // [...] Éltem félszázadot, de már nem élek én. / Léptem nem visz tovább. / Csak annyit mozdulok, amennyit hajt a szél: / gyakorlom a halált." (*Esős nyár*)

És e gyakorlásban – kinyúlhat éjg a lélek. (*Esztergom, 2016*)

¹ Mustó Péter SJ, *Csendben születik az élet: A belső ima tapasztalatairól*, Bp., L'Harmattan, 2013.

² Gyökössy Andre, *Negatívumok pozitívumai*, Bp., Szent Gellért, 1994.

1920. telén, az akkor mindössze 25 éves Dr. Völgyesi Ferenc (1895–1967) ideggyógyász, hipnotizőr legelső nagyobb könyvét elküldte a *Nyugat*nak. Ez nyilvánvalóan az *A hipnózis helye és alkalmazása a modern gyógyászatban* című munka volt, a szerző első nagyobb lélegzetű könyve a hipnózis területén (Budapest, Garai-Nyomda R.-T. Kiadóvállalata, 1920, 284 oldal). A küldeményt a szerző a jelek szerint közvetlenül az 1920. június 1-ig a folyóiratot szerkesztőként jegyző Babitsnak címezhetette, aki arra a következő válaszlevelet küldte:

Frank Tibor 47

BABITS MIHÁLY ISMERETLEN LEVELE

Igen tisztelt Doktor Úr!

Könyvének küldött példányát nagyon köszönöm. Bár a Nyugat ilyen szoros tudományos kérdéssel nem szokott foglalkozni, ezúttal mégis hiszem, hogy akad valaki a munkatársak közt aki ért is hozzá és van is a közönség szempontjából érdekes mondanivalója.

Budapest, 1920. dec. 11.

Kiváló tisztelettel:

Babits Mihály

A *Nyugat* csak több év múlva tért ki a fiatal ideggyógyász munkásságára, amikor 17. évfolyamának 1924. novemberi számában, a Figyelő rovat 829. oldalán Tersánszky Józsi Jenő tollából közölt ismertetést, „Völgyesi doktor könyvei” címmel. Tersánszky nem jelöli meg, mely Völgyesi-könyvekről ír, recenziójának szövege alapján azonban valószínűsíthetjük, hogy időközben a kiadó megkapta a doktor másik kötetét is, a két művet is tartalmazó 1924-es kiadványt: *Lélek és természettudomány I.-II. rész – Csoda, vagy természeti törvény? Az okkultizmus, kondicionalizmus és hipnózis-pszichológia jelentősége a kultúra fejlődésében* (Budapest: Jókai Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1924).

Tersánszkyknak nem volt orvosi képzettsége, de sok mindennel foglalkozott a *Nyugat* hasábjain, és elvállalta a recenziót. Már túl volt öngyilkossági kísérletén – elevenen érdeklődött a pszichológia új eredményei iránt. Nem szakmai alapon, „a napias érték szempontjából szeretnénk inkább néhány

megállapítást tenni” a könyvekkel kapcsolatban, írta Tersánszky. „Mert az az érzésünk, hogy ezek a könyvek bizonyos tanító és fölvilágosító tendenciával íródtak inkább, nagy nyilvánosság számára, semmint szigorúan vett szakirodalomnak. Sőt a dolgok, amikkel foglalkoznak vagy amiket érintenek, 48 nem is tartoznak szorosan a hivatalos tudomány égíse alá.” Tersánszky kiemeli, hogy „sikamlós és egyrészt hálátlan, másrészt szörnyen izgató perifériákon vezet bennünket Völgyesi doktor.” S hozzáteszi: „állapítsuk meg mindjárt, nem az, amiken vezet, hanem ahogy minket vezet, ez a legnagyobb érdeme ezeknek az írásoknak, szerény becslésünk szerint”. Tersánszky megítélése szerint: „Ezek a könyvek, bátor, igaz, jóhiszemű és jóindulatú könyvek.” A recenzens megállapítja: „Megdöbbennünk olykor, hogy mekkora kicsinyesség, önzés, hiúság emel falat maga körül a hivatalos tudományok menedékeiben, az életben már rég bevált és alkalmazott felfedezések ellen. Ez szembeötlőbb itt, ahol úgyszólván létjogosultság kérdése az önzetlenség és nagyszívűség. És ehelyett a legköznapibb, a szentírásbeli hét főbűnök egyikére bukkanunk, a megismert igazságok ellen való tusakodásra. Hogy aztán szinte mulatságossá váljék a behódoló, de sohasem okuló akadémia gyermekes nyakasságának megaláztatása.

Például csak a hipnózis gyógyalkalmazásáról való részt elég pedzenünk a Völgyesi megvilágításában. De ez még úgyszólván a tisztesebb vétkek közül való. Hanem olyan elképesztő tünetek, amikor a mindenki kincseit csúnya érdekek dugdossák hátuk mögé a közjó elől. Amikor a kutatást, a kutatókat magukat fosztja meg csökönység vagy éppenséggel kajánság, sőt haszonlesés, a kutatás eszközeitől. Ez már valóban középkorias, a legsötétebb fajtából.” Tersánszky véleménye szerint „érdemes bárkinek kezébe adni ezeket a könyveket.”

A recenzió a jelek szerint Babits ajánlása nyomán, egy másik nagy író munkájával készült, és ma is figyelemreméltó tanulságai vannak. Tersánszky érvelése a tudomány továbblépő dilemmáiról szól, ezért érdemes hosszabban is idéznünk. Völgyesi fél évszázados munkássága a maga korában is a viták keresztüzében állt, és Tersánszky véleménye híven tükrözi a korszak tudományának s az új iskoláknak ambivalens megítélését. Megjegyzései több tekintetben máig is aktuálisak maradtak.

Babits levelének aláírása egyértelműen valódi, a levél szövegét azonban mintha a szerkesztő diktálta volna: a kézírás nem tűnik Babitsénak.

Ezt a levelet Dr. Völgyesi Ferenc ideggyógyász özvegyétől, Magda asszonytól kaptam, mielőtt egész idős korában Kanadában élő fiához távozott, és rövidre rá, a 2000-es évek legelején Torontóban elhunyt. A levél birtokomban van.

(Bevezetés) Köztudott, hogy Babits azon kevés értelmiségi közé tartozott, akik kezdetektől fogva a világháborúval szemben foglaltak állást. Nagy háborúellenes versei a középiskolás tananyag részét képezik, s teljes írói-költői portréja sem rajzolható meg anélkül a (talán egyetlen jelentős) fordulat nélkül,

Szénási Zoltán 49

HÁBORÚ A SZÖVEGEK MÉLYRÉTEGEIBEN

Babits Mihály 1916 és 1919

között keletkezett, kéziratban magától értetődő a költő

maradt töredékeiről*

állásfoglalása, azt nemcsak író- és költőtársainak más irányú megnyilatko-

zásai igazolják, hanem a háborús propaganda és cenzúra működése is, mely nem kímélte Babits személyét és verseit sem. A *Nyugat* 1914. évi 20. számában jelent meg a *Fiatalkatonai* című verse, mely – bár üzenete egyértelmű – mégsem keltette fel a háborúpárti közvéleményformálók figyelmét. Következő év végén azonban *Játszottam a kezével* című versének záró sorai („nagyobb örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért, / mint száz királyért, lobogóért!”) miatt a *Budapesti Hírlap* főszerkesztője, Rákosi Jenő sajtókampányt indított a költő ellen, melynek következtében Babits elveszítette középiskolai tanári állását, nézetein azonban ennek hatására sem változtatott. Ezt bizonyítja 1916. márciusában a *Nyugat*-ban közölt, s a folyóirat Zeneakadémián rendezett matinéján óriási közönségsikert aratva felolvasott *Húsvét előtt* című verse.¹ 1917. március elején a *Fortissimo* miatt a *Nyugat* példányait a háborús cenzúra elkobozta, s a lap végül a vers helyén két üres oldallal jelent meg, Babitsot pedig vallás elleni vétség vádjával eljárás alá vonták. Ezt követi 1918-ban a háborús érzelmek újrarahangolása a *Zsoltár gyermekhangra* című versében. Mindez azonban csak az életmű adott szakaszának, s a költői korpusz egyik tematikus egységének csúcsa.

(*Szövegrétegek*) Babits azok közé az alkotók közé tartozik, akik tudatosan gondozták és rendszerezték saját kéziratokat, annak reményében, hogy az utókor számára mindez majd érdekes lehet. A költő halála után feleségére, Török Sophie-ra maradt ez a feladat, aki élete vége felé igen hanyagul kezelte az örökséget. Keresztury Dezső úgy emlékszik vissza, hogy Babits Ildikó titokban eladta a költő írógépét és a kéziratok egy részét is, s a megmaradt hagyatékok állapotáról is igen lesújtó képet fest.² Keresztury kez-

deményezésére került az ötvenes évek elején a Babits-hagyaték az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába, ahol tíz évig zárt letétként kezelték, amely felett három kurátor, Basch Lóránt, Illyés Gyula és Keresztury Dezső rendelkezett. A Babits-kéziratok különböző hagyatékokból származó további 50 jelentős hányada még két nagy archívumban található: a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában (zömében a Szabó Lőrinc-hagyatékban), valamint a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában, kisebb részben pedig a szekszárdi Babits Emlékházban, illetve magántulajdonban vannak. Az OSzK-ban található Babits-hagyaték, valamint az MTA és PIM kéziratáiraiban őrzött kéz- és gépiratos szövegek több olyan verset, fogalmazványt, töredéket őriznek, melyek szintén a háború témájával foglalkoznak, de nem tartoznak a gazdag recepcióval rendelkező, állandóan újraértelmezett, kanonizált háborús szövegkorpuszba.

Ha a teljes költői életművet, tehát a folyóiratokban publikált, majd kötetekbe, gyűjteményes kötetekbe felvett verseket és a kéziratban maradt vázlatokat, fogalmazványokat, valamint kéz- vagy gépiratos tisztázatokot tekintjük, akkor a Babits-szövegeknek három alaprétegét különböztethetjük meg. A legfelső szintet a nyomtatásban megjelent, kötetbe rendezett, esetleg antológiadarabbá vált versek képezik. Lényegében ezek rajzolják ki annak a költői portrénak a meghatározó arcéleit, melyet általában Babitscsal azonosítunk. Ide tartoznak a világháború időszakából a fentebb említett versek, de hosszan lehetne sorolni a további jelentős Babits-műveket a *Lírikus epilógjától* a *Jónás imájáig*.

A második réteg jelenleg félig-meddig még láthatatlan. Ebbe a csoportba azok a szövegek tartoznak, melyek túlléptek a vázlat vagy a fogalmazvány állapotán, többé-kevésbé teljes műegésznek tekinthetők. Ezeket az előszövegeket a publikálást megelőző szövegfázisban Babits kéziratosan vagy az 1910-es évek közepén vásárolt írógépen³ letisztázta. Ebbe a csoportba tartozik a felső rétegbe sorolt kanonizált művek kéz- vagy gépiratos variánsai, előszövegei s több olyan vers is, melyeket valamilyen oknál fogva a költő végül mégsem publikált. A kész műegész-jelleget Babits gyakran azzal jelzi, hogy a gépiratokat is autográf aláírásával hitelesíti. Miután a hagyaték kutathatóvá vált, a hetvenes évektől folyóiratokban és önálló kötetekben több korábban ismeretlen vers látott napvilágot. 1979-ben a Babits-kutató Gál István szerkesztette és Téglás János rendezte sajtó alá azokat a verseket, melyek Babits és Csinszka kapcsolatához kötődnek,⁴ majd ezt követően jelent meg – témánk szempontjából is lényeges – kötet, a Gál István által 1982-ben kiadott, hagyatékban maradt háborúellenes verseket publikáló „*Borzasztó a háború...*”.⁵ Meg kell említeni Melczer Tibor *Aki a kékes égbe néz* című válogatását,⁶ melyben szintén kötetből kimaradt versek és töredékek találhatók. A Babits-versek eddig legteljesebb gyűjteménye a Kelevéz Ágnes gondozá-

sában megjelent, s azóta több kiadást megélt *Babits Mihály összegyűjtött versei*,⁷ mely a *Zsengék, kötetbe nem sorolt és hátrahagyott versek* cím alatt több korábban szintén ismeretlen verset ad közre.

A szövegek legalsó rétegét azok a töredékek és vázlatok képezik, melyek kizárólag kéziratban találhatók. Babits alkotási módszeréhez hozzátartozott, hogy a versek első fogalmazványait a keze ügyében eső papírdarabokra írta le. A kéziratok hagyatékban is számtalan olyan töredéket és fogalmazványt találunk, melyet a költő borítékra, névjegykártyára, számára küldött levélre, meghívóra, itallapra, nyomtatott sakkköri belépő hátoldalára vagy éppen a Nyugat címlapjára írt. Több esetben csak egy-két sorról, egy költői képről vagy szentenciáról van szó, melyeket később nem épített be elkészült műveibe. Ezek esetében tehát az is kérdéses, hogy – szemben a kéziratkatalógus besorolásával – valóban önálló versnek tekinthetjük-e, s akárcsak mint töredéket felvegyük-e a készülő Babits-versek kritikai kiadásába. Mint látni fogjuk, a korabeli, jellemzően hosszú, félhosszú Babits-versek mellett ezeknek a szövegeknek műalkotás-státusza történő emelése mindenképpen kérdéses, viszont ezek a rövid lejegyzések gyakran az ismert versek tágabb kontextusát világítják meg. Néhány esetben pedig egy szabadabb értelmezői munka keretében eljátszhatunk azzal, hogy ezeket a szövegeket (éppen töredékességük, kidolgozatlanáguk miatt) egy későbbi poétikai horizont felől olvassuk.

(*Szövegpéldák*) A kéziratok hagyatékban tehát több olyan rövid lejegyzést találunk, melyek hasonlóak az ismert nagyversek szállóigévé vált részleteihez (a *Húsvét előttől* például: „Ki a bűnös, ne kérjük, / ültessünk virágot, / szeressük és megértsük/ az egész világot”), s talán azzal a szándékkal jegyezte le ezeket Babits, hogy később valamelyik költeményébe beépítse. Az ihlet pillanatának sikertelen megragadási kísérletét mutatják azok a töredékek, melyek vagy hiányosak (ezt időnként a költő pontozással jelzi is a hiányt), vagy grammatikailag helytelenek. Utóbbira említhetjük példaként a verskézirat-katalógus szerint⁸ bizonytalan datálású mondattöredéket, melynek chiasztikus szerkezete sejtetni engedi, hogy talán verssornak indult, azonban végül egy grammatikailag és szemantikailag is diszfunkcionális névutóval zárulva megmaradt töredékállapotban: „mert büszkébb voltam hogysesem büszke lennék közt”.⁹

Ezért is érdemel figyelmet az 1916 elejére datált¹⁰ önálló címmel ellátott kétsoros, mely egy miniatűr allegorikus természeti képben jeleníti meg a háború utáni békét:

Béke!

*Ha a vihar megszűnt, az ellenséges hullámok is
együtt pihennek és ragyognak.*

52

Ez a vers vagy verskezdemény egy olyan kétrét hajtott lap¹¹ rektóján keresztbe lejegyzet szöveg, melyen Babits saját kézírásával a *Nyugat* szerkesztőségének címzése olvasható, illetve egy megjegyzés:

Kézirat:

Küldi: Babits Mihály

Feltételezhetően tehát, hogy ebben az esetben olyan alkalmi borítékként használt lapra jegyzetelt a költő, melyben korábban saját kézíratait küldte (vagy küldeni szándékozta) a *Nyugat* számára. Az egy fóliós lap rektóján és verzóján a fent idézett mellett több, részben ma már olvashatatlan ceruzaírású töredék is található.

Ha pontos a kétsoros datálása, akkor nagyjából a nevezetes *Húsvét előtt* születésének idején keletkezett. Összekapcsolja a két szöveget a béke tematikája, de feltűnő az érzelmi–indulati különbség a két vers között, míg a kéziratban maradt kétsoros szinte idilli képét festi a háború utáni békének, addig a *Húsvét előtt*ben a békevágy kimondása a versbeszélő fizikai integritását fenyegető expresszív erővel történik. Őriz a hagyaték egy másik töredéket is,¹² melyet a verskézirat-katalógus 1916 márciusára datál.¹³ Az egy fóliós papír verzóján található az alább ismertető töredék, a lap másik oldalán pedig a *Húsvét előtt* „S ha kiszakad ajkam akkor is” kezdetű, nyitó szakasz fogalmazványának egy részlete olvasható. A fizikai közelség mellett a két szöveg figyelemre méltó motivikus kapcsolódásokat is mutat:

*Ó Múza, kínban a többi virággal e szép tavasz
ajakad sebe nyílik a tavaszi rétről
Fakaszd ki énekedet, te véres ajak
ha meg kell [halni?] már
de megállj!
Borral itatlak előbb*

*... énekem
véresre tépi szárnyát a drótsövényeken.*

*mint [szőnyeget?]
varrom a verset*

Noha a két szöveg intonációja ebben az esetben is eltér, s a töredék konkrét megszólítottja az ihletadó Múza, a sebzettség, a véres ajak képzete, a borívás motívuma s egy lényeges poétikai mozzanat: a költői megnyilatkozásra való reflexió is a *Húsvét előtthöz* köti az idézet verskezdeményt, mely így annak „keletkezési dokumentumai” közé tartozik. Az nem teljesen egyértelmű számomra, hogy a három szakasz, melyek közül a második és a harmadik nyilvánvalóan töredékes (a második a költő által három ponttal jelzett hiánnyal kezdődik), egy nagyobb, végül kidolgozatlanul maradt vers szövegegységei-e, esetleg két vagy három különálló verskezdemény. Előbbit teszi valószínűvé az, hogy mindhárom szakasz reflektál a költészetre, de ezt a feltevést erősíti Babits jegyzetelési gyakorlata is, mely az elkülönülő szövegegységeket egy vízszintes vonással választja el.

Mint ahogy arról a bevezetőben szó esett, a *Játszottam a kezével* című verse miatt, egyidőben az Ady ellen indított sajtókampánnyal, Rákosi Jenő megtámadta Babitsot is, s az akkor középiskolai tanárt hazafiatlansággal vádolta meg. A mai olvasó számára nem könnyű megérteni, hogy miért válhatott a korabeli nacionalista, háborús sajtó szemében botránykővé Babits szerelmes verse, noha utólag tudható: szándékosan volt provokatív a költemény zárata.¹⁴ A kéziratos hagyatékban találunk olyan fogalmazványt is, mely jóval keményebben támadja meg az országokat háborúba sodró uralkodókat:

*Vörösbort vérből és könnyel vizesen
adjatok a királyoknak[!]*

Ebben az esetben is kérdés persze, hogy egy verskezdeményről van-e szó (ezt valószínűsíti, hogy két sorba törte a szöveget Babits, bár ezt lehet, hogy a lapszél indokolta), vagy más műfajú szöveg részének szánta a felszólítást. A szöveg Dr. Kovács László gyalogos hadnagy nyomtatott névjegyének¹⁵ verzőján olvasható, felette vízszintes vonással elválasztva egy másik kétsoros található, mely a fentebb már ismertett természeti allegóriához hasonló költői miniatűr:

*S őrült kaszás gyanánt a vad Halál
a gaz helyett virágokat kaszál.*

A sorvégi rímek miatt egyértelműen versről van szó, viszont a kötőszavas mondatkezdés azt sejteti, hogy ez a két sort is egy nagyobb versszöveg részének szánhatta eredetileg a költő. A kéziratok datálása ebben az esetben bizonytalan, a háborús tematika s a névjegy valószínűsíti, hogy 1914 és 1918 között keletkezettek.¹⁶

Pontosabban meghatározható annak a két töredéknek a keletkezése, melyeket Babits egy Vajda Gézától kapott, 1917. február 23-i keltezésű levél verzójára írt:¹⁸

54 *Hát a haza az az |:elvont lény:| a
Szörnyeteg [amely?]
Gyermekeit eszi.*

A fentebb közölt szövegek a háborút jellemzően természeti képekkel szemléltetik, s különböző módokon a testi szenvedést ábrázolják. Az 1917. február 23. után keletkezett háromsoros töredékben viszont a haza fogalma a gyermekeit felfaló szörnyként allegorizálódik, az ókori görög mítoszvilágból a minotauros (szörgy) vagy Kronosz isten (saját gyermekeinek felfalása) alakja sejlik fel a rövid leírás mögött. Ez a mitológiai vonatkozás is érdemes lenne a továbbgondolásra, most azonban azt a gondolati magot szeretném kiemelni, melyet majd az 1919. február 15-én megjelent, Vörösmarty *Szózatáról* írt cikkében fejt ki Babits részletesebben. A háborús pusztulás utáni válságra reflektál ekkor a költő, s ennek keretében értelmezi nemzet és emberiség viszonyát. Babits gondolkodásmódjának egyetemessége fejeződik ki abban, ahogy a nemzet sorsát a világé alá rendeli, ezzel mintegy elfogadva a háború utáni nemzetközi helyzet alakulásának jogosságát: „[A]z Emberiség előbbre való, mint a nemzet! És talán jó is, hogy pusztuljanak a nemzetek, amelyek nevében halomra ölték a szent Emberiséget, kínozták és keresztre feszítették az Isten képmását.”¹⁸ Nem a nemzet fogalmát vonja kétségbe tehát Babits, hanem a haza mint elvont eszme nevében elkövetett gyilkosságokat utasítja el. Ennek a gondolatnak egy-két évvel korábbi megfogalmazásaként olvashatjuk a fentebbi háromsorost.

Modalitását tekintve hasonló ehhez az a szintén három sorba tördelt hiányos mondat, melyet egy vonás választ el a fentebb idézet szövegtől:

*a pázsitos tér
a két harcvonal
közt*

A töredékből nem derül ki egyértelműen, mire is vonatkozik. Talán valaminek a definícióját vagy helymeghatározását fedezhetjük fel ebben a rövid, hiányos szövegben, talán a haza elvont fogalmához való más irányú közelítésnek indult, de töredékben maradt verskezdeményről lehet szó.

Egy papírlapon –mint látható volt – esetenként több versfogalmazványt vagy -töredéket is találhatunk. A ceruzaírás mára gyakran elhalványodott, nehezen olvashatóvá vált, s külön problémát jelent a szövegtöredékek határainak kijelölése, annak megállapítása, hogy hol ér véget az egyik, és hol kezdődik a következő (gyakran hamvába holt) költői kísérlet.

19 több szempontból is érdekesek. A fólió verzójának felső részén olvasható egy Shakespeare egyéniségére vonatkozó rövid fogalmazványrészlet („Shakespeare lírikus egyéniség s a körülmények ([?] 99. note) kényszerítik előadásra ambícióját”), mely egészen biztosan nem lehet verskezdemény. Ezt egy vízszintes vonal választja el a nagyjából a lap közepén található, két sorba tördelt, aláhúzott, nagybetűvel kezdődő, írásjellel le nem zárt mondattól vagy mondattörédektől („Katona leugrik / a vonatról”). Ezt szintén vízszintes vonás különíti el a fólió alsó harmadában olvasható kétsoros, kis kezdőbetűvel induló, központozás nélküli törédektől: „a halál keserű ízével / megyünk az örökkévalóságba”.

A vízszintes vonások láthatóan azt a szerzői intenciót tükrözik, mely a szövegek elkülönítésére irányul, feltűnő viszont a tematikus és hangulati kapcsolódás a két töredék között: mindkettőben ott található a halál vagy annak lehetősége és a valami felé haladás, az utazás motívuma. Ha eltekintենek a szövegek egyértelmű szerzői elhatárolásától, akkor – kis túlzással – az aláhúzással kurzivált rövidebb szöveg akár a következő „epigramma” címe is lehetne. Együtt olvasva a két részletet a létezés abszurditásának kifejezése lenne a rövid műalkotás: az élet szükségszerűen a halál felé tartó vonatút, melyből kiszállni nem lehet. S mindezt a háború nagyobb történeti kontextusában megfogalmazva nemcsak az individuális létezés paradoxonaként, hanem nagyobb közösség, a nemzet sorsára vonatkoztatva is megérthetjük. A verstörédék kéziratkatalógus szerinti datálása 1919. június 20 után,²¹ tehát a Tanácsköztársaság időszaka, magyar történelemnek rendkívül válságos periódusa. Poétikailag különösen figyelemre méltó, hogy a kétsoros töredék – véleményem szerint – együtt olvasható (például) a kései Pilinszky epigrammaival. Ha nem tudnánk, ki a kézirat szerzője, azt is gondolhatnánk: ez a rövid vers olyan mintha a korai Pilinszky egy kései Pilinszkyt írna.

(Összegzés) Az utóbbi évtizedek textológiai gyakorlata és elmélete, mindenekelőtt a genetikus kritika és az arra reflektáló szövegfilológia, valamint (eredetileg a régiség szövegeivel foglalkozó) új filológia jelentősen felértékelte a szerzői kéziratot, s ezzel kérdésessé tette az „ultima manus” elv alapján az ideális szöveg megállapítására törekvő kiadói gyakorlatot. Ezzel párhuzamosan teret nyertek olyan filológiai elméletek is, melyek a

szövegek materialtására, anyagi hordozóinak vizsgálatára helyeztek kitüntetett figyelmet. A fentebbi szövegpéldák – noha többségük nem tekinthető olyan műegésznek, amely igényt tarthatna a műalkotás esztétikai státuszára – leírása és vizsgálata, egyes esetekben az ismert nagy versek „ke-

56 letkezéstörténeti dokumentumaiként” való meghatározása alátámaszthatják Stephan Kammer tanulmányának konklúzióját: „Az a szövegfilológia, amely alapkutatásként érti önmagát, de nem lép fel azzal az igénnyel, hogy a tárgya miatt közelebb kerüljön a szövegek keletkezésének fantomjához, azoknak az »írásjeleneteknek« a vizsgálatához járul hozzá, amelyekben a szövegek és a textúrák megjelennek. Ezeknek a jeleneteknek a története nem az első lapon levő első írásjeggyel veszi kezdetét, és nem ér véget az »ultima manus szerinti változattal.«”²¹ A viszonylag terjedelmes költői életmű egy apró szeletének vizsgálata azt is megmutatta, hogy a szövegek mélyrétegeinek feltárása nemcsak a szövegkiadás elkerülhetetlen feladata, de a műinterpretáció számára is új perspektívákat nyithat.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Sipos Lajos, *Babits Mihály* (Babits Kiadó, 2008), 45.

² Nemeskéri Erika és Láng József, „Előszó”, in *Babits Mihály kéziratai és levelezése. Katalógus*, összeáll. Cséve Anna, Kelevéz Ágnes, Melczer Tibor, Nemeskéri Erika, I. köt. (Bp.: Argumentum Kiadó, PIM, 1993), 7.

³ Róna Judit, *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1915–1920*, köt. 1 (Budapest: Balassi Kiadó, 2015), 70.

⁴ Gál István, szerk., *Babits és Csinszka*, sajtó alá rendezte Téglás János (Budapest, 1979).

⁵ Babits Mihály, „Borzasztó a háború...”. *Babits Mihály háborúellenes versei 1914–1919*, szerk. Gál István (Budapest, 1982).

⁶ Babits Mihály, *Aki a kékes égbe néz. Kötetből kimaradt versek és töredékek*, szerk. Melczer Tibor (Budapest: Magvető Kiadó, 1985).

⁷ Babits Mihály, *Összegyűjtött versei*, szerk. Kelevéz Ágnes (Budapest: Osiris Kiadó, 2007).

⁸ Cséve Anna és mtsai., *Babits Mihály kéziratai és levelezése. Katalógus. I. köt.* (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum; MTA Irodalomtudományi Intézet, 1993), 165.

⁹ OSzK Fond III/1969/100

¹⁰ Cséve Anna és mtsai., *Babits Mihály kéziratai és levelezése. Katalógus. I. köt.*, 71.

¹¹ OSzK Fond III/1969/80

¹² OSzK Fond III/1969/10

¹³ Cséve Anna és mtsai., *Babits Mihály kéziratai és levelezése. Katalógus. I. köt.*, 193.

¹⁴ Téglás János, szerk., *A vádlott: Babits Mihály. Dokumentumok, 1915–1920*, Babits Könyvtár 3 (Budapest: Universitas Kiadó, 1996), 8.

¹⁵ OSzK Fond III/1969/50

¹⁶ Cséve Anna és mtsai., *Babits Mihály kéziratai és levelezése. Katalógus. I. köt.*, 218.

¹⁷ OSzK Fond III/1827/184.

¹⁸ BABITS Mihály, *Az igazi haza: Cikk a Szóatról* = Téglás János, *A vádlott: Babits Mihály. Dokumentumok, 1915–1920*, 323.

¹⁹ MTA KIK Kt. Ms 4699/89

²⁰ Cséve Anna és mtsai., *Babits Mihály kéziratai és levelezése. Katalógus. I. köt.*, 39.

²¹ Stephan Kammer, „Textúra. Az irodalmi kéziratok státuszáról”, in *Metafilológia. Szöveg, variáns, kommentár*, ford. Kelemen Pál, szerk. Déri Balázs, Kelemen Pál, Krupp József, Tamás Ábel, I. köt. (Budapest: Ráció Kiadó, 2011), 190–91.

A lombokon először villant át a tó tükre, kevéssel utána felbukkantak a mészkőhegy ismerős szikláinak, hasadásaikkal, melyek mint felnyújtott tenyér előre hajló ujjpercei árnyékolódtak és vetettek tükörképet a vasúti töltésen túli vízre. A füstös alagút-lyuk végén, mindjárt ahogy kirohantak, előtűnt a tempomtorony és a lejtőn álló kastély csücske.

Latzkó Andor* 57

HAZATÉRÉS

Bogdán erősen kihajolt a kocsi ablakán, mohó tekintettel és ajzott gyanakvással, mintha leltározna, nem tűnt-e el semmije. A legkisebb facsoport láttán is elégedetten bólintott, a táj tételeit a képhez mérve, melyet az emlékezetében hordott. Minden egyezett. Az országúton, mely most a vágány mellett futott, minden kilométerkő szilárdan cövekelt a helyén, és éppen most előlobbant a hatalmas vörös erdei bükk, melynél a lovai egyszer megbokrosodva kis híján felborították a kocsit.

Bogdán János mély, nagy levegőt vett, előbányászta zsebe mélyéről a kis kerek tükröt, hogy kiszállás előtt utoljára ellenőrizze a fizimiskáját. Úgy rémlett, az előző állomás óta még rútabb lett. Az arca jobbfelére még csak-csak, itt megmaradt valamicske a bajszából is, a bőre is tűrhető, sima, kivéve a rosszul hegedt tépést a szája szögletében... Ám a bal! Hej, ami azt illeti, hagyta magát rászedni az átkozott nagyvárosi népségtől, amely háborúban és békében is csak bolondját járatja a falusival! A címeres tanár úr csakúgy, mint a finom hófehér köpenyes dámák, a fellengzős beszédjükkel... Bitang mindahány! A jó isten a megmondhatója, nem volt nehéz az egyszerű kocsist, aki ügyyel-bajjal épp csak megtanult írni-olvasni, kelepcebe csalni! Rámosolyogtak, ígértek fűt-fát, csillagot az égről, és most itt ül cserbenhagyva, magában, elveszetten.

Szitkozódva tépte le a fejéről a kalapját, és maga mellé vágta az ülésre.

Hát emberi ábrázat ez? Szabad valakit ilyenre szabni? Az orra apró színes kockákból összerakva, a szája félrerántva, a bőre puffedtre paskolt és mint a nyúzott hús, piros, de ez hagyján, mert keresztül-kasul árkok szabdalják és a pofacsontja helyén mély, tátongó barlang, mely akár egy vastagabb emberi ujjat is elnyelhetne. Irtózatoss! Ezért hagyta magát kínozni? Ezért hagyta, hogy méla baromként behajtsák abba a szobába, üvegfal mögé, csillogó pengék közé? Még ma is borzong és csatakosra izzad, ha visszagondol a kínokra, melyeket fogcsikorgatva tűrt, csak azért, hogy emberi külsővel térhessen vissza a menyasszonyához.

Most itt van... A vonat előugrik az alagútból, és a gömbakácok az állomásfőnök házikója előtt beköszönnek az ablakon. Mérgesen cibálta végig Bogdán a telitömött hátizsákját a kocsin, lebotorkált a lépcsőn, és tanács-talanul szobrozott, amikor a vonat a háta mögül pöfögve kiszaladt. Nagy,

virágos zsebkendőjével leitatta a gyöngyöző verítéket a homlokáról. Minek is jött haza egyáltalán? Mit keres itt? Lábat végre az áhított szülőföldre helyezve eszelős honvágya gerjedt a néhány órája elhagyott kórház után. Az ispotály után, melyből reggel még ujjongva lépett ki...! A félhomályos
58 folyósora gondolt, a kötésbe burkolt testekre, melyek mindegyike rán-
gatózott, támolyogott, sántított, remegett vagy egyszerűen csak bénán hevert. Ott már régen nem ütközött meg senki a széttrancsírozott fizimiskáján. Ellenkezőleg! Legtöbbje irigyelte, mert megmaradt mindkét karja, lába, épen maradt a jobb szeme, és vitán felül munkaképes volt! Sokan cseréltek volna vele, ez szülte a rosszindulatú megjegyzéseket is, amelyek a rokkantsági járuléka igazságosságát firtatták. Az állami járulék, melyet az elvesztett bal szeméért kap. Fél szem és összekarmolt arc, mi ez, kérem szépen, a falábhöz, béna karhoz, átlőtt tüdőhöz képest, mely a legkisebb erőfeszítéstől is sípol és zörög, mint egy ócska masinéria?! Burokban született ember a nyomorékok tengerében! És híresség, hiszen mindenki ismeri a történetét, mindenki Bogdán Jánost akarja először látni, ha a kórházba jön, az embert, aki tizenkétszer hagyta, hogy szíjában hasítsák ki a bőrét a hátából, melléből és combjából. Minden újabb műtét után, ahogy lefejtették róla a kötetést, a hálótermének ajtaja egyfolytában lengett, szakvélemény szakvéleményt ért, és ha ismeretlen csöppent oda, rögvest megmagyarázták neki, színesen ecsetelve, milyen rossz formát mutatott ez az arc előzőleg! Még a legutolsó műtét előtt is! A néhányak, akik kezdettől közös hálóban feküdtek Bogdánnal, a korábbi borzalmas állapotot olyan büszkeséggel írták le, mintha valamelyes szerepük lett volna a sikeres fazonírozásban. Bogdán János így szinte hiú lett, sebesülésére, a fájdalmas és hosszadalmas küzdelemre, melybe a szépülése miatt állhatatosan belement és a haladásra, mely ekörül mutatkozott. A kórházat abban a hiszemben hagyta el, hogy otthon a csudájára fognak járni. De most...?

Elárvulva, hátizsákjával és ládájával a lábánál, előntve az Alföld me-redek napfényétől, maga előtt a szétterülő faluval Bogdánt kishitűség öntötte el és... Félelem. Süvöltő gránátok közepette, élethalálharcban, a legkegyetlenebb kézitusa közben sem kapta el hasonló. Megfogalmazható érzések, mélyre látó felismerések renyhe paraszteszéből, dacból és hiúságból összetakolt személyiségéből nem bukhattak elő, de valamely ösztönszerű gyanakvás, mely elfogta, világosan éreztette vele, hogy csalódásoknak és ellenségességnek megy elébe. Elszontyolodva kanyarította vállára a poggyászát, és tétován az állomáskijárat felé indult. A poros akácok árnyékában, melyekkel kölcsönösen látták egymást felcseperedni, régi énjével, a délceg urasági kocsissal, a csinos Bogdán Jánossal szembesült. Ekkor már minden műtét, toldozás-foldozás, ámuló és elégedett doktor-tekintet fabatkát sem ért! Itt már hasonlítottatásnak helye nem volt, csak egyetlen egynek: a hetyke, önhitt

legénynek, aki az első mozgósítás után rekedtre énekelt hangon kurjantott utolsó istenhozzádot az ő Marcsájának, és a nyomoréknak az összevetése, aki most fél szemmel, széttiport állal, elfelezett orral és összefércelt pofával áll szédelegve ugyanezen állomás előtt, leverte, mintha minden szerencsétlenség most szakadna rá.

A kis rácsos ajtónál, kezében a lyukasztóval, a Kovács pályaőr felesége fecsegett – ura a háború kitörése óta valahol Oroszországban hánykolódik – és türelmetlenül várt az utolsó utasra. Bogdán János látta és megismerte az asszonyt, a szíve heves kalapálásba kezdett, és önkéntelenül még szűkebbre fogta a lépteit. Vajon ráismer? Köszönti? Térde, mint a szűette, száraz fa, megroskadt, rogyadozott, és a keze reszketett az izgatottságtól, amikor átnyújtotta a jegyét.

Az asszony elvette, majd utat engedett; szava sem volt hozzá. Bogdánnak elállt a lélegzete. Összeszedte minden erejét, megmaradt félszemével erősen az asszony arcába nézett, hangját ércésre tisztította és megszólalt: – Adj’ isten!

– Adj’ isten! – ismételte az asszony. A pillantását elkapva és követve látta, hogyan tapogatózik, tágul és mered, majd röppen el, mintha nem bírná a látványt. Kereste a szavakat, mit mondhatna, amikor meghallotta, hogy az asszony ajka halk, remegő „jézusmáriám”-ot hebeg, mintha ördögöt látott volna. Bogdán megtántorodott, a szédületét követve gyorsan kilépett egy nagyot oldalra, aztán már csak a másik lábát kellett maga után húznia, és állt is tovább.

„Nem ismert rám!”, dobolta a vér a fülébe. „Nem ismert rám!” Elszédelt egy padig, ledobta a poggyászát és mellézuhan. A Kovács pályaőr felesége nem ismerte meg Bogdán Jánost. A szülőházuk szomszédos volt, együtt jártak iskolába, együtt bérmálkoztak, a karjaiban is szorította a leányt, és ki tudja, hány csókot lopott tőle, mielőtt Kovács Gáspár a faluba érkezett, és megkérte a kezét. És az asszony nem ismerte meg. Még a hangját se!

Önkéntelenül ismét felé pillantott, és látta, ahogy az állomásfőnöknek magyarul, s élénk kézmozdulataiból kitalálta, hogy a torz arcú idegenről mesél, aki épp most érkezett.

Fojtott szitkozódás szakadt ki a száján, elharapta, a feje előre hanyatlott, és olyat bődült az ásító csendbe, mint egy nyakonszúrt bölény.

Mit tegyen most? Felsétáljon a kastélyba, betaszítsa a cselédház kiskapuját, s a hüledező Marcsájának kiáltson egy huncut „Adj’ isten, virágom!”-ot? Bizony, így képzelte, elképzelte vagy ezerszer, egészen pontosan ekképp: a lányok felsikoltanak, a menyasszonya örömeben a nyakába ugrik, száz kérdés, mint a zápor, hullik felé, ő meg térdén lovagoltatva a Marcsát csak úgy hetykén, hébe-hóba odaválaszolgat valamit az ámuló gyülekezetnek.

Hová párolgott ez mind? Marcsához, így? Ezzel a pofával, melynek látán a Juli kereszteteket dobál magára? Széltében az egész vármegyében úgy tartották a lányról, fenn hordja az orrát, élesre fente a nyelvét, tucatszám nevette, figurázta ki a legényeket, amíg... Amíg bele nem habarodott

60 Bogdán Jánosba.

Bogdán az öklét tömte a torkába, fogait mélyen a húsába vájta, míg az erős fájdalom segített legyűrni a zokogását. Aztán gondolkodni próbált.

Soha nem volt rossz sora. Kedvelték mindenhol, iskolában, uraságnál, kastélyban és katonaságnál egyaránt. Fess, jó kiállású fiú, kitűnő lovas, jó kezű kocsis, akit a jószágai is szeretnek, mert ő is szereti mindet... Vidám, mindig fütyörésző legény, aki megszokta, hogy a lányok büszkén visszamosolyognak, ha elrobogtában nagylelkűen csókot dob nekik. Csak a Marcsánál tartott kicsit tovább a dolog, na de tudott volt, hogy Marcsa a legszebb és legválogatósabb leány, és maga a nagyságos úr is irigyen veregette meg a kocsisa vállát, amikor hírért vette az eljegyzésüknek.

– Szép pár! – toldotta a tiszteletes úr.

Tapogatózva halászta elő újra a kicsi tükröt, belenézett és összeomlott. Ímhol hát a világszép Marcsa vőlegénye! Ez a toldozott-foltozott, fertelmes krampuszpofo, melyet a professzornak becézett bitang család összeügyetlenkedett! Mi köze ennek ahhoz a Bogdán Jánoshoz, akit Marcsa sírva kísért ki a bevagonírozáshoz, akinek a fülébe lehelte, hogy „feleséged leszek”? Marcsa számára egyetlen Bogdán János van, a szép urasági kocsis! Tényleg, urasági kocsis ő még? A nagyságos úr bolond lesz elcsúfítani a fogatát, esze ágába se jut majd berobogni a megyeszékhelyre egy madárijesztővel a bakon! Elküldik majd istállót takarítani, trágyát lapátolni. És Marcsa, a büszke Marcsa egy koszos napszámos felesége lesz...?

Nem, Bogdán ezúttal világosan érezte, hogy Marcsának ez az ember, aki itt ül, nem Bogdán János többé. Másik embert hozott haza a vonat.

Szomorúsága lassan indulattá horgadt, féktelen dühhé a nagyvárosi bagázs ellen, amely végletekig hitegette. Büszke legyen Marcsa, hogy ő a haza szolgálatába beletorzult? „Büszke”?!

Gúnyosan felkacagott, és ujjai görcsösen rászorultak és száz darabra roppantották a csorba kis tükröt. Szilánkok hasítottak a kezébe, a vér a kabátja ujjába csordogált, de észre se vette, annyira elborította a harag. Ezek tán azt hitték, hogy egy parasztlánynak megteszi egy félszemű és félorrú férfi is? Haza...? Hát a hazával lép a lány az oltár elé? A hazával tud pompázni, amikor megjelenik kézen fogva a többi asszony és a népek színe előtt? A haza hajt majd a kalapján lengő szalaggal a falun keresztül? Ostobaság!

A padon, szemközt az állomás épületével, homlokzatán a fölirattal, mely egyetlen névben összefoglalta az egész életét, emlékeit és reményeit, Bogdánnak hirtelen a béna Péter jutott eszébe, aki a malom mögötti

kalyibában élt, ezelőtt sok esztendővel. Tisztán látta maga előtt kopogó falábával és csillogó, éhes szemeivel. Földradozta lábát a „hazáért” lenn, Boszniában az okkupáció alatt, aztán hazatért és magányosan tanyázott a faluszélen. Bogdán együtt gúnyolta a többi gyerekekkel, utánozták bigegő járását, aláztos testtartását, de a felnőttek se szívelték Pétert, zokon vették, hogy a község pénzén él. Soha senki nem említett „hazát” vagy „szolgálatot”, amikor nagy ritkán feltűnt az utcán, benn a faluban, csak annyit, és azt is megvetéssel, „az ingyenes”. 61

Bogdánnak csikorgott az összeszorított foga, annyira bőszítette, hogy Péter nem jutott hamarabb az eszébe. Akkor jól kioszthatta volna a nagyképű fecsegőket „hazáról”, „megtiszteltetéséről” és „büszkeségről”. Ha most a karmai közé kaparinthatná a professzor urat...! A fontoskodó, parasztkiváló professzort, aki fotómasinával képeket készített róla – nem is egyszer – jobbról, balról, előről, hátulról, mint-hogyha istenáldotta csodát rögzítene, amely őt dicséri... És most, lám, itt a csuda... Juli sem ismeri rá! A Juli!

Oly mélyre vájta magát a bosszútervekbe, hogy észre se vette az alakot, aki hosszú percek óta állt előtte, és kíváncsian vizsgálgatta. Hőhullám ömlött az arcába és feldobbant a szíve a szavakra, melyek felriasztották:

– Te vagy az, Bogdán?

Boldogan, kisimulva emelte fel, majd csalódottan ráncolta vissza a homlokát, ahogy a púpos Mihályra futott a tekintete. Az egész faluban, az egész megyében nem volt ember, akinek Bogdán buzgó hálával ne szorította volna meg a tenyerét, amiért megismeri... De a púpos! Róla hallani sem akart. Most aztán végképp nem! A fickó talán azt hiszi, hogy benne cimborára lel, hiszen már nem ő az egyetlen nyomorék a határban?

– Én vagyok... Hát aztán?

Mihály élénk, szúrós szemei gátlástalanul kurkászták Bogdán arcát, és közben részvételt bólogatott.

– Téged bizony jól ellátott a muszka!

– Mit beszélsz, te! – förmedt rá kuvaszmód a másik. – Mi közöd hozzá? Ha az anyámból így összecsomagolva csusszanok a világra, mint te, hasam-mal a hátamon, nem kerülök én se az orosz elé!

A púpos komótosan leült Bogdán mellé, szemlátomást csöppent sem megbántva.

– Finomabb beszédű nem lettél a háborúban, annyi szent – szólt. – Nincs jó kedved, ez is érthető. Bizony így van ez! A szegénynek oda kell adnia minden csontját, hogy az ellenség ne vehessen el semmit a gazdagok feleslegéből! Még örülhetsz, hogy ennyivel megúsztad.

– Örülök is, csak bízd rám – mordult Bogdán sötét oldalpillantással. – A gránát nem kérdi, gazdag-e, szegény-e, odacsap! Grófok és bárók feküsznek odakünn, mint árokszálon a dög... Akit a jó isten nem vert meg, hogy nem való embernek, az mind künn van a harctéren, akár templom előtt koldult, akár aranytáliból kanalizott korábban!

A másik krákogott és vállat vont.

– Van ilyen is, meg olyan is – még hozzátett volna valamit, de aztán meggondolta magát, és hallgatott. Ez a Bogdán mindig szolgállelkű volt, büszke arra, hogy nagyurak lakája. Az elnyomóival tartott, mert zsinóros, ezüstgombos zekében az oldalukon feszíthetett. Most ágyuk elé lökték, hogy segítsen megvédeni vagyont, hatalmat... Letépték a fél fejét, hazajön, itt ül, és védelmezi a nagyságos urakat... Ilyen butaság ellen nincs orvosság, kár is a szóért. Vagy nem is butaság ez, csak a mundér védelme?

Némán ültek egy darabig, Bogdán körülményesen tömkölte a pipáját, a másik érdeklődve figyelte.

– Fölmegy a kastélyba? – kérdezte végül, mikor a csibuk már füstölt.

Bogdán nagyon jól tudta, hova akar a másik kilukadni. Hiszen ismerte jól a bitangot... Szocialista! Komisz kutya, amely megharapja a kezét, amely eteti. A téglagyárban, mint munkafelügyelő, szép fizetést kapott, hálából fellázította az egész munkásságot, hogy követeljenek dupla bért! Már indultak volna, hogy felgyújtás a kastélyt! Nála is próbálkozott, szidta a nagyságos urat, de két pofon és egy hatalmas rúgás a hátsó fertályába észre térítette... Ne akarjon Bogdán Jánosból cucialistát faragni!

Mihály fészkelődött a padon, kutató pillantásokat vetett a szomszédjára. Végre aztán megszólalt:

– Mégis csak örülni fognak neked odafönn... Épségben a két karod, és nekik ember kell a gyárba.

– A téglagyárba? – kérdezte Bogdán fintorogva.

A púpos felkacagott.

– Téglagyár? Ohó! Minek kéne a háborúhoz téglá? Régen nincs itt téglagyár, hékás. Gránáthüvelyeket gyártunk. Látod-e, a vagonokat itt? Mind azzal van tele... Minden szombaton kifut a vonat gránátokkal telirakott vagonokkal!

Ez már bizony újság, gondolta Bogdán. Változás a birtokon, melyről ő nem tud.

– Hiszen milyen ügyesen van ez kitalálva – folytatta a másik gúnyos mosollyal –, az egyik harctérre megy, és hagyja, hogy széjjeltépjék, a másik szépen itthon marad, hüvelyeket gyárt, kitapétázza a kastélyát ezer koronás bankjegyekkel és estélyeket ad. Így a jó, így a helyes!

– Babszemekkel lövöldözzünk talán? Gránát nélkül nem lehet háborút viselni, éppen úgy kell az, mint a katona!

– Úgy van, persze! És mivel az urakon áll a választás, ők azt választják, hogy te vidd oda a bőrödet, a muníciót meg ők biztosítják. Ugyan, mondd, mennyit kapsz a szemedért? Száz koronát évente? Vagy feltaksálták százötvenre? A többieknek, akiken a hollók csemegéznek, már fizetni sem kell. A nagyságos úr ellenben megkeresi a napi pár ezresét, és a kisujját sem kockáztatja érte! Így már lennék én is hazafi! Eleinte persze úgy volt, hogy megy a harctérre ő is, el is indult parádésan, csinos búcsúztatás volt, de három héttel rá itthon is termett, szerelőkkel és új, fényes gépekkel... Most pedig szilaj beszédek dörög a megyeházán... Küldi a többieket meghalni... És még ő a jószívvel látott vendég a feleségek-nél! Teletömi a zsebét, paskolja a lányokat, asszonyokat... Megteheti, egyetlen épkezláb férfi a kerek határban!

Kelletlenül túrta Bogdán az uszító fecsegést, csak az utolsó mondatra hökkent fel. Fékezte magát egy darabig, küzdött a szája szélét perzselő kérdéssel, de végül kibökte:

– A Marcsa... ő is fönn a gyárban?

A púposnak villant a szeme.

– Marcsa? Meghiszem azt! Előmunkás lett! Igaz, úgy tartják, nem volt a kezében hüvely még soha, cserébe azonban a nagyságos úrral...

Reszelős bődüléssel kapta el Bogdán a nyakát, benyomta az ádámcsutkáját a torka közepébe, könyörtelen markolással fogva tartotta, szorította, míg a púpos kalimpálva, kékülő arccal, kotyogó szájjal és kidülledő, félelemteli szemmel el nem vágódott. Ekkor aztán Bogdán összekapkodta a cókómókját, és pillantást sem vetve többé Mihályra, de kezében a nyak-meleget őrizve nagy lendülettel, hatalmas léptekkel elindult.

Mit is számít egy ember, aki a porban hörög!? Eggyel több vagy kevesebb...! Ezek mellett lépdelt el így a masírozó csapat tompa hullámozásában, anélkül, hogy odagondolt volna az út menti szürke foltokra, göröngyökre, holt és félholt emberekre, akikkel a halál gurigázik. Tetemenek gázoltak Kielcénél, a szántó föld minden barázdájából kezek nyúltak a levegőbe, vérrel áztatott nadrágszárak és eltorzult arcok, mintha valamennyi halott fűrná elő magát a gödréből, mert hírért vette a végítéletnek. Az aprócska, piknikus tartalékos hadnagyuk zöldre válva ájuldozott, amikor rátapodva egy félig rohadt orosz mellkasára a tüdőboltozat beszakadt alatta, a lábfeje beszorult, és nem bírta egymaga kiszabadítani. Mosolyogva emlékezett a század öreg bakáinak tréfájára, akik, miközben a tisztcske mézsfehéren teregette egy fának tenyerelve a rókabőrt, kérdezték, „Jó volt a muri, hadnagy úr? Máskor kevesebbet lumpoljon!”

Fehéren izzott az országút a déli verőfényben. A faluban a harang tizenkettőt kongatott, a domb mögül feleletképp felhangzott a gyár dudája. Vékony felhőcske szállt a faszor fölé, Bogdán szaporázta a lépteit, nem is

ment, szaladt immár, nem törődve a verejtékkel, mely csiklandozva kanyargott a tarkóján. Álló esztendeig csak a kórház vegyszeres levegőjét szította, lizol, jodoform karistolta a torkát... Tüdeje kéjesen nyelte a virágzó rét telt, friss illatát, talpa csattogott az úton, mintha ismét a bajtársakkal menetelne, ütemre. Sebesülésének napja óta az első gyaloglása, az első országút a csatározások óta... Néha úgy tűnt, mintha ágyúk morajlanának messziről... Rövid tusája a púpos brigantival felforraltta a vérét, felkavarta az emlékeit, melyeket a kórházi élet sivársága, mint porréteg, elfedett.

64 Szinte bánta már, hogy olyan gyorsan elengedte a nyakat... Csak egy perc – és a hitvány féreg nem tátja többé rágalmozó száját! Engedelmesen hajtotta volna félre a fejét, szétterpesztett ujjakkal simítva még egyet az élet arcán, hogy aztán leeső karral összezsugorodjon, ahogy a halálban töpped össze mindenki. Éppen úgy, mint a borzas, nagy, kék szemű orosz, aki elsőnek vitt szívélyes üdvözetlet Bogdán Jánostól Szent Péternek. Nem eresztette el a gigáját, amíg a rángatózást abba nem hagyta, nem bizony! Pedig egészen kedves fickónak tűnt, távolról sem olyan ocsmánynak, mint Mihály! Ám mégis, ellenség, aki a keze ügyébe került... Tisztes sor követte, de csak ezt az egyet fojtotta meg. Agyoncsapott puskatussal, agyonszúrt bajonettel, még a csizmája sarkával is eltiport egyet, aki éppen az ő legkedvesebb komáját ütötte agyon... Többet nem fojtott meg, a kővér orosz volt az első és utolsó, a két keze között tartotta hosszan, megnézhetette magának alaposan, bizonyosan azért emlékszik rá még most is. A többiekről semmi képe, csak szürkészöld egyenruhákat lát, csak a kézítása lihegése, nyöszörgés, csikorgás és átkozódás hangzavara a fülben... Hányat küldött át a másvilágra? A jóisten csak a megmondhatója! Neki magának épp elég gondot okozott, hogy ne engedje testközelbe egyiket sem... Aki ott nézdegél, nem sokáig pisloghat!

De mégis! Felbukkan egy ábrázat az emlékezetében, ösztövé meszelőrúd, sárga, csattogó agyarakkal a szájában... Vadkan! Igen, mintha tegnap lett volna, áll az orosz falhoz szorítva, feje fölött a fegyverét csóválja, szempillantás, és lesújt a puskatussal! No, de gyorsabb legyen Bogdánál? Nem termett még olyan, mielőtt lecsapott volna, bordái közé látogatott a bajonett. Ki-be, többször megmártotta benne, végül a falba is beletolta, kis híján letört a hegye... Ez csak azért történhetett, mert túl erősen döfött, teljes erőből, mintha vasat koncolna... Még nem tudta, hogy embert nyársalni nem olyan nehéz ám! Rendkívüli ellenállásra számított, és tátva maradt a szája, hogy a penge milyen lágyan szalad előre, mintha vajba mártódna... Aki ezt még nem próbálta, azt képzelheti, az ember csupa csont és porc, és eszeveszett erővel döf, aztán igyekezhet, hogy a túlfutó fegyverét kiszabadítsa, mielőtt a borzas ördögök kihasználják a védtelenségét! Egészen lazán és könnyedén kell nekiindítani, rövid lökéssel, akkor a szerszám elvégzi a dolgát – igazán csak vissza kell fogni, mint a jó lovat. A legfontosabb azonban: az

ellenséget soha ne tévesszük szem elől! A bajonettet bámulni ugyanolyan hiba, mint a helyet, ahova szúrni akarsz. Mindig, és csakis az ellenfél szemét figyeld! Abból kitalálható, mire készül; támadni, védekezni... És minden mozdulata megelőzhető. Aztán már minden ugyanúgy történik, ahogy az első, agyaras fickónál, az arcuk kisimul, mintha a hideg vas hirtelen 65 lehűtené az összes felindultságukat, csudálkozva kerekítik el a szemüket, és úgy néznek rád, szemrehányóan, „ejnye, te, mit csinálsz”! Ilyenkor rendszerint belekapnak a bajonettba, és teljesen fölöslegesen összevagdadják a kezüket is, mielőtt elvágódnak. Aki itt nem figyel, és hagyja a másikat magára zuhanni, aki tétovázik, és nem rántja ki a pengét villámgyorsan a testből, mikor már tágul a pupilla, egykettőre bajba kerülhet, és csattan valami a fején. Bogdán ezt sokszor megbeszélte a bajtársakkal, amikor kemény harcok szüneteiben megbírálták a többieket, akik ügyetlenkedtek, teszetoszaskodtak, és ezért az életükkel fizettek.

Óriás léptekkel haladt a jól ismert úton, dombra fel, a kastélyhoz. Magától vitték a lábai, mint a jószágot, mely hazafelé tart. Átment a tárva-nyitva álló rácsos kapun, kavicsokat csikordított a lépteivel, de észre se vette, úgy elmerült az emlékeiben. Lónyertés tértette magához, felütötte a fejét, megállt, meghatottan pillantott a néhány lépésnyire álló istállóra, homályában pedig szeretett szürkéjének csillogó farára. Már letért volna, amikor lenn, messze a tér túlfelén felbukkant egy nőszemély... A gyár felől jött, piros pettyes fejkendőben... Hegyesedő mellei előre feszültek, tág szoknyái kihívó ringással himbálóznak jobbra-balra, mint a harang.

Bogdán megdermedt. Marcsa! Nincs még egy lány, akinek ilyen a járása! Elhajította a holmiját és nekiiramodott.

– Marcsa! Marcsa! – hangja átcsendült a nagy udvaron.

A lány oldalvást fordult és hunyorgó szemmel, kíváncsian várt. Három lépésnyire Bogdán lefékezett.

– Marcsa... – suttogta, és a lány arcába nézett.

Látta a szemek nyugtalan rebbenését, a borzadályt, ahogy kiült, a sápadtságot krétafehérre válni, a kezeket az arc elé ugrani, és látta végül Marcsa villogó bokáit, ahogy futva kapdosta a lábát.

Bogdán üveges tekintettel bámult utána. Éppen így, így képzelte a vizionlátást, amióta megérkezett, és Juli, a pályaoír felesége nem ismerte meg. Csak az mart belé, hogy a lány elszaladt! Nem, erre tényleg semmi oka, ismerhetné Bogdán Jánost, aki nővel soha nem erőszakoskodna. Ha nem teszük, nem kell így, amilyené lett, meg lehet mondani, és kereshet magának nyugodtan mást, ahogy ő is talál majd magának másik asszonyt.

Ezt meg is szerette volna mondani. Utána szökkent, és már csak néhány méterre voltak a gépháztól, amikor elkapta a lány karját.

– Hová szaladsz? – morgott lihegve. – Csak mond meg, ha már nem akarsz... Mit képzelsz, tán felfallak?

Marcsa riadt bizonytalansággal nézett rá. A férfi már-már megsajnálta, annyira reszketett.

66 – Milyen az arcod? – hallotta az elhaló kérdést.

– Nem megírtattam neked, hogy gránát kapott el?! Mit képzeltél, szebb lettem? – Bogdán arca vörösen égett. – Mond csak meg egyszerűen, igen vagy nem! Nem foglak házasságra kényszeríteni! Csak hallani akarom a szádból: kellek vagy nem kellek!

Marcsa hallgatott. Bogdán arcában, fél szemében volt valami, amitől elakadt a lélegzete, és hidegen odamarkolt a beleibe. Lesütve a szemét adogta:

– Még állásod sincs... Hogyan házasodhatnánk? Előbb a nagyságos urat kell megkérdeni, hogy...

Bogdán szeme elé lángfüggöny hullott. Az úr...? Mit hablatyol Marcsa az úrról? A púpos jutott eszébe, és hirtelen érezte, hogy a gazember igazat mondott. A lány feljajdult, ahogy rászorultak a csuklójára Bogdán ujjai.

– A nagyságos úr? – bömbölte a férfi. – Az úrnak semmi keresnivalója köztem és közted. Kellek vagy nem! Erre felelj! Az úrnak semmi dolga velünk!

Marcsa kiegyenesedett. Érződött, hogy visszatér a magabiztossága, az arcbőre kiszínesedett, a szeme csillogott. Gőgösen állt, a fejét enyhén hátravetve, ahogy régen is mindig tartotta. Bogdán észlelte a változást, látta, hogy a lány tekintete elfut a válla felett. Elengedte a karját és megfordult. Ahogy sejtette: a gépház felől a nagyságos úr és Tóth, az öreg erdőkerülő tartottak feléjük. Marcsa odaszaladt, lehajolt és megcsókolta az úr kezét.

Bogdán a lába elé bámult, mereven; a kos szegi így le a fejét, mielőtt támad. Hűvös nyugalom szállt a tudatára, a lövészárokban is ezt érezte, amikor jelt adtak a támadásra. Tenyér nehezült a vállára, hátrált egy lépést. Minek ez? A nagyságos úr becsületről beszélt, hazáról és bátorságról, csupa üres semmiről, aminek nincs köze Marcsához. Hagyta, hadd szónokoljon, potyogjanak a szavak, mint az őszi esővíz, potyogjanak, aztán vigye el őket az árokszél. A szeme ide-oda járt, Marcsáról az úrra, aztán az erdőkerülőre, míg nem kíváncsian fennakadt valamin.

Csillogó, nikkelezett gomb... A vadászsképen, melyet az erdőkerülő az övébe tűzve hordott, és melyen a nap, mint tükrön, felszikrázott. Bajonett, gondolta Bogdán, és átcikkant rajta, milyen lenne kirántani, és maroklatig beledöfni a ribanc nőszemélybe. De a lány hegyes melle, gömbölyű csípője és duzzadtan omló tarka szoknyája összezavarta. Nővel a háborúban nem akadt dolga, nem igazán tudta, milyen lenne asszonytestbe szúrni.

Visszakanyarodott a tekintete az úrra, és most észrevette, hogy magára hagyította konok némaságával.

Csattogtatja a fogát, jegyezte meg magában Bogdán, éppen úgy, mint a hosszú muszka! Elmosolyodott, mert észébe jutott, hogy a nagyságos úr arca egyszer csak kisimul, és meglepődve, furcsálkodva néz a szemébe.

Kihúzta a hátát.

– Marcsával a dolgomat majd csak magam teszem irányba, nagyságos úr. Ez csak reá tartozik és reám – folytatta rekedten, és összehúzott fél szemével az úr arcába nézett. Annak bizony helyén volt a bajsza, finoman pöndörödött mind a két oldalon, egészen egyformán. Hogyan is mondta a púpos? „Az egyik a harctérre megy, és széjjeltépeti a fejét, a másik gránátokat gyárt.” Nem is ostobaság ez, de nem ám!

Az úr közben egészen mérges lett. Bogdán hagyta kiabálni, és csak a vadászkesz csillogó gombját nézegette szórakozottan. Csak amikor egyre a nevet, „Maris”, hallotta a füle körül csengeni, figyelt fel újra.

– Maris most nálam van szolgálatban – hallotta. – Jó szívvel vagyok hozzád, Bogdán, tudhatod, a lovak mellé vissza is vehetek, ha úgy akarod, de a Marist hadd békén. Verekedést, hangos szót nem tűrök! Ha még feleségül akar menni hozzád, lelke rajta... De ha nem, akkor is hadd békén! Ha még egyszer meglátom, hogy rángatod, fenyegeted, a pokolba kergetlek! Értetted?

Mint a tajték, szakadt ki Bogdánból:

– A pokolba? – ordította. – A nagyságos úr pokolba akar kergetni? Előbb maga látogasson ki oda! Én onnan jövök, nyolc hónapig üdültem a pokolban, a pofámon láthatja, hogy onnan jövök! Ne adja itt az istápolót, tudjuk jól, hogy a zsebét tömi pénzzel, közben meg küldözget másokat maga helyett meghalni...! Aki gyáván otthon bujkál, ne küldözgessen a pokolba!

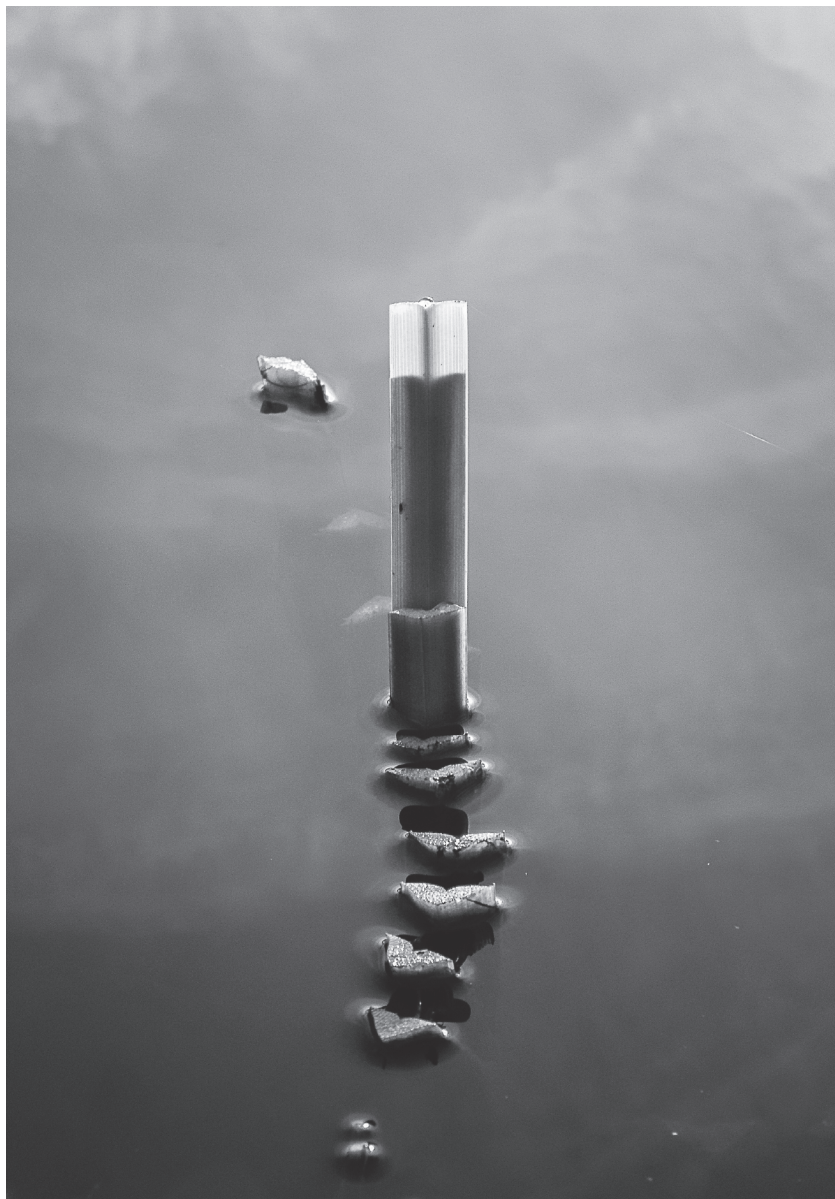
Dühe gáttalan áradt, és már egészen úgy beszélt, mint a púpos szocialista, de nem bánta. Látta az úr eltorzuló arcát, amint ráront, a lovaglópálcát suhanni a levegőben, lecsapni, de a nyakát érő éles ütést már nem érezte. Egyetlen ugrással ott termett, kirántotta a vadászkest a tokjából, és bevágta az úr bordái alá. Nem széles lendülettel, hogy valaki bele tudjon a karjába kapaszkodni, nem, kurta, rövid mozdulattal, lazán és alulról felfelé, ahogy tanulta. Simán, könnyedén süllyedt a kés a húsba.

Aztán minden úgy történt, ahogy mindig. Látta a nagyságos úr haragtól összegyűrődött arcát hirtelen kisimulni, egészen lágyra és nyugodtra, látta a táguló szemet meglepődve rápillantani, a szemrehányó kérdéssel, „mit csinálsz, te”? Csak az összecsuklást nem látta már, mert végtelen

magasról, mintha vízesés csapódna rá, ütés reccsent a feje hátulján, pillanatra még elé villant, lángoló keretben, Marcsa arca, aztán a földön vonagló test mellé zuhant.

68 (Fordította: Kállay Kotász Zoltán)

* Latzkó Andor (1876–1943), Budapesten született, irodalmi pályafutását magyarul írt színdarabokkal kezdte. Huszonöt éves korától kezdve - Max Reinhardt rábeszélésére - kizárólag németül publikált. Leghíresebb kötete a *Meinschen im Krieg*, amely a WorldCat katalógus szerint 2015-ig összesen 136 kiadást ért meg

Nádas Péterrel ellentétben Pap Károly nem igazán tekinthető a magyar irodalmi kánon részének. A *Nyugat* folyóirathoz közel álló író manapság már csak „elfeledett szerzőként” aposztrofálják, ha egyáltalán szó esik róla. Saját korában prózaíró zseninek tartották, sajnálatosan rövid pályafutása alatt több mint száz novellát és számos regényt alkotott. Kortársa, Schöpflin Aladár így fogalmazott a *Nyugat*ban megjelent *Azarel* című regényről írott kritikájában: „Pap Károly kitűnő író. Említettem már, hogy Jeremia alakja a maga nemében nagyszabású. Az *Azarel*-gyerek története is nagy erővel van meg-

Murzsa Tímea 69

CSALÁDI KÖR

Pap Károly *Azarel* és Nádas

Péter *Egy családregény vége*

című köteteknek

összehasonlítása

írva.”¹ Móricz Zsigmond, Pap Károly mestere pedig a következőt írta a szerző *Megszabadítottál a haláltól* című művéről: „Meggyőződésem szerint korunk egyik legnagyobb alkotása. Ebben a regényben magatartássá válik a szó, és istenüléssé válik a tett.”² De Németh László és Szép Ernő is elismerően nyilatkozott róla, Lengyel Balázs pedig a novellaforma megújítóját látta benne, kiemelve Pap prózai szövegeinek lírikus jellegét. Erre ímel, hogy későbbi elemzője, Beney Zsuzsa egyenesen „költői novelláknak” nevezte írásait.³ Mindezek ellenére Pap Károly mégis kikerült a kánonból.

A folyamat megértésének érdekében érdemes az irodalmi recepció mellett a nem szakmai reakciókat is feltérképezni. Ehhez fontos a korabeli történelmi szituációt is felvázolni, megítélésem szerint ugyanis a szerző kiszorulása a kánonból nagymértékben a harmincas évek politikai állapotainak eredménye. Pap Károly alapvetően outsider alkotó volt. Móricz Zsigmond ugyan „zsidó írónak” nevezte, amennyiben „olyan alkotó, aki életművének szinte egészét a zsidó azonosságból és annak problémáiból építette fel”, azonban kritikussága saját vallásával szemben, s így önazonosságának megkérdőjelezése – amely összefügghet a „zsidó öngyűlölet” Theodor Lessing-i fogalmával⁴ – kivívta a zsidó közösség egy jelentős részének nemtetszését. Olyannyira, hogy *Azarel* című kötete után irodalmi törvényszék elé állították⁵, mert regényében megsértette a Tízparancsolat V. pontját, hiszen szüleit nem ábrázolta etikusan. Nem ez volt azonban a szerző első összetűzése a hatalommal. Pap Károly a soproni hitközösség neológ főrabbijának, Pollák Miksának a gyermeke volt. Nagypja fanatikus vallási rajongása – mely hasonló

az *Azarel*-ben megrajzolt Jeremia apó viselkedéséhez – szöges ellentétben állt édesapja polgárosodott világával. A fiú nem tudott azonosulni édesapja konformizált eszméivel, ennek egyik indikátora volt, hogy 1915-ben bevonult a hadseregbe. Támogatta a Tanácsköztársaságot, annak bukása után pedig bujkált, majd másfél évre börtönbe került. Ez az időszak számára a marxizmus és a jézusi eszmék tanulmányozásával telt. Szabadulása után édesapja beprotezsálta egy gazdasági irodába, ahonnan hamar távoznia kellett lázító tevékenysége miatt. Végül Debrecenbe került, itt látta meg egyik szegényesen elfogyasztott ebédje közben Szép Ernőt, akinek megmutatta verseit, ő pedig Pestre küldte, egyenesen Mikes Lajoshoz. Ő irányította Papot a próza felé, annak érdekében, hogy az alkotó némi fegyelmet tanuljon. Beszédes, hogy Pap Károly a későbbiekben Fodor Józseftől az „anarchista Jeremiás” jelzöt kapta meg.

Pap prózájának pont ez az eszmerendszer adja sajátosságát. A szeretet hajszolása, de az idegenség állandó érzése figuráit világirodalmi alakokkal rokonítja: egyszer Miskin hercegek, máskor karkai kisemberek. Az író a következő időszakban egyre több helyen publikált, a *Nyugat* egyik állandó szerzője lett, itt jelent meg először folytatásokban a *Megszabadítottál a haláltól* című regénye is. 1930-ban Baumgarten-díjra javasolták, de forradalmi múltja miatt nem kaphatta meg az elismerést. Második regényével, a *Nyolcadik stációval* egyértelműen a magyar irodalom élvonalába került. 1935-ben jelent meg *Zsidó sebek és bűnök* című vádirata, amely kevésbé szól a sebekről, sokkal inkább a bűnökről, emiatt sok bírálat is érte az író. Következő időszakának művei azonban új színezetet kaptak: az aszketikus lemondás és a prófétai elszántság keveredik bennük. Az *Azarel* Gyuriról szóló novellákat Móricz Zsigmond a „világirodalom legjobb darabjai közé tartozónak”⁶ tartotta. Az 1938-tól kezdődő politikai változások, jelesen a zsidótörvények (1938, 1939, 1941) azonban törést eredményeztek a szerző művészetében. „Csak olyan szöveggel [jelentkezik], ami után agyonlövik őt is, és a szerkesztőt is” – írta róla Illyés Gyula.⁷ Pap Károly véleménye szerint az írói munka eltereli a figyelmet a bűnről, így egyetlen dolga marad a művészetnek: az ítékezés. Ekkor születnek *Betsabé* és *Mózes* című drámái, melyeket a zsidótörvények miatt ekkor már csak a Goldmark teremben mutathatnak be. 1944-ben munkaszolgálatos lesz, majd 1945-ben Bergen-Belsenben meghal. Nem engedi, hogy barátai segítsenek neki elmenekülni: vállalja a zsidó sorsot.

Pap Károly témái – az identitásválság, a zsidó és keresztény hagyományhoz való kettős viszony és azok átörökíthetőségének kérdése, a megváltás és megválthatatlanság problémája – teljesen új szint hoztak a korabeli prózairodalomba. A prózanyelvet tekintve Pap Károly szintén meglepően egyedi és innovatív volt: egyszerre nyúlt vissza a Biblia ősi, lírizált beszédmódjához, s használta a korban népszerű expresszionizmus eszköztárát.

Ahogy Bán Zoltán András is megfigyeli, Pap Károly regénye, az *Azarel* a magyar polgárosodási folyamatnak a kezdetét ábrázolja, mintegy a gyökerét mutatva meg egy olyan problémának, amely a prózafordulat időszakának fontos regényeiben is jelen van. Ez pedig a generációk szembenállása, a hűtlen, nem szavahihető apa és a megcsalatott gyermek konfliktusa. 71 Gondolhatunk itt az aparegények sorát inspiráló *Harmonia Caelestisre*, de legfőképpen Nádas Péter *Egy családregény vége* című könyvére. „Nyolcvan-kilencven évnek a családkronikája, amely időszak a magyar polgárosodás fénykora és pusztulása, és a magyar zsidóság életének felívelése és hanyatlása.”⁸ – mondja Bán Zoltán András a korábban említett Pap- és Nádas-regények által mutatott perspektíváról (triptichonná téve a kettőst Kóbor Tamás *Ki a gettóból* című regényével). A következőkben a fentiek igazolásául Pap Károly *Azarel* című művét vetem össze Nádas Péter *Egy családregény vége* című könyvével.

Az atyának és a fiúnak

Mindkét regényről elmondható, hogy a fő cselekményszál három figura egymáshoz való viszonyából bontakozik ki: a nagyapa–apa–(fiú)unoka háromszögből, s mindkét esetben a gyermek a narrátor.

Az *Azarel* egyik legfontosabb alakja a nagyapa, Jeremia apó, az ortodox „gyapjas” zsidó, aki csak a tannak él. Figurája az ószövetségi Istenére emlékeztet: kegyetlen és akarnok. Jeremia csalódott fiában, mert az szerinte nem követte hűen a zsidó hagyományokat, éppen ezért a tóra bűvöletében élő nagyapa fiától annak elsőszülöttjét követeli, hogy kiengesztelje Elohimot családjá bűnei miatt. Azonban Ernuskó, a legidősebb fiú helyett Gyuri kerül hozzá: „Ábrahám áldozata megismétlődni látszik a család történetében, a legkedvesebb, legkisebb fiút feláldozták a könyörtelen, megszállott nagyapa-istennek.”⁹ Mikor Jeremia elhozza a fiút szüleitől, így beszél Gyuriról: „[E]lhoztam Babilonból. (Ez volt szülővárosom.) Az árulás és pogányság házából. (Ez volt szüleim háza.) Elhoztam az utolsó ártatlant. (Ez voltam én.)” (16.)¹⁰ Ebbe a mesevilágba neveli bele egészen korai éveitől a fiút. Ősei hagyományát követve sátorba költözik, megszabadul minden javától. Szavai a Biblia szavai, világi dolgok nem érhetnek fel többé hozzá. A gyermekben pedig olyasvalakit remél, aki továbbörökíti hagyományait, s aki vele együtt kapcsolódik be a Biblia mitikus idejébe, továbbvíve őseik közös történeteit.

Ehhez képest a főhős édesapja a polgárosodott világban kényelmesen berendezkedett rabbi, akinek állandóan csak a kiadásokon jár az esze. Ennek gyermekkori gyökerei vannak: „Atyám sovány, éhes gyermek volt, a böjtök hamarost megtörték a vágját az ihlet, az elragadtatás után, s egy nap nagyanyám segítségével ő is eltűnt hazulról: beiratkozott a szomszéd városka

gimnáziumába, ahonnt később a papképzőbe ment.” (6.) Az apa tehát neológ zsidó, aki nem tud azonosulni apja ortodox nézeteivel, így az nem tud benne „folytatódni”.

72 A kisfiú számára a legerősebb érzés a rettegés, amely mind a nagyapával, mind az apával szemben megvan. Korai éveiben nagyapja megistenül számára, s ez tovább erősödik annak halála után. A gyermek úgy éli meg, hogy Jeremiának az élet és a halál is a birtokában van, ki más lehetne tehát, mint maga a mindenható, Elohim. De míg nagyapjától kitüntetett figyelmet kap Gyuri, addig annak eltávózása után, visszakérülve a családdhoz, csak egy lesz a három gyerek közül. A kiválasztottak tudatából fakadó önzősége ezt nehezen viseli: „Mint ahogy a Bibliában a jámbor teológusokon kívül mindenki más hiába keresi az ősatya érdemét, okát, annak a kiválasztottságnak, amely miatt Jahve oly kedvesnek találta a kitűnő Ábrahámot, s jó előre valamennyi magzatját, ősapáimhoz méltóan én is hittem abban, hogy pusztá létezésemmel, pusztá hittemmel rászolgáltam arra, hogy az legyek, aminek hittem magam; szeretre méltó és kiváló.” (104.) Azonban hiába volt a kisfiú Jeremia, s általa Elohim kiválasztottja, mégsem viszi tovább a tanokat. Félreérti őket, s gyermeki elméje két dolgot ragad meg belőlük: annak belátását, hogy hazudni rossz, s a kiválasztottak transzcendens önzését. Érdekes módon Jeremia halála után az apa kerül isteni szerepbe, azonban ez a szerep egyértelműen negatív. Gyuri édesapja viselkedéséből azt a következtetést vonja le, egyfajta szillogizmusként, hogy ha az apa rossz, akkor az Isten, aki apához hasonló, ugyancsak rossz lehet.¹¹

Az *Egy családregény vége* három fő figurája nagyon hasonló az *Azarel*-ben megrajzoltakhoz. A kötet egyik legalapvetőbb élménye a családi történet megszakadása. Adott a nagyapa alakja, aki mesél, a szavak és eszmék mestere, akárcsak Jeremia apó: „Mire megöregszel, ne őrizz meg képeket. Csak a gondolat maradjon, a tiszta eszme!”¹² (38.) A férfi a zsidók történetét önmagában látja folytatódni, önmegtartóztatását például Noé viselkedésével rokonítja: „Huszonnégy éves voltam, férfi és szűz. És telve az egészséges vágyakkal. De az ösztönök! Nem szabad, nem engedtem, hogy a vágyaimat megtevésszék az ösztönök. [...] Vártam! Noé mennyire vonakodott szüzsége elvesztésétől, hiába sürgették. Várt. Addig várt, míg Isten megtalálta Nahamát, Énókh lányát, az egyetlen nőt, aki Isztakar óta tiszta maradt ebben a romlott nemzedékben. Én vártam.” (28.) Másutt a Simonok történetéről értekezik, akiknek egyenesági leszármazottja (családi nevük is Simon, a kötet főhőse Simon Péter), s úgy véli, az ő alakjában ér össze a két Simon – a galileai és cirénei – története: „Akkor kapcsolt össze az Úr, a saalfeldi lószaros úton azzal a két régi Simonnal. Mert én megragadtam azt, amit ő elutasított. Megragadtam azt, amit a másik Simon is megragadott, de ezerkilencszázti-zenegy évvel előbb. Így egyesült bennem a két Simon.” (83.) De éppen emiatt

a kötelék miatt ő akar lenni az utolsó, akin még fog a következő átok: „Hiszen megváltó született és nem vették észre. Csak a büntetést, ami figyelmetlenségükre következett. Mert a törvény kimondja, tiszta beszéd: Ha pedig nem hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek a szavára, átkozott leszel a városban és átkozott a mezőn.” (71–72.) A nagypapa ezért keresztény nővel házasodik, hogy átalakuljon a vérvonal, s az átok így végleg bevégeztesen. Azonban fia ismét zsidót vesz nőül, így amit a nagypapa „nyert” a családjá számára, fia „elveszíti”, s így az egyetlen reménye az unokája marad. Azonban a családi örökség átmentése sikertelen. Míg a nagypapa történetei arról szólnak, hogy az öröklődés milyen ösztönösen ment végbe különböző generációkon keresztül, addig mikor az unokának elmesél egy történetet, egyértelműen kiderül, hogy ez többé már nem lehetséges: „Ilyen volt az én nagypám! Egyszer játszottunk a szederfa alatt és potyogott a szeder és mi kitaláltunk valamit. Széder este kivirágzott szederfa! Szédervirág estezette faszeder! Szederki faeste széderzott! Estekiszéder fazottszeder! Der est ekiszé der szefazott! És szaladtunk a nagypapához, és megkérdeztük nagypapát: DER EKISZÉ EST DER SZEFAZOTT – ez mit jelent? Nagypánk nevetett. Ihr seid ja dumme Esel! Wir hatten dasselbe Spiel gemacht, als mein Grossvater diesen Baum setzte. Es ist ja ungarisch gesagt und heisst: SZEDER ESTE KIVIRÁGZOTT SZÉDERFA!» A nagypapa nevetett. Örültem, hogy én is tudok hasonlót. »Nagypapa én is tudok ilyet!« A nagypapa nem válaszolt, de én azért mondtam: »PATYA RATYA TYATYA RA ARA TYATYA TYARA PA! Ez mit jelent, tudod?« A nagypapa hallgatott.” (77.) Mindkét nagypapa-figurának alapvető intenciója tehát a (családi) bűnök kiküszöbölése, mely csak az áldozat révén mehet végbe. De ezzel együtt a családi történeteik átörökítése is: mindketten tanítják az unokákat, hogy azok kívülről ismerjék őseik meghatározó mítoszait. Míg az *Azarel* esetében egy általánosabb, egyszerűbb Tóra-olvasat elsajátítása a cél, addig Simonéknál egész konkrétan a saját kiválasztott, Áron nemzetségéből való kohen családjuk történetét igyekszik átmenteni a nagypapa. Az öregek halála is nagyon hasonló módon következik be. Az *Azarel*ben a gyermek nem tudja a szobormerev nagypapáról, hogy meghalt, vagy csak álmodik. Ezután még hosszú időt tölt vele, míg elviszik mellőle a tetemet. Így a kisfiúnak beleég a tudatába a mozdulatlan nagypapa, aki görcsösen markolja az imakendőt, s a későbbiekben többször megjelenik még számára ez a vízió. Az *Egy családregény végében* hasonló jelenet játszódik le: Simon Péternek többször megjelenik a kép öregapjáról, aki szótlanul fekszik, nem lélegzik, s orrába majdnem beszáll a légy.

Az apa alakja az *Egy családregény végében* is a nagypapa szöges ellen-téte: a Rákosi-rendszer egyik kollaboránsa. Saját apjához nem tud kapcsolódni, hiteltelennek látja őt, az pedig fiát árulónak. Mikor a nagypapa ezt a

fejére olvassa, a következőt feleli: „Ha nem venném figyelembe, hogy Ön, akihez soha egyetlen percre nem volt közöm, akiből igaz! kicsikartam a pénzt, de szerencsére soha nem magamnak és mert tudtam, ha jót tesz, és ez volt az életében az egyetlen használható, a pénze, amit arra a célra adott, hogy most megfojtsam vele, nem érti? mi nem viszonzunk! annyit kapott érte, hogy boldogan csodálhatta önmagát! hiszen az önzetlenséget hírből sem ismeri, minden mozdulata képmutató hazugság, mindig a szüzességét óvta, mert gyáva, mindig gyáva volt!” (102.) Péternek mesélt történeteik mentén is tökéletesen opponálható a két figura. Míg a nagypapa történetei biblikusak és mesések, addig az apa egyetlen történetet mesél, amely mélységesen hétköznapi: a csizmákról szól, ráadásul a végére nem is emlékszik. A gyermek számára azonban – ezzel együtt is – amennyire távoli az apafigura, olyannyira vonzó is.

Simon Péter, az *Egy család regény vége* főszereplőjének és narrátorának figurája pedig sokban rokonítható Azarel Gyurival. Legelőször is, mindkettőjük gyermek, akiben megvan az ösztönös önzés: Péter is ki akarja sajátítani magának édesapját. Mikor az hazajön, nem szól a nagyszülőknek, azért, hogy csak ő lehessen vele. Vele akar aludni, minél közelebb férkőzni hozzá, hogy érezhesse a testmelegét. A gyerekfigurákat összeköti még a rosszasság fogalma. Azarel Gyurinál az önzéshez és a szeretethiányhoz kapcsolódik a rosszasság. A gyermek próbálgatja határait, mert ingert akar kiváltani a szüleiből. „Megtérése, bűnbánata vallási és erkölcsi értelemben nem igazi megtérés; nem a rossz útra tévedt bűnös, tékozló fiú tér meg a jóság és szeretet tiszta világába, hanem a nemes célokért kisszerű eszközökkel harcban induló lázadó bukik el a polgári rend falain.”¹³ Csínytevései kisztíllűek, egy akarnok gyerek kiáltásai azért, hogy felfigyeljenek rá. Képzlet és valóság gyakran keveredik elméjében – nyilván a nagypapa történeteinek hatására – , saját magát például bizonyos esetekben népmesei figurának látja, máskor Ábrahám feláldozandó gyermekének. Simon Péter rosszassága is abból adódik, hogy valóság és álom keskeny mezsgyéjén mozog: „[A]mit nézek, azt nem én látom, és azért tűnik minden el, és soha nem tudom, mit láttam az előbb, mert azt már nem látom. Ez biztos csak velem van így, s ezért vagyok én rossz.” (48.). Ezenkívül mindkét gyerek életéhez – részben életkorukból adódóan – nagyon erősen hozzátartozik a szexualitás. Míg Azarel Gyurinál ez bújtatottabban van jelen: apró, feszült jelek adnak tudomást róla, például, mikor Lidi, a szolgálólány lábai közé akar férkőzni, hogy felmászhasson a cseléd testére, s láthassa azokat a melleket, melyek állítólag szoptatták; addig Simon Péter életében nyíltan és kevésbé nyíltan is megjelenik. Nyíltan, amennyiben szexualitását, a női testet és az önkielégítést kortársaival együtt fedezi fel, s kevésbé nyíltan a nevelő iskolai jelenetben, ahol az idősebb fiúval, Angyallal való kapcsolata sugall valamifajta szexuális vonzódást.

A kapuk kinyílnak

Mindkét szövegben gyermekelbeszélő a narrátor, azonban mintha átélt elbeszélővel lenne dolgunk, aki a múltból tekint vissza, bizonyos esetekben még reflektálva is erre a pozícióra. Erre engednek következtetni az ilyesfajta kiszólások: „De minderről mit tudtam én?” (93.) az *Azarelben*, vagy az *Egy családregény végében*: „Itt ülök, vagy fekszem ott, mert lehet, hogy ez az egész valami tévedés, és én nem vettem észre, hogy nekem közben fiam született és unokám; én megöregedtem és meghaltam és most néz az a fiú, aki én vagyok. Vagy csak elálmosodtam, a nagymama azt mondta, maradjak itt, és álmodok és felébredek.” (93.)

Az álomszerűség meghatározó mindkét szöveg esetében. Azarel Gyuri szinte mindent képekben lát: a tűz haját a szél fésüli, ahogy nővére haját Lidi. Legnagyobb vágya, hogy a bútorok megelevenedjenek, és csakis őt szórakoztassák. Akkor is egyfajta lázálmos állapotban van, amikor eltervezi édesapja és Isten „leleplezését” (a kettő, ahogy korábban említettük, szorosán összekapcsolódik a fejében): a betörést a templomba, ahol szószéken prédikáló apjára rá akarja üvöltetni minden bűnét. Simon Péter is többször reflektál az álomszerű létre. Nagypapja ezt tanítja neki: „Hát ne csodálkozz, ha álmodban ismeretlen nyelveken, arámiul, héberül, görögül, arabul, latinul és a többi, a későbbi idők miatt még sok más nyelven is beszélsz. Ez csak álom, de minden igaz és minden valószínű. Hát ne csodálkozz!” (89.)

Ezt a narrációtípust remekül megtámogatja a szövegek időkezelése. Mindkét regény kétféle időt idéz meg: a mitikus bibliai időt és a szereplők saját jelenét. E két idősíki összefonódása egyértelműen megtörténik az olyan jelenetekben, amikor az aktuális történések sávjára ráíródik egy bibliai előkép. Az *Azarelben* hozhatjuk példának Ábrahám áldozatát, mely Jeremia kérésében ismétlődik meg; de azt is, hogy Gyuri elképzeli, hogy mi lenne, ha ő lenne az apjának legkedvesebb fia, de a testvérei megharagudnának rá ezért, mely jelenet József bibliai történetére emlékeztet. De felhozhatunk egy másik, szövegszerű párhuzamot is: „Az Úrnak, vagyis apámnak, és angyalának, vagyis anyámnak a hangja ilyenkor még nem annyira a Tudás fájától óvott, mint inkább csak az Élet fájától.” (107.) – mondja a narrátor, mikor azon tanakodik, szülei miért tartják vissza a játéktól. Ezeken az apró, de annál jelentősebb momentumokon látszódik, hogy a gyermekbe beleivódott Jeremia apó mitikus látásmódja, amely saját történetét már-már bibliaiként érzékeli.

Ennél komplexebb időteret hoz létre az *Egy családregény vége*. Egyrészt a jelen egyes elemei is folyamatosan ismétlődnek a szövegben, visszatérnek, másrészt a múltbeli történetek is újra és újra elhangzanak, emlékeztetve az olvasót a bibliai történetek sajátos ritmusú ismétlődéseire.

Továbbá a bibliai toposzok is új formában köszönnek vissza a kötetben. A hal-
jézusi szimbóluma állandóan visszatérő kép; de a kert is, ahol Péter Évával
(!) játszik, több ízben az Édenkertet idézi, főképpen, hogy rendszeresen meg-
jelenik benne a kígyó (hol egyes történetekbe ágyazva – gondolha-
76 tunk itt Gábor Kleopátra-sztorijára –, hol ténylegesen.

Összefoglalás

Természetesen a két regényben megrajzolt alakok bűne más típusú, hiszen
más történelmi kor szülöttei. Pap Károly figurái a polgárosodás időszakának
elején járnak, azonban már ekkor elkezd repedezni apa és fiú sziklaszilárdnak
hitt kapcsolata. Az ortodox apa már nem *ugyanúgy* zsidó, mint a neológ, kon-
formista apa, s a nagyapa úgy érzi, gyereke megcsúfolja a tant, kvázi farizeus.
A fiú pedig nem érti apja értetlenségét, hiszen a világ, s benne a zsidóság
helye is megváltozott. Ő nem akar az üldözött, kiválasztott nép része lenni,
be akar olvadni. Részben tehát az integrálódásról szól az *Azarel*, vagy ahogy
Móricz Zsigmond fogalmaz a kötettel kapcsolatban: „A zsidóság legnagyobb
problémája: a beolvadás és konzerválás, szinte életem túli vágya jelenik
meg.”¹⁴ S persze itt van az unoka harmadikként, aki szintén nem tud kötődni
apjához, hiába akar. De a nagyapához sem tud többé kapcsolódni annak ha-
lála után, így lesz ő az abszolút gyökértelen létező.

Az *Egy családregény vége* ennek a polgárosodási folyamatnak a végét
mutatja be. Itt már egyértelműen áthidalhatatlan a szakadék a generációk
között, leginkább történelmi okokból. A második világháborús, ötvenhatos
apák „csapnak össze” ügynök gyermekeivel. A szavak és eszmék állnak szem-
ben az újfajta valósággal. Egy ízben ezt így fogalmazza meg az apa a nagy-
apának: „A barátságok is elmúlnak apám, ha kialakul valamiféle szilárd világ.
Sajnos. Egyre jobban megcsontosodom.” (98.). A nagyapa tehát itt is az uno-
kába veti a hitét, azonban ez a gyermek sem tudja beteljesíteni a reményeit.

Kínosan pontos családképek ezek, különböző korokból. Pap Károly
a harmincas években, egyedülálló módon fedezi fel az akkoriban csak kez-
dődő probléma természetét, melyet Nádas Péter figurái már világtrendként
élnek meg.

E kis blokkal köszöntjük a 75 éves Nádas Pétert! (A Szerk.)

¹ SCHÖPFLIN Aladár, *Azarel – Pap Károly könyve*, Nyugat, 1938/1.

² MÓRICZ Zsigmond, *Két fiatal arcképéhez (Kodolányi János és Pap Károly)*, Nyugat, 1932/23.

³ BENEY Zsuzsa, *Pap Károly = Ikertanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi, 1973, 52.

⁴ Theodora Lessing 1930-ban alkotta meg az ún. „Jüdische Selbsthass” (zsidó öngyűlölet) fogalmát,
mely a zsidó értelmiség antiszemita hozzáállását fedi saját vallásához, identitásához.

⁵ Az esetet Lichtmann Tamás írja le az *Azarel* utószavában.

⁶ Idézi: LICHTMANN Tamás: *Az igazságkereső Pap Károly*, Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2001, 274.

⁷ Idézi: LICHTMANN, i. m., 276.

⁸ BÁN Zoltán András, *A megszállott – Pap Károly*, Magyar Narancs, 2009/18, 39.

⁹ LICHTMANN Tamás, *Utószó* = PAP Károly, *Azarel*, 254.

¹⁰ A szövegből vett idézetek ebből a kiadásból származnak: PAP Károly, *Azarel*, Múlt és Jövő Kiadó, 1998.

¹¹ LICHTMANN, *Utószó*, 256.

¹² A szövegből vett idézetek ebből a kiadásból származnak: NÁDAS Péter, *Egy családregény vége*, Pécs, Jelenkor, 2012.

¹³ LICHTMANN, *Utószó*, 258.

¹⁴ MÁRIZS Zsigmond, *Azarel – Pap Károly új regénye*, Pesti Napló, 1938/1, 16.

Új Forrás 2017/9 – Murzsa Tímea: *Családi kör* – Pap Károly *Azarel* és Nadas Péter *Egy családregény vége* című kötetének összehasonlítása

„A felrobbantott hidak csonkjai kiállnak a Dunából. Ilyen az életem.”

Nádas Péter új, kétkötetes monstruózus könyve az idei év egyik szenzációja.

78 Deczki Sarolta

A SZABADSÁG TÉBOLYODOTT SZÜKSÉGLETE

Nádas Péter: *Világló részletek I-II.*

A bemutatón a csillárok is lógtak az emberek, és pissenést sem lehetett hallani áprilisban a rekord hosszúságú felolvasás alatt a Katona József Színházban. A kritika és a „művelt nagyközönség” hónapok óta várta, előjegyezte a könyvet, a megjelenés óta pedig ezt

olvassák, erről beszélnek. A könyv recepciójának része a kultusz, valamint az is, hogy nemzetközileg magasán jegyzett íróról van szó, akinek a neve évről évre szerepel a Nobel-díj várományosai között. A könyv megjelenését megelőző fokozott várakozás azonban nem csak az új műnek szólt, hanem a szerzőnek is, hiszen régről tudni lehetett, hogy „a Nádas” memoárt ír. Olyat méghozzá, melyből sok minden világossá válhat az olvasó számára: az ezt megelőző művek egyes részleteire, szereplőire éppúgy fény derülhet, mint magára a szerzőre, írói módszerére, motívumaira, vagyis a *Világló részletek* az életmű kulcsregénye lehet.

S persze, bizonyos értelemben az is lett. Ám annál sokkal több, hiszen a két kötet azok számára is lebilincselő olvasmány lehet, akiknek egyébként a szerző neve nem sokat mond, hiszen az 1942 és 1956 közötti Magyarország krónikája bontakozik ki ezeken a lapokon; hátborzongató, gyomorszorító és lenyűgöző olvasmány. Többen jellemezték már úgy, mint valóságos történelemkönyvet, és ez már csak azért sem túlzás, mert történészek is lektorálták a művet. Ennek a hosszú-hosszú krónikának az origója, eredete azonban egy személy, aki a saját életének az első tizennégy évét meséli el, és ennek a tizennégy évnek a lehető legpontosabb leírásához nélkülözhetetlen bizonyos előzmények, történelmi és családtörténeti összefüggések, későbbi következmények feltárása, amivel ez a kis híján másfél évtized egyszerre jó másfélszáz évnyre tágul.

A „boldog békeidőkbe” nyúlik vissza a család története, amikor a vásárnap déli harangszóra az egész császári és királyi birodalomban már az asztalon állt az ebéd, mely a forró húslevessel kezdődött. Ettől eltérés nem lehetett. Az elbeszélő leírja, milyen következményekkel járt, ha a húsleves mégsem volt forró: a család ura hirtelen haragjában mindenestül kivágta az egésztest az ablakon – ahogyan ez az ő családjában is megesett olykor. Szép,

békebeli történet ez, mint ahogyan a család két képviselő tagjának, Mezei Mórnak és Mezei Ernőnek a története, akik ugyan két különböző párt színeiben ültek a parlamenti patkóban, ám a családi asztalnál együtt ették ama bizonyos forró húslevest. A súlyosan beszédhibás Ernő egykor gyönyörű beszédet intézett az igazságügy-miniszterhez, mely a tiszsaeszlári vérvádra irányuló vizsgálat közben felmerülő visszásságokat sorolta fel. A két férfi (az elbeszélő apai dédapja és annak öccse) a „racionális progresszió” jelképévé vált a családban: „tevékenységük lett a kívánatos progresszió, azaz a modernizáció zsinórmértéke a családban; a szabadelvűség, a függetlenségi eszme, az aufklérizmus, az ismeretek mennyisége és főleg kényesen ellenőrzött minősége, az elfogulatlan megfigyelés, a deskriptív tudomásulvétel, a tudományosság, az enciklopédizmus, a precízió, nem a kiváltság, az nem, hanem a személyes érdem, a jellemesség, a tartás, és nem a hierarchia”.

Az egész felvilágosult, racionális gondolkodású és életvezetésű, progresszív családban az anyai nagymama képviselte az archaikus életmódot és gondolkodást, a törzsi, babonás szellemet. A kritikusok nagyszabású figuraként emlegetik az édesanyával együtt, Radnóti Sándor „hatalmas nőalakokként” jellemzi őket¹. A nagymama, Nussbaum Cecília portréját Földényi F. László is az életmű humorban leggazdagabb darabjaként emlegeti; a „tirádák, a szitkozódások, a fogadkozások és a rögzültségek mentén egy, a magyar irodalomban páratlanul plasztikus alak bontakozik ki. E gyűlöletes, mégis ellenállhatatlan öregasszony mögött fölsejlik egy egész világ, Galícia és az archaikus múlt, amely a generációjával örökre eltűnt a föld felszínéről.”² Az elbeszélő azt írja róla, hogy ő volt az a piciny kapocs, melyen a család ünnepelt, világa a mitikus és irracionális világgal érintkezett, és ezek nem voltak összebékíthetők.

A nagymama generációja után azonban eltűnt egy másik is, a szülőké. Fájdalmas és szívszorító a sorsuk; a kitartásuk, bátorságuk, hűségük, mellyel az illegalitásban is kitartottak a párt mellett, és az ostrom alatt is aktívak voltak. Az apát elfogták, és megkínózták, az anya pedig sokszor élete kockáztatásával mentett embereket, vagy hajtott végre küldetést. Igazi, nagyszerű hősök voltak – hangozzék ez bármennyire patetikusan. A háború után mindketten fontos állami funkciókat kaptak, és a hatalom közeléből kellett végignézniük, mivé fajul az eszme, melynek feláldozták magukat. Hogyan sokasodnak a koncepciók perек, söprik le a padlásokat, hogyan várnak el áldozatot az emberektől és hogyan él mindeközben a pártarisztokrácia. Köztük persze ők is, hiszen jövedelmük messze meghaladta az átlagot, és szolgálati autó ment a gyerekekért az iskolába. Egész életüket a világ jobbításának szentelték, vállalva az üldöztetést, a veszélyt, a magánélet alárendelését a

közért folytatott munkának; „személyes önzetlenségükre bízva éltek le egy fél évszázadot, de összeomlásukban vagy életük végén be kellett látniuk, hogy önfeladásuknak és önzetlenségüknek az égvilágon semmi értelme nem volt, s utólagos haszna sem lesz senkire nézve.”

80 Mindkét szülő fiatalon hunyt el, az édesanya mellrákban, az édesapa pedig erre három évre öngyilkos lett. Több kritikus is kiemelte azt a jelenetet, amikor az anya utolsó erejével szervezi meg a május elsejei felvonulást, magával cipelve a kis Pétert is. A menet végén pedig, amikor a potentátok már készülődtek hazafelé, az asszony hisztérikus örömmel kezdte el kiabálni, hogy „éljenrákosi, éljenapárt”. A kiváló szervező, energikus és önfeláldozó asszonyról azt írja az elbeszélő, hogy igazi botrányhős, anarchista volt, aki nem hagyta szó nélkül, ha igazságtalanságot tapasztalt, még Rákosi elvtárrsal is elkezdett kiabálni, amikor az felvetette az abortusz tiltásának a lehetőségét, hiszen semmilyen népjóléti intézkedés nem előzte meg a törvényt. Emlékezetes az a jelenet is, melyben a hetedik vagy nyolcadik születésnapján azt kéri a kis Péter, hogy édesanyja vegye fel valamelyik szép ruháját, a kigyóbbőr cipőjét és a gyöngyeit. Az anya ugyanis a kommunista, mozgalmár nők szokása szerint slamposan öltözködött, lapos sarkú cipőkben járt, elhagyta a fűzőt és a harisnyakötőt, egyáltalán nem törődött a kinézetével, s a kisfiú szégyenkezett amiatt, hogy „ilyen lompos vén csataló legyen az én anyám”. Talán ez volt az utolsó olyan generáció, amelyik bátran és önfeláldozóan képes volt egy eszméért élni – az utánuk következőknek már meg kellett tapasztalniuk, hogy minden eszme képes eltorzulni.

Rajtuk kívül a család és a közvetlen ismeretségi kör tagjairól, valamint az ő történetükről is részletes leírásokat olvashatunk, abban a sorrendben, ahogyan az elbeszélőnek az eszébe jutnak. Nincs más logika az egymást követő történetek között, mint az esetlegesség, a spontán asszociációk egymásutánja, az időrend ide-oda csapong, évszázadok között ugrál az elbeszélő, hol ebbe kap bele, hol pedig amabba, sokszor minden átmenet nélkül váltva egyik történetről a másikra. Ám szép lassan az idő minden zuga betöltődik, összesűrűsödik az „anyag”, és egyszer csak más minőséggé válik: érzéki, hús-vér jelenné. Zelei Dávid hívta fel a figyelmet az *ÉS*-kvartettben a regény erőteljes érzéki karakterére: „Nádas az érzékeit legjobban használó író a magyar irodalomban. Ahogy a történelmi szagokat, zajokat érzékeli az orrával, a fülével. Ahogy a német utászok által felrobbantott Margit híd leszakadásának zajairól ír. Vagy a fertelmes bűzökről az internáló tábor barakkjaiban.”³ Érzettömegek mozgása ez a két kötet, pontosabban az a mozgás, ahogyan az elbeszélő világészlelésének horizontja és iránya változik, egyik korról a másikra, egyik világról a másikra. Az események szerves részét alkotják a helyszínek, a hangok, a fények, a szagok, a hangulatok és érzelmek, egyszerre terjednek a történetek térben és időben, külön univerzumot hozva

létre, külön világot, mely sok-sok apró részből áll össze. „Én is az észlelésemre támaszkodom minden leírással. Nincsen más. Hangokra, illatokra. Ez a közös nevező az emberek között.”

Ezek az apró részek mégis világot alkotnak. Világlanak, ha fény éri őket, ha centiről centire feltárják őket, és maguk is egy-egy kis világ. S nem csak világ, hanem élet; életvilág. Lenyűgöző a megannyi apró kép, részlet, melyek mind-mind világlanak a maguk módján. Például a Dunába omlott Margit híd képe a „legfényesebb, tudatlanságom sötétjéből ragyog ki”, melyhez számos érzet, benyomás csatlakozik; színek, hangok, a látvány, és ehhez rögvest az apa magyarázatai a hídépítésről, majd ehhez „kifejezetten meleg tónusú, közeli érzetként társul Gerő személye”. Arról a Gerő Ernőről van szó, akiről az átlagolvasónak éppenséggel nem meleg tónusú érzetek jutnak az eszébe, és egyáltalán, hogyan lehet egy érzetnek meleg tónusa? Hasonló szinesztéziák újra és újra felbukkannak a könyvben, mint például ezek: „fagyott ragyogás”, „az ember hullájának illata bizony anyag”, „komor hangkuliszsa”, „odvas bűzők”. A tapasztalás forrása érhető itt tetten, az a „vad észlelés”, melyben „spontán szinesztézia kapcsolja egymáshoz a különböző érzékszervekhez tartozó adatokat. A test egysége ilyenkor nem fogalmi egység, hanem az érzetek szabad átfolyása, egymásba olvadása révén megvalósuló egység.”⁴ A test és a világ a vad észlelésben kiazmust alkot, az így létrejövő közös elem pedig nem más, mint a világ húsa Merleau-Ponty szerint. A minden fogalmi megmunkálás előtti, vad észlelés ebben a kiazmusban történik, és úgy tűnik számomra, hogy a memoár is ezt a kiazmust, ezt a fogalmi megmunkálás előtti, vad észlelés által megtapasztalt húst akarja felmutatni, ezt az életvilágot.

S az olvasónak is nehéz ezen a világon kívül maradni. Ennek a könyvnek a befogadása nemcsak intellektuális, hanem érzéki élmény és tapasztalat. Nem hagyja érintetlenül az olvasót, bevonzza, behúzza ez a világ, kilódtítja a saját jelenéből, és valahogyan részesévé teszi a saját időutazásának. Ám nem oly módon, ahogyan egy kalandregényben izgulunk együtt a hőssel, és nem is kukkoló módjára. Hanem valahogyan úgy, hogy az idő sok-sok apró rezdülése, a nagy események, fordulatok sodra, a megannyi mikrofelvétel valahogyan személyes élménnyé válik: a történelem, a traumáink, a hagyományaink által a mi történetünk is, a mi családragényünk is, hiszen a memoár azokat az időket idézi meg, melyekben a mostani generációk sorsa formálódott, melyek által azok lettünk, akik most vagyunk. Ki így, ki úgy, ki az egyik, ki a másik oldalon sodródott az idővel, de mindannyian ebben a történelemben, ebben a sorsban vergődünk. Földényi remek megfigyelése, hogy a „személyesnek és a személyen túlinak a paradox ötvözete ez a könyv”,⁵

s ez alighanem a befogadásra is érvényes, hiszen az olvasó a személyes felé empátiával fordul, a személyen túli felé intellektuális kíváncsisággal, s mindkettőnek része van a felismerés esztétikai élményében.

82 Arisztotelész azt írja, hogy a nézőnek a felismerés örömet és gyönyörűséget okoz, amikor megállapítja, „hogya mi micsoda, hogya ez a valami éppen ez, és nem más”⁶. A felismerés vagy ráismerés jelen esetben is fontos szerepet játszik az esztétikai élmény kialakulásában, ám nem örömről vagy gyönyörűségről van szó (bár áttételesen talán arról is), hanem belátásról, tapasztalatról, annak a belátásáról, hogya a könyvben meg-elevenedő történelem a mi közös, tizenkilencedik-husadik századi történelmünk, „éppena ez, és nem más”. A könyvben szereplő utcák Budapest utcái, a Svábhegy az Svábhegy, a Péterfy Sándor utca az Péterfy Sándor utca, a Duna az Duna – és nem más. A mi városunk, a mi történetünk. Magához húz, magába ölel az emlékezés folyama, csakhogya a felismerés itt tényleg nem (csak) örömet okoz, hanem fájdalmat. Vagy legalábbis fájdalmat is. A kritikusok bevallják, hogya megkönnyeztek bizonyos jeleneteket – csatlakozom hozzájuk. Katartikus tapasztalat végigolvasni ezt az 1200 oldalt, s amennyire rálátásom van, más olvasók is hasonló élményekről számoltak be.

A katarzis: megtisztulás. Talán a megtisztulás vágyának az eredménye ez a memoár is, annak a váagnak, hogya az elbeszélő a sok-sok determináción túl rátaláljon önnön énjére, méghozzá önnön szabad énjére. Nádas Péter ezekkel a szavakkal fejezett be egy interjút, melyet Károlyi Csaba készített vele a *Világló részletek* apropóján: „az énben ugyanis igen kevés az én-anyag. Némi ügyességgel kicsapatható, leszárítható, megmérhető. E kevés nélkül senki nincsen el. Kollektivizmus van, kommunizmus van, fasizmus van, önkényuralom van nélküle. Ez a kicsi én nem tűri, hogya a szabadságában gátolják. Ez a kicsi én szabad.”⁷ Ha jól értem, azt állítják ezek a mondatok, hogya az, amit általában énnak hívunk, csupán nyomokban tartalmaz valójában ént, a többbit a szokások, hagyományok, biológiai meghatározottságok teszik ki; vagyis mindazok a személyiséget formáló tényezők, melyekre az énnak meglehetősen kicsi nem csupán a befolyása, de általában a rálátása is. Ha mindezen determinációkat feltárjuk, „kicsapatjuk”, akkor, és csakis akkor áll előttünk a valódi, a szabad én. Lehet – és meglátásom szerint kell is – vitatkozni ezzel az antropológiai alapállással, ám mindenképpen segítséget nyújt a memoár megértéséhez és értelmezéséhez. Mint ahogyan az is, hogya a szerző már többször beszélt a nyilvánosság előtt arról, hogya fiatal korában jungiánus analízisnek vetette alá saját magát, és rendkívül erős volt benne az önelemzés késztetése. Vagyis feltételezhetően már évtizedek óta dolgozott ezen az „anyagon”, ezen a felfoghatatlan mennyiségű életanyagon, majd a memoár írása során ezt az emlékezeti, analitikus és terápiás munkát történeti kutatásokkal egészítette ki. Az elkészült mű felől nézve pedig

mintha mindezen műveletek nem lennének mások, mint a „kicsapatás”, a „lezárítás” munkálatai, melyek végeredményeképpen végre saját magával, saját, immár szabad énjével találkozik a szerző.

Azzal a nyers, tiszta énnel, mely visszatér az érzékelés fogalom előtti tartományába, ahol a nyelv még nem kezdte el megmunkálni a személyiséget. Ahogyan a regényben olvashatjuk: „nem én tettem magamévá a szavakat, az információkat, az emóciókat vagy a jelenségeket, hanem a szavak és a jelenségek sodortak magukkal engem. Bekerítettek, lenyeltek. Felszívódtam bennük, engedtem nekik, bármelyiknek engedtem, bármikor bekebeleztek, s így hatoltak el a felfogásomig. Ha lett volna, ha van is, ezekben a pillanatokban elveszítettem tőlük az éneket.” Az érvessztés a nyelvnek való kitétséggel kezdődik, mely előtt a dolog természete okán védtelen az ember. Az elbeszélő pedig ezt az elveszett ént akarja ismét fellelni, méghozzá paradox módon éppen a nyelv segítségével. A „nyelvbe vetett bizalom megrendülése” számára korántsem csupán until ismételt szólam, hanem alapvető élettapasztalat, melyre már egészen kicsi gyerekként szert tett.

Hiszen már gyerekfejjel botrányosnak talált egy-egy szót, kifejezést és alkalmazási területeiket, és számos olyan rész van a memoárban, melyekben a gyerek a nyelv természetén és használatán töpreng. Nem érti, hogyan és miért használnak bizonyos szavakat, és mi ezen szavak kapcsolata a megnevezett dologgal. Például abban a jelenetben, melyben Németh Rózssival elmennek az anyatejgyűjtő álmásra, s megtudja, hogy az anyák lefejk a tejet, ha több van nekik, mint amennyire szükség van. Az elbeszélő azt írja: „sokkolt a szó, súlyos kijelentést tartalmazott”, mégpedig azért, mert a „fejkés” szóban összevonódni érezte az állatit és az emberit, hiszen eddig csak a tehennel kapcsolatban hallotta. A humán és az animális került egymáshoz vésszesen, az elbeszélő számára fenyegetően közel, ez pedig olyan mély rémülettel töltötte el, hogy el is ájult.

Nagyanyja, Nussbaum Cecília nyelvhasználata okozott még komoly gondokat a világgal ismerkedő gyerekeknek, mert a család és az idős hölgy nyelvhasználata közötti konfliktus két különböző világ konfliktusa is volt egyben. „Értettem a nyelvet, hogy ne értettem volna, hogy a sparhelt a tűzhelyet jelenti, a rerni a sütőt jelenti, a tészta a süteményt jelenti, a buksza a pénztárcát jelenti, amitől a dolog lényegét még mindig nem értettem. Nem értettem, hogy miért kell mindent másként megneveznie, és miért kell mindezt még szenvedélyes jelzőkkel illetnie.” Az elbeszélő leírja még, hogy „az értelemalkotás családi rendjét gyorsabban magamévá tettem, mint az egyes szavak általánosan vagy speciálisan használatos értelmét, s bizonyára úgy képzeltem, hogy a világon ez az egyetlen értelemalkotási rend”. Ám ennek a

primer értelemalkotási rendnek az érvényét aztán megkérdőjelezte a nagymama a maga saját nyelvhasználatával és az ahhoz rendelt, törzsi, archaikus világgal, neki pedig „valahogyan egyensúlyban kellett tartanom a megismert világokat, ami nem volt egyszerű, mert nem fedték egymást se nyel-
84 vileg, se emocionálisan, se szerkezetükben, és még csak nem is lehetett őket a saját rendszerük szerint egyenrangúsítani”. Emlékezetesek hosszas eszmefuttatásai a „becsínált levesről”, melyet azért nem tud elhelyezni és egyáltalán elképzelni a maga világában – egyébként nagyon is logikusan –, mert a „becsínál” szóról neki is az jut eszébe, ami egyébként mindenki másnak, és ezt sehogyan sem tudja a leves képzetével összeegyeztetni.

A szótárak és értelemalkotási rendek feszültsége komoly intellektuális munkát jelentett a fiúnak, így alakult ki benne alapvető kétely a nyelvvel, valamint a nyelv által közvetített hagyománnyal, szokásokkal kapcsolatban, „tulajdonképpen a mai napig kemény küzdelmet folytatok olyan szavak megértéséért, amelyeket mások gondtalanul használnak” – írja. S talán ezért az önkínzó analízis, önfeltárás, az önmagán végzett munka, hogy az elbeszélő megtisztítsa magát a nyelv hordalékától, s talán ebben az alapvető, az egész emberi-társadalmi létezését illető székszisben lelhető fel annak a „tébolyodott szabadság-szükségletnek” a gyökere, mely minden nyelvi formulán és értelmi szerkezeten túl a minden determinációtól megszabadult, kicsi énnel a megtalálására törekszik.

Talán ezek fényében is furcsának tűnik a könyv egyik folyton visszatérő fordulata, melyben az elbeszélő többször annak a Radnóti Sándor által szilénoszi bölcsességnek⁸ nevezett vágyának ad hangot, hogy legjobb lett volna meg sem születnie.⁹ Ahogyan egy helyütt írja az elbeszélő: „egy születésétől fogva értelmetlen életet nem lehet elhibázni”. Ne keverjük ezt össze a halál-vágygal, teljesen másfajta pszichés konstelláció eredménye a kettő. Az olvasó számára elsősre az az ellentmondás tűnik szembe, mely a páratlanul gazdag életút, életmű és a nemlét vágya között feszül, s önző módon rögvést arra gondol, hogy ha a szerző nem született volna meg, ő nem olvashatná a műveit. Aztán pedig az a történések által sűrűn emlegetett mondás jut eszébe, hogy a történelemben nincsen „ha”. Ami van, és ami megtörtént, az szükségszerű. Ennek a szükségszerűségnek a kétségbe vonása pedig pont attól az elbeszélőtől tűnik roppant meglepőnek, aki óriási munkával, nyomozással és szenvedéllyel írta meg ezt a lenyűgöző történetet. A nemlét vágya tökéletesen illogikus, botrányos ebben a kontextusban.

Elbeszélői hübrisz, provokáció ez a gesztus, legalábbis annak tűnik elsősre. Csakhogy olyan elbeszélővel van dolgunk, aki egyáltalán nem ragaszkodik a dolgok és a történetek szigorúan következetes, logikus rendjéhez, sőt, hosszabb eszmefuttatásba is bocsátkozik az ellentmondások természetéről:

„uramisten, hát ellentmondásos az állításom. Na, és akkor mi van. [...] A világ olyan, amilyen.” Ez a nyeglén odavetett „na, és akkor mi van” jelzi, hogy az elbeszélő mennyire tartja fontosnak a világ és a világról tett állítások ellentmondás-mentességét: semennyire. Az ellentmondások kizárásának akarása is hübrisz, a dolgok bonyolultságának az eltagadása és erőszakos hozzáigazítása a logika szép rendjéhez. Az egymásba kavargó életek, sorsok és történetek azonban sehogyan sem rendezhetők semmilyen logikus rendszerbe. Az elbeszélő számára ez nem intellektuális belátás, hanem zsigeri élmény, tapasztalat, mert – ahogyan írja – gyerekkorától kezdve dührohamot kapott, ha a normatív gondolkodás érveivel találkozott, és „konok belső ellenállás” alakult ki benne a modernista világgép eme hübriszével szemben.

De gondolhatunk arra is, hogy amikor az elbeszélő a szülők sorsán, hiábavaló önfeláldozásán töpreng, ebből is az élet eredendő értelmetlensége adódhat következtetésként, ahogyan fentebb is idéztem. Amit aztán, végiggondolva a memoár egészét, az élet eredendő értelmetlenségének tézisévé általánosíthatunk – legalábbis nem nehéz erre a belátásra jutnunk. Talán annak a szédületnek, amit az olvasó megtapasztal, pontosan ebben a felismerésben rejlik az oka: ahogyan vannak a dolgok, éppen úgy, és nem másként, ahogyan egymásra hajigálva, torlódva, egymásba belenyúlva, egymást determinálva – mindebben nincs semmi, de semmi értelem. Semmi logika, és semmi összefüggés. Hacsak nem akarunk a modernista világgép normatív gondolkodásának megfelelően mindenáron értelmet vinni bele, mert máshogy nem élhetünk, nem bírjuk elviselni a létezést. Heidegger *Lét és idője* juthat eszünkbe, mely szintén szavak és jelentések segítségével próbált rámutatni arra, hogy véges, időbeli létezőként a lét értelmére irányuló kérdés végül az értelemnélküliség szakadékához vezet. S ahogyan a heideggeri főmű teoretikusan, Nádas könyve történetileg, faktikusan mutatja fel ezt a szakadékot, ezt a meghaladhatatlan semmisséget, szavak és jelentések segítségével araszolva a szakadék széléig.

A kritikusok néhány zavaró momentumra is felhívták a figyelmet, melyek között az egyik legszembeötlőbb az, amikor az elbeszélő arra utal, hogy valamit csak később, akár évtizedek múltán értett meg. Egyetértek Radnóti Sándorral, aki szerint „már-már modorosnak” nevezhető ez a „tikk”, melynek magyarázata talán abban rejlik, hogy a harminc évvel később, a hosszas önanalízisek után történő megértés a „nem-értés megértése”.¹⁰ Hasonló problémát jelent az autizmus túlhangsúlyozása, holott a szövegből világosan kiderül, hogy a szerző egyáltalán nem autista, legalábbis nem a terminus klinikai értelmében, legfeljebb a szó pongyola, hétköznapi használata szerint – de a szerint a népesség jókora része autista. A legnagyobb probléma azonban

a rossz mondatokkal van, melyek esetében nem egyértelmű, hogy direkt ilyenek, vagy a szerkesztő nem járt el elég gondosan. Szóismétlések, elütések, nehezen értelmezhető megfogalmazások maradtak a szövegben, melyek ugyan nem rontják le a könyvet, de jobb lett volna kigyomlálni őket.

86 De mindez semmit nem von le abból, hogy a *Világló részletek* a kortárs magyar irodalom egyik csúcsteljesítménye. Olyan olvasmányélmény, melyben ritkán van része az olvasónak, és az ember valósággal sajnálja, ha a két kötet végére ér. Tömény, sűrű világ ez, nehezen ereszti olvasóját, aki, ha mégis kilép, mert muszáj kilépnie ebből a közegből, akkor egy ideig partra vetett halnak érzi magát, és nehezen igazodik el az idő regiszterei között. Vagy tán már nem is tartja fontosnak, hogy eligazodjon. Az egész embert, testét-lelkét-intellektusát igénybe vevő esemény ennek a könyvnek a befogadása. Megrendítő, felkavaró, és mégis valamilyen derűvel, bizonyossággal ajándékozza meg az embert, annak a tautológiának az egykedvű derűjével, hogy „ez a valami éppen ez, és nem más”. S ettől a belátástól valóban nem áll távol Szilénosz bölcsessége. (*Jelenkor, Bp. 2017*)

¹ RADNÓTI Sándor, *Szilénoszi emlékiratok*, Jelenkor, 2017. július–augusztus, 887.

² FÖLDÉNYI F. László, *Rejtélyes ösvények*, Élet és Irodalom, 2017. április 28.

³ ÉS-kvartett – Nadas Péter Világló részletek című memoárjáról, Élet és Irodalom, 2017. június 9.

⁴ SZABÓ Zsigmond, *A keletkezés ontológiája*, Bp., L'Harmattan, 2005, 37.

⁵ FÖLDÉNYI, *i. m.*

⁶ ARISZTOTELÉSZ, *Poétika*, ford. SARKADY János, Bp., Kossuth, 1997. 11.

⁷ KÁROLYI Csaba, *Ez a kicsi én nem tűri, hogy a szabadságában gátolják. Beszélgetés Nadas Péterrel*, Élet és Irodalom, 2017. április 13.

⁸ „Midász királyról járja a régi monda, hogy hosszú időn át úzte az erdőn a bölcs Szilénoszt, Dionüszosz kísérőjét anélkül, hogy elfoghatta volna. Mikor végre kézre kerítette, megkérdezte őt a király, mi a legjobb és a legelőnyösebb az embernek. Makacsul hallgat, és meg sem moccan a démon; ám a király nem enged, míg végül Szilénosz harsány nevetésben tör ki, és így szól: »Nyomorúságos egy napig élő, a gond és a véletlen gyermeke, minek kényszerítesz arra, hogy megmondjam neked azt, amit nem hallanod volna a legüdvösebb? A legjobbat te el nem érheted: a legjobb neked meg nem születni, nem lenni, semminek lenni. A másodsorban legjobb azonban neked – mielőbb meghalni.» Friedrich NIETZSCHE, *A tragédia születése*, ford. KERTÉSZ Imre, Bp., Európa, 1986, 37–38.

⁹ Ld. RADNÓTI, *i. m.*, 889.

¹⁰ RADNÓTI, *i. m.*, 888–889.

Leült az íróasztalhoz. Fejére illesztette a fülhallgatót. Ügyetlen szerszám, fáj. A hangszórót a tizenhat éves használta már egy éve. Ha a férfi hívását várta, odaült dolgozni, nem csinálhatott semmi mást, mert nem hallotta volna a csengetést. Zavarta a tudat, hogy megint vár valakire. Zavarta a virtuális tér, nem akarta beleengedni sem az érzéseit, sem a gondolatait.

Lázár Júlia 87

A FÜLHALLGATÓ

Tudatos élete nagyobbik felében a fia apjára várt. A legszabadabb, a legokosabb, a legostobább ember, akit ismert. A hangjába szeretett bele? A cigarettától reszelős, bársonyosan mély hang beborította, átmelegítette, ha fázott. Vagy azért szeretette meg, mert soha egy percre sem akarta szeretni? Csúf, ragyás arc, nagy orr, vaskos szemüveg. Már kopaszodott, amikor megismerték egymást, a férfi akkor húzatta ki sorra a fogait, és csináltatta a fogsorát. Harmincnyolc éves volt, Lenke huszonhat.

Indulnia kellett. Ahelyett, hogy élete nagy regényét írta volna meg, mások regényének alakulásánál bábáskodott. Tizenévesekkel töltött el napi nyolc-tíz-tizenhat órát. A felét fizetésért, a másikat szerelemből. Csináltak színházat, körtáncsal tanulták a jambust, írtak verset, és persze beszéltek, beszéltek, beszéltek. Mire hazaért, már nem vágyott társaságra. Erőt kellett vennie magán, hogy a fiára, az édes, egyszülött fiára ne morranjon rá, hagyja most békén. Hogy aznapra, hogy örökre elég volt a beszédből.

Azt a másik tizenhat évest nem tudta megmenteni. A megfelelő gyógyszer-kombinációra már innia sem kellett. Tőle kért segítséget. Szerzett orvost. Ott volt, ha kellett. Nem többször és nem kevesebbszer. Soha nem mondta, hogy nem ér rá. Aztán télen a fiú eltűnt. Tavasszal hozták a hírt, hogy hóolvadáskor találták meg a hegyen. Mint egy szegény, itt felejtett kismadár, elaltatta magát a meleg hó alatt.

Ült a számítógép előtt, a fején a fülhallgató. Már tudta, hogy a férfi, hogy Tati nem szereti, de még nem akarta hinni. Pál volt élete nagy szereleme. Szívem Pál. Fájdalmas volt a válás, négy évig gondolni sem tudott férfiről, örült, hogy egyedül van, és végre békét teremtett önmagában. Néha már örült annak is, hogy a világon van, ezen a kehes, akadozó, zsugorodó világon. Ami persze tágul. Kicsikarta, megteremtette benne a szépet, és túrta, nyelte a mocskot, mert végre, ötven felé közelítve felfogta, hogy az élete nem az övé.

Nem hitt istenben, de hitt a fiában, a tanítványaiban, a szereteteiben. Nem ragaszkodott különösebben az élethez, de már szabadulni sem akart tőle.

Életben tartotta Pált, mert Pál élni akart. Mindig azt mondta, százhusz évig. A legborzalmasabb delírium közben fogta a kezét, hallotta, ahogy félrebeszél, szerette azért, ahogy reszelős hangon tiltakozott, ne fogja le, mikor minden csövet kitepelt volna magából. – Ereszd el a kezecskémet! –
88 mondta. – Aztán: – Vedd már el tőlem a poharat, nehéz! – miután fás-lival, szorosan lekötötték a kezét. Egészen bebugyolálták a kézfejét, mert éjszaka kiszökött a lazább kötelékből, fölkelt, a fölvergő hasával, az infúziós csővel, orrszondával, az öt körülötte repkedő zacskóval kísértett a kórházi folyosón. Három hónap alatt háromszor foltozták össze. Már senki nem hitt abban, hogy élnie kell, csak Lenke, aztán Lenke se.

Amikor Lenke az összeomlás határán állt, és Pálról először mondták az orvosok, talán megmarad, akkor jött Táti.

– Csak szólj, és érted megyek! – mondta. Sok éve ismerték egymást, dolgoztak együtt. Lenke maga sem értette, miért engedi, hogy a férfi átölelje. Föloldódott benne a jég, áradás fenyegette, ahelyett hogy békésen megdermedt volna, és a maradék életerejéből táplálta volna a másokét. – Csak félig ne szeress! – mondta Lenke. Tátit húsz éven át vidámnak és felszínesnek képzelte, tehát egy pillanatra se vette komolyan. Most megérezte a férfiban, hogy sebzett, hogy a komorsága szinte áthatolhatatlan, hogy ő is azt hiszi, befejezte az életét, és érezte azt is, hogy Táti még meg sem ismerte önmagát.

„Kinek köszönjelek?” – írta Táti.

„Borostyánba költözött/ Bőrünkkel néha nézd/ Csókunk öröklakó, la-kolt/ A vénák döbbenését” – írta Pál.

„Évek óta kísért egy kép. Nem tudom, hogy honnan jött, de van. Valahol, balra fent, nem túl magasan, éppen csak felfelé kell tekinteni. Háttér nincs, azaz csak világos fény. Abban áll egy rövidke pad, melyen melletted ülök. Mindketten nagyon öregek vagyunk, de Te ott is nagyon szép vagy. Fogom a kezed és nagyon boldog vagyok.

Te végre egyszer meg tudsz feledkezni arról, hogy neked mindig fegyelmezettnek kell lenned, és megtörténik, amire annyira vágytam egész addigi életemben: VISSZASIMOGATSZ. Ez a simogatás tényleg simogatás lesz és nem csak én magyarázom bele egy apró kézmozdulatba, hogy az. Ha ez megtörténik, más érzésre többé nem lesz szükségem, ez az örökkévalóságig betölt.” – írta a hajóskapitány, akit negyven éve nem látott. Lenke a számítógép előtt ült, és levelet írt a hajóskapitánynak. Megírta neki Tátit és megírta Pált. Ennyit még senkinek nem árult el magáról. A kapitány azt válaszolta, élete nehéz pillanataiban mindig őt képzelte maga elé. Úgy hitte, benne, a kisfiúban lakik a rossz, abban a szőke kislányban meg a jó. Így élte túl, amit nem lehetett túlélni, ami más embert bűnözővé tesz, kocsmatöltelékké vagy öngyilkossá. Két fogadalmat tett önmagának: mindig szeretni fogja Lenkét,

akitől, úgy érezte, áthidalhatatlan szakadék választja el, és haláláig kitart a felesége, élete társa mellett.

Lenke megrendült. Már-már azt hitte, ő az egyedüli lény a világon, aki képes úgy szeretni, hogy semmit ne várjon cserébe. Tudatosan erre nevelte magát. Nem emlékezett rá, hol kezdődött. Talán ott és akkor, amikor miatta halt meg egy huszonnégy éves fiú. Csak azért, mert ő nem akarta szeretni. Mert az ember nem jó vagy rossz, csak van és lenni akar.

89

Tátnak igaza van. A szerelmet nem lehet akarni. A szeretet viszont irányítható. A szeretet nem bánt fölöslegesen. Bánt tudatosan, előre megfontolt szándékkal, mert a szeretet életben akar tartani, és az élet fáj.

Pál, miközben Lenkét kísérgette egy éven át koncertre, színházba, kiállításra, kocsmáról kocsmára, gonosz dolognak tartotta a szerelmet. Ártalmasnak és pusztítónak. Lenke kinevette, átlátott rajta. Ő még nem érzett semmi egyebet, de kezdte megkedvelni Pált. Azért, amiért nem szokás. Fölfedezte benne a kisfiút, aki valaha volt. Az ártatlanságot. A szenvedést. Dacot. Pál ivott és sziporkázott. Jóval később érkezett el az idő, már beszélt a gyerekek, amikor katonatentivel ült a kocsmában, és Lenke a kétévesforma gyerekekkel ment érte és vonszolta haza. Lenke nem tudta, hogy mi micsoda és mi miatt történik. Érzékeny volt, de a világ dolgaiban elképesztően tudatlan.

Dolgozni próbált a fülhallgatóval a fején. Aztán levette, és nem nézett oda többet. Nem nézte meg a leveleit sem. Nem akart lenni. Nem maradt még egyszer húsz éve arra, hogy Táttival is végigcsinálja, amit előtte Pállal.

Gyereket várt Páltól, de még bizonytalan volt önmagában. Belebetegetett, elvetélt. A kórházban Pál arcába nézett, és azt érezte, hogy most lett valami visszavonhatatlan, mostantól jóban-rosszban ehhez a férfihoz tartozik. Ezt nem titkolta Pál előtt sem, nem látta értelmét, hogy emberekkel játsszon, mire Pál bizonytalanodott el. Rögtön fontos lett a másik élete, az addigi nők és gyerekek. Hosszú évek teltek el azzal, hogy Lenkét, akit eddig bekebelezni akart, most távolabb tolja magától. Oka volt rá, majdnem belepusztult az első felesége elvesztésébe.

Lenke gyötrődött, nem értette, aztán lassan, nagyon lassan megértette, de már nem tudott vele mit kezdeni. Ezekben az években, míg Pál a kocsmaiban élt, Lenke nevelte a fiát, eltartotta mindhármukat, elfelejtette, hogy lehet nyugodtan aludni. Pál az éjszaka közepén zuhant mellé az ágyba, szerelmet vallott, majd elaludt. Hogy túlélje, Lenke már nem ment Pál után a kocsmába, hanem módszeresen jegelni kezdte az érzéseit. Kellott hozzá tíz év, de visszavonhatatlanul sikerült. A haldokló Pált úgy szerette, mint a testvérét, Pál pedig, a halálból visszatérő, tiszta tudatú Pál, azt mondta, amit az utolsó néhány évben már hol dühödten, hol részeg érzélgősséggel

bizonygatott: őt és csak őt szereti szerelemmel. Tudja már. Egyetlen lett és egyetlen marad. És most mihez kezdjen a visszakapott életével?

90 Lenke érezte a jól ismert, de már elfeledettnek hitt hideget, ami a gyomrából kúszott fölfelé. Tudta, hogy Táti álom volt, és fel kell ébrednie. Táti úgy használta, mint egy kurvát. Ugyanaz a Táti, aki képes volt a legnagyobb gyöngédséggel megsimogatni a haját. Aki a tanácsát kérte abban, hová ültessen egy növényt. Aki bízott benne, és a szerelmét kérte. Akiben Lenke végre megbízott, és feltétel nélkül adta magát. Aki azt mondta, akkor is itt vagy, ha nem vagy itt. Az a Táti, akivel verseket olvastak egymásnak órákon át, az a Táti másnap tudott úgy viselkedni, mintha mi sem történt volna. Félretette. El tudott menni mellette úgy, hogy nem érintette meg. Hetekre el tudott válni tőle. Tudatosítania kellett magában, hogy a férfi használta. Nem akarta hinni. Érezte, hogy újra beleköltözik a hideg. Próbálta figyelmeztetni Tátit. Erős volt már és öreg, nem a magánytól félt. Még most is a férfit féltette, mert tudta, hogy mire ráébred, mit veszít el, már csakánnyal sem tudja feltörni a jégpáncélt, ami Lenkét körülveszi. Sajnálta Tátit. Nem tudta gyűlölni. Már nagyon régóta nem tudott gyűlölni. Tudta, hogy a férfinak nagyobb szüksége van őrá, mint neki a férfira. Hiszen ő újra tud szeretni és szenvedni. Ez már az övé, senki nem veheti el.

Elhevert a kádban, és nézte a köldöke alatt, a sötétlő és lassan növekvő foltot. Talán mégis meg kellene mutatni egy orvosnak. Három éve nézegeti, és játszik a sorssal. Az emberekkel sosem játszott, a sorssal gyakran. Hallás után megy át az úton, nem néz körül. Pedig gyáva, gyáva, gyáva. Gyerek volt még, kanyarós, egyedül, otthon, és egészen biztos volt abban, hogy meg fog halni. Nagyon félt, de nem a halál tényétől, hanem attól, hogy nem látja majd, mi történik aztán. Mint a korábbi álmaiban. Csak lengetnie kellett a karját és repült. Nem értette, a többi ember, miért nem próbálkozik. Ennél nincs egyszerűbb. Csak akarniuk kellene, és oda repülnének, ahova kívánják. Könnyen, mint a madarak. Énekelhetnének a házak fölött. Lobogtatná a hajukat a szél. Ahol földet érnének, ott tehetnének valami jót. Nem, nem, soha rosszat. Ahhoz nem kell repülni. Álmában beszélt és beszélt. És várta a következő kalandot. Biztosan tudta, hogy mindig lesz azután. Semmi nem helyrehozhatatlan. Csak erősen kell akarnia, és lengetni, lengetni a karját.

A fájdalomhoz is idő kell, gondolta Lenke. A fájdalom luxus. Hagyta, hogy szétáradjon benne, hogy betöltse. Az éjszakai pihenés óráit áldozta rá. Megfürdette magát a fájdalomban. Aztán hagyta, hogy megszilárduljon, mint a viasz, csomóba gyúrte, és kiöklendezte magából.

A SZARKA 91

Fehérdolmányos,
kék tollú szarka ugrált át előtte az úton.

Az öregembernek a vállára szállt. Az öreg megszelídítette, beszélt hozzá. A szibériai hadifogságban megtanult bänni emberrel, állattal, önmagával. Minden ránc mosolygott az arcán. Megszerelt kilincset, ajtót. Őrizte a parányi arborétumot, örült mindennek, ami él, mesélt, és a meséiben jól végződött a rossz is.

Lenke álmodott. Virágzó birsek alatt járt, térdig érő fűben. Mellette mahónia bokrok, kökény, krisztustövis, borostyán. A sűrű indák között nem találta az ajtót. Marasztalta a kert, ahol mindig magányosan sétált, mégsem volt egyedül. Egy madár szökdécselt előtte akkor is, amikor először megnyílt a sövény. Követte a bohókás madarat, az ajtó, amit azelőtt sose látott, résznyire nyitva állt. Habozás nélkül kilépett. A túloldal nem sokban különbözött az ő kertjétől, mégis tudta, hogy itt védtelen. Más birodalmába lépett, más szabályok vonatkoznak rá is. Nem bánta, vezette a madár.

Görcsösen ökölbe szorított kézzel ébredt. Zsibbadtan vette tudomásul, hogy megint nem talált oda. Homályosan emlékezett rá, hogy a nyitott ajtón túl, a madár elvezette valakihez, aki örült neki. Akit ősidőktől fogva ismert, pedig akkor látott először.

Az álomban történt valami, amire nem tudott visszaemlékezni. Amitől görcsbe rándult a teste, és szorongva ébredt. Valaki kergette, másvalaki nem eresztette a kezét. Hangokat hallott. Lehült körülötte a levegő. Nem látott, mert eltűnt az égről a nap, a hold, a csillagok. Sem a Göncöl, sem a Hattyú nem vezette, pedig mindig hűségesen köszönt nekik. Az ajtónak lökte a szél vagy egy rúgás. Átbukott rajta. Az ajtó becsapódott. Annyit még látott, hogy az indák máris befonják, és belül nincs rajta se zár, se kilincs.

A birs még virágzott, de Lenke nem találta a helyét. Valakit veszített el vagy valamit? Tette a dolgát, édeset és keserűt ízlelt, savanyút és sósat, megérintette a fák kergét, de nyugtalan maradt. Az ajtó eltűnt, hiába kereste. Nem látta a szarkát sem, nem tétovázott tovább. Elindult ellenkező irányba. Csak annyit tudott, hogy nem állhat meg, az álomban sincs nyugalom, ahogy a nyugalomban nincs álom.

Az öregember Lenkével is úgy bánt, mint a szarkával.

Ő halt meg előbb, aztán öngyilkos lett a tizennyolc éves unokája, aztán a felesége.

Lenke már régen a városban élt, nem gondolt az öregemberre, és soha nem álmodott, amikor a gazos, töredezett lépcsőn megjelent a szarka. Megint könnyűnek érezte magát, felelőtlennek és boldognak, mert abban az egyetlen percben, a megcsomósodott fájdalom helyén, a száraz napsütésben, a beton repedésében látta, hogy van szomszéd kert, és van ajtó, ha soha nem találja meg, ha soha nem érti meg, mi történt, abban a kertben akkor is lakik valaki, az a valaki.

Már napok óta rosszul éreztem magam. Fájt a fejem, a lázam magas volt, de nem érdekelt, nem akartam fekvé maradni, nem akartam több gyógyszert bevenni. Szinte egész nap rádiót hallgattam. Érdekes módon az engem érdeklő rádiók nagyon gyenge minőségben sugároztak. A rádió szerint az ország romokban hevert. A tévében viszont másképp állt a dolog. Az ország ott, köszönte szépen, a legjobb formában volt.

Szűcs Balázs Péter 93

RÁDIÓ

A rádióban valaki egy mítoszt ismertetett. A mítosz szerint kezdetben volt az ég, s mérhetetlen ideig, számtalan évezredig nem is létezett más. Aztán megjelent az égen a nap meg a csillagok. Később keletkezett a szárazföld, azután létrejöttek a felhők, s végül a felhőkből aláhulló esőből lett minden élőlény. Az esőből született minden, azok az áldott és átkozott cseppek jelentik hát a kezdetét mindennek, a vég kezdetét is egyúttal.

Kinyitottam az ablakot. A ház előtt embereket láttam, akik kutyákat sétáltattak. Nagyon nem szerettem őket (már az embereket, nem a kutyákat), de bármennyire nem akartam, észre kellett vennem a kutyáikat sétáltató embereket. Nem akartam tudomást venni róluk, de nem lehetett mit tenni, ott voltak, minden kétséget kizáróan. Eltöprengtem azon, vajon miért idegesítenek annyira ezek a lényegében ártalmatlan emberek.

Becsuktam az ablakot, és a karosszékre ültem.

A rádióban ékszerekről beszéltek, meg képekről. Aztán két férfit hallottam beszélni, akik könyvekről értekeztek. Hitvány tördelésről, ócska borítókról, primitív fordítói hibákról.

Azután utazásokról beszélt valaki. Kanada. Amerikai Egyesült Államok. Az illető, fogalmam sincs, ki lehetett, nagyon ismerte Amerikát, mindent, de tényleg mindent tudott az Egyesült Államokról, persze létezik-e a minden, s létezik-e a tudás egyáltalán, de ezektől a kérdésektől eltekintve tényleg mindent tudott Amerikáról: a földrajzról, a történelemről, az irodalomról, az építészetről, a politikáról, az oktatásról, a filmről, a zenéről, a televízióról, a populáris kultúráról. Ismerte az összes tagállamot (Alabama, Alaszka, Arizona, Arkansas, Colorado, Connecticut, Delaware, Dél-Karolina, Dél-Dakota, Észak-Karolina, Észak-Dakota, Florida, Georgia, Hawaii, Idaho, Illinois, Indiana, Iowa, Kalifornia, Kansas, Kentucky, Louisiana, Maine, Maryland,

Massachusetts, Michigan, Minnesota, Mississippi, Missouri, Montana, Nebraska, Nevada, New Hampshire, New Jersey, New York, Nyugat-Virginia, Ohio, Oklahoma, Oregon, Pennsylvania, Rhode Island, Tennessee, Texas, Utah, Új-Mexikó, Vermont, Virginia, Washington, Wisconsin, Wyoming), a szövetségi kerülről (Washington District of Columbia) pedig egészen elképesztő részleteket mesélt.

Ismerte a legeldugottabb külbirtokokat is, s mikor az Egyesült Államok külső területeiről beszélt, megemlítette, hogy egy sor lakatlan sziget is külső területnek számít, mint a Baker-sziget, a Howland-sziget, a Jarvis-sziget, a Johnston-atoll, a Kingman-zátony, a Midway-szigetek, a Navassa-sziget, a Palmyra-atoll, a Wake-sziget.

A külső területek közt, mondta, van egy sor lakott terület is, mint Amerikai Szamoa, Guam, Északi-Mariana-szigetek, Puerto Rico, vagy az Amerikai Virgin-szigetek.

Olyan lelkesedéssel számolt be a legeldugottabb indián rezervátumokról is, mintha hatalmas és ismert világvárosok lettek volna. Vannak akik azt hiszik, mondta, hogy az Egyesült Államok egyet jelent a Harvard Egyetemmel – de nincs igazuk. Mások szerint az Egyesült Államok a hamburgerzabálók országa – de ők is tévednek. Ahogy általában minden, amit az Egyesült Államokkal kapcsolatban hisznek és mondanak, tévedés, mondta. Tévedés és tudatlanság.

Ezen egy darabig tűnődtem, azután záporokra, hidakra, sétákra, régi ismerősökre gondoltam.

Később bevettem az előírt gyógyszert, és visszafeküdtem az ágyba.

Folyóiratunk a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM és az EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA
anyagi támogatásával jelenik meg.
Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HIRKER RT.
és alternatív terjesztők

Szerkesztők

JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő, kiadóvezető)
PAPP MÁTÉ (költészet rovat: mahbija@gmail.com, Zene online rovat)
REICHERT GÁBOR (kritika rovat: reichertgabor87@gmail.com)
SZÉNÁSI ZOLTÁN (főszerkesztő-helyettes, felelős szerkesztő, próza rovat: szenazol@gmail.com)
SZŰCS BALÁZS PÉTER (Füstjelek online rovat)

Lapterv és műszaki szerkesztés
SELLEYEI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak

ACSAI ROLAND
BUCSI-KOVÁCS ANIKÓ
MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR
TURI MÁRTON
POGRÁNYI PÉTER

Tiszteletbeli munkatársak

BUJI FERENC
CSEKE ÁKOS
MONOSTORI IMRE
MUZSNAY ÁKOS
VASADI PETER

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer
Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben
Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2836 Baj-Szőlőhegy 2722/4
E-mail: jasz.attila@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu
Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címén. Előfizetési díj egy évre 5000 Ft.
ISSN 0133-5332

Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.
Készült a Sollers Kft. nyomdájában Tatán.